YASHASTILAKA CHAMPŪ

BY

SOMADEVSŪRI



UCHCHHVĀS I



FOR

M. A. EXAMINATION,

OF

THE UNIVERSITY OF BOMBAY.

WITH

English Explanatory Notes etc.



BY

J. N. KSHIRSAGAR, M. A. काव्यतीर्थ

MARCH 1946

PRICE: 4-8-0

Publisher

J. N. KSHIRSAGAR, M A
19/B, Anandashram
Narottam Road,
Mulund (Dist Thana)

Printer
P A Deshpand
at Shreepad Printing
12, Sadashiv Stre
BOMBAY 4

PREFACE

The present book contains the first chapter from the work "Yas'astilaka champū" which is considered to be the master-piece of the famous Jaina poet, Somadeva. The first two *Uchchhrāsas* were formerly prescribed as a text for the M. A. Examination for the years 1944, 45, 46 and 47 by the University of Bombay, for which the whole Jaina community is much thankful to the Senate; but after some time the second chapter having been eliminated the first chapter only is in course at present. Further an unavailability of the copies of the book, we presume, may have necessitated the change resulting in cancelling the first Uchchhvāsa in toto from the syllabus. However, the undersigned has every hope that by publication of this edition at this advanced stage, not only long-felt requirements of the M. A. students will be met on a large scale, but also it will persuade the University Board to represcribe the same chapters continuously for years to come for the said examination. This off-change effected unexpectedly by promulgation of the special notice by the University of Bombay was taken as a great surprise by many of us, as the printing of the present book was already under way. We had started the printing of this edition only because it was being continued for M. A. examination upto the year 1947 and onwards also. However, we entertain the lasting hope at this stage that our humble attempt will not meet with disappointment from both the M. A. Students and the University of Bombay as well.

In preparing this book I have made full use of the Nirnaya sagara's edition and S'rutsagara's sanskrit commentary on it in detail wherever necessary. Many technical words and philosophical knotty problems that came across in the prescribed portion are fully solved by the help

of the populai books on those topics I have quoted the full passages, as they are, in some cases, from those works for clarification in original language for which I am greatly indebted to their authors Sometimes a few hard nut-to-crack passages containing difficult ideas are explained now and then for easy understanding

The compiler is most thankful to those who have helped in effecting completion of this edition in many ways The worth mentioning name is of Pandit Jindasa Shastri, Sholapur who, inspite of his overcrowding work at home and abroad utilised his valuable time for giving me a continuous assistance by way of proof correction etc thus simplified my work in a co-operative spirit Seth Patanchand Hirachand M A, who encouraged me on and on to write these notes deserves hearty congratulations from all the Sanskrit lovers This book would not have seen the light of the day, but for his enthusiastic, generous contribution of every sort

The readers are finally requested to go through the Introduction wherein a bird's eye view of the subject matter inclusive of philosophical as well as the religious conception of Jainism has been taken with a view to lightening the burden and making reader's task most easy Similarly the two Test Papers appended at the end will give an exact idea as to what important questions are likely to be asked from the prescribed portion

At last the undersigned will consider himself highly obliged if any mistake left through oversight in this edition is brought to his notice

Date 11—3—40 **J N Kshirsagar**

INTRODUCTION

I. HISTORICAL SURVEY.

It has been the general tendency of the Indian *philosophers to consider the Vedic period as criterion in* finding out the traces of a great antiquity for their respective doctrines. Every one's claim that his creed and religion belongs to the remote past can be dealt with by the presupposition of its being pre-vedic or post-vedic. In light of this particular temperament, each philosopher tries to seek even the slightest reference in Ṛig-veda and show how it is in square with his particular Faith. If the traces according to his expectation are discovered, the claimant's assumption that his religion must be *predecessor or contemporary to the Vedic period* becomes firm-footed and his assertion is considered to be more authoritative on the rock-bed of that Vedic reference.

On this score, Jainism, the religion of *ahimsa*, claims a great antiquity for its existence. There are clear references in Ṛig-vedic hymns to the two Jaina Tirthankars, Lord Ṛishabhanātha and Lord Arishṭa Nemi, as the great Rishis. The Jainas state that Lord Ṛishabhanatha is the first of the Tīrthaṅkars and he is the foremost to preach *ahimsa doctrine* and to lay the foundation of Jainism, Lord Arishṭa Nemi being the 22nd Tīrthaṅkar and a cousin of Sri Krishna of Mahābharat fame. Moreover, the two Hindu Puranas—Bhāgawat Purana and Vishnu Purana—describe the story of Lord Ṛishabhanatha in almost similar words as it is stated in Jaina sacred literature. From these accounts, it is apparent that Jainism was not certainly successor to the Vedic literature

but at least contemporary to the Vedic-time, if not predecessor to it. It is already stated that the Jaina tradition takes us back to Lord Rishabhanātha, the first Prophet, for finding out the traces in regard to the beginning of Jainism. Since Lord Rishabhanātha has been assigned to the pre-historic age, the events that took place in His age can not be clearly vouchsafed for. However, it is regarded that several centuries before the advent of the Aryans in the Indus valley, a form of religion as well as social system introduced by Lord Rishabhanātha, the Poineer of the Bloodless Altar, must have been prevalent in India. So the Aryan invaders, who had their central reilgious doctrine, *Yaga*, involving animal sacrifice, naturally received the stubborn resistance at the hands of the followers of the Rishabhanatha cult which was based on the religion of Ahimsa.

The age of Sri Krishna which is believed to be the beginning of the Kaliyuga must be one and the same of Lord Arishta Nemi also. Though the historicity of Sri Krishna and Lord Arishṭa Nemi is still in dispute, many scholars seem to be prepared to admit both of them as the historical personalities. According to Jaina works Lord Rishabanatha, a famous hero of the Ikshvakus, is supposed to be the founder of Jainism, while all other twenty-three Tirthankars are stated to be the Revivalists of the same Faith which existed before them. Lord Pars'vanatha, the twenty-third Tirthankar, existed after the period of 83750 years after Lord Arishṭa Nemi. After a period of 250 years, Lord Mahāvir, the last and the 24th Tirthankar, was born in 599 B.C. and is considered to be an elder contemporary of Gautam Buddha. The last

two Tirthankars-Lord Pars'vanātha and Lord Mahāvir-are now recognised to be the historical personages by the eastern and western scholars like Jacobi, Hernle and Bühler (see Cambridge History of India). According *to this Jaina thought, the Vedic period, though it is* taken as far back as 4000 B. C. comes between Lord Arishta Nemi and Lord Pārs'vanātha. The Ahimsa doctrine which was proclaimed by Lord Rishabhanātha was current at the time of Arishta Nemi i. e. prior to the vedic period.

In Vedic literature also viz. in Samhitas, the Brahmanas and the Upanishadas, a clear reference is found to have been made to the principle of Ahimsa side by side, contrarily, a mention of enjoining animal sacrifice in *Yajanas is made. From this it seems that even at the* time of Vedic period there were two rival groups among the Aryans-one boycotting the animal sacrifice and following the Ahimsa doctrine considering it to be the most vital aspect of religion and the other hailing the animal sacrifice as an essential deed of religion. The party which was deadly opposed to the Vedic sacrifice involving slaughter of animals was dwelling in the countries of Ganges valley such as Kāsi, Kosal, Videha and Magadha, whereas the group defending the animal sacrifice was occupying the Kurupanchāl country. In the Upanishadic period, the propagation of a new form of religion—the doctrine of self-realization—by the Aryans of the East and the resultant cultural progress developed on a large scale thereof, gathered much strength and in consequence of which the Western Aryans rushed to the court of the kings of the Eastern Aryans, who were mostly Kshatriyas,

to acquaint themselves with the new doctrine. Thus, the school of *Atma-vidya*, the supporter of the doctrine of *ahimsa*, became more and more popular as a result of the patronage of the Kshatriya kings in the East who would be the forefathers of the latter-day Jaina thinkers of ancient India. All the Tirthankars from Lord Rishabhanātha to Lord Mahāvir, who were looked upon as the custodians of Ahimsa doctrine, were born of Kshatriya family.

It is, therefore, inferred from this survey that the Vedas were formerly based upon the doctrine of *ahimsa* and later on became perverted, according to the Jaina tradition, through the personal animosity between Nārad and Parwat at the time of King Vasu. Parwat interpreted the sentence "अजैर्यष्टव्यम्" as the sacrifice should be performed by the goats, while Narad explained that the word 'अज' did not bear the meaning of any animal but a three years' barley-corn which has no capacity for producing a shoot. So the Jainas are of opinion that the Vedic Texts were formerly consisting of the religious literature in accordance with the *ahimsa* doctrine, but they were misinterpreted in the later ages by those who were in the habit of meat-eating. The story of King Vasu is also referred to in Mahabharat and there he is held responsible for his mischievous interpretation sanctioning animal sacrifice. From this foregoing sketch it is obvious that the religion of *ahimsa* is itself very ancient and has been periodically revived by Tirthankars or the Omnicient Lords at different ages

This brief account will also remove the wrong notion about Jainism prevalent among people such as, "Jainism is an offshoot of Hinduism and Buddhism and

that Mahavir was the founder of Jainism" The recent research of the Orientalists has also contributed its much help to correct this erroneous conception and now it has been admitted on all hands that Jainism is neither an off shoot of Buddhism nor the sub-sect of Hinduism On the contrary, it is being proved from the Jaina and non-Jaina records, available so far, that Jainism is one of the oldest independent Faiths The late lamented Dr Hermann Jacobi, a leading Orientalist concludes his article on ' The Metaphysics and Ethics of the Jainas ' with the following remarks -"In conclusion let me assert" " my conviction that Jainism is an original system, " " quite distinct and independent from all others and " " that, therefore, it is of great importance for the " " study of philosophical thought and religious life in " ' ancient India '

II PHILOSOPHY

The whole of the Jaina Philosophy can be summarised in one sentence as follows —" The living and the non living entities when they come in contact with each other due to some impellent forces, forge a sort of energy resulting in bringing about the *samsaric* changes such as, births and deaths and various experiences of life etc, and they get separated from each other by destruction of the forged energy owing to a strict course of religious discipline leading to emancipation The seven principles, stated below, emerge from the above brief statement They are - 1) The living or conscious substance, i e, the soul (2) The non-living, i e, the unconscious substance, (3) *Asrava*, i e, inflow of the *karmic* matter into the soul, (4)

Bandha, i e, bondage (5) *Samvara*, or the checking of the inflow, i e, *asrava*, (6) *Nirjara*, partial removal of the matter from the soul and (7) *Moksha*, complete removal of *karmic* matter from the soul, i e, freedom or liberation These seven principles are designated as essential objects of knowledge, i e, *tattvas* or realities The first two principles—the living and the non-living–exhaust between them all that exists in the Universe. That the Jaina system is a dualistic like the Samkhya and it is distinguishable from the monistic Vedant which admits One Reality without a second is marked out from its recognition of the two main entities.

(1) The living substance, i e, the soul is considered to be pure consciousness in essence This *chetana* entity does not differ from the *atman* in Upanishadic literature Since its nature is *chetana* or *chitsarupa*, it has the essential characteristics of perception and knowledge It cannot be created and destroyed inasmuch as it is without beginning and end It being *amurtil*, it cannot be perceived by the senses But in this concrete world, it is always found contaminated with material body as an organized being As an embodied soul, it has all the characteristics of a living being associated with a body and other sense organs According to Jainism, *Jivas* are innumerable and they are divided into two classes the mundane and the liberated The former cover the Biological kingdom in modern sense classified as the mobile and immobile The immobile are of five kinds according as their body is made up of earth, water, fire, air and vegetable substances The first four are very subtle forms of life, whereas the fifth i e, the Botanical world

being gross. All these five classes of beings have only one sense organ *i. e*, the awareness of touch. This immobile class is considered to be the lower one. There is a class of beings still lower than these *ekendriya jīvas*, called *nigod* or microscopic organisms in which an infinite number of beings have a body and respiration in common. They infest the whole world, not excluding the bodies of men and other animals also. These *jivas* in *nigoda* exist in two forms: either as group-souls, having a common mouth, or as separate individuals. In *nigoda* state, evolution is proceeding so slowly as to be almost imperceptible. These *jivas* are unevolved and serve as a regular supply for replacing beings that pass out of this transmigration by attainment of salvation.

The mobile class of beings is further divided into four kinds, according as they possess two, three, four or five senses, *i e*, the sense of taste, smell, sight and sound in addition to that of touch. Worms such as oysters are two-sensed beings, ants of three-sensed, mosquitoes, flies and bees of four-sensed and birds animals and men of five-sensed. Among the last kind, again, there are beings like men and most of the animals and birds, that possess a faculty of distinguishing right and wrong *i e*, a reasoning, while there are some, like a particular kinds of reptiles in the sea that are devoid of such faculty. As long as *jivas* are in *samsara* they have to take their births in four *gatis* (destinations) such as *Naraka*, *Tiryancha*, Manusya and Deva.

The Jaina conception of *jivatman* entirely differs from other views. The Sankhya conception of *Purush* makes him the knower and the enjoyer but not the actor.

The Sāmkhya *Purush* is clearly inactive. But according to the Jaina philosophy, the *jīva* is a knower, an actor and an enjoyer too. He has knowledge of objects, he acts either to possess them or avoid them and as a result of his action he is able to enjoy the fruits thereof

2. The next *tattva* is the non-living substance. It comprises *pudgal, dharma, adharma, ākās'a,* and *kāla*—matter, the condition of motion, the condition of rest, space and time. All these are insentient substances. Jainism maintains that these five non soul substances and the living substance *i.e.*–soul–are the essential constituent elements for the building up of the cosmos. The first non-living substance constitutes the physical basis of the Universe, even as the reality *jīva* constitutes the psychical. *Pudgal* or matter exists in two broad modes : *Skhandhas* and primary *atom.* The term *Skhandha* is quite a different thing here from the Buddhistic *skhanda*. *Skhandas* are the aggregates of atoms and refer to complete molecular constitution. The second mode which refers to the primary atom is the ultimate indivisible unit of space-measurement. Any physical body perceived by us may be taken as an example of complete *skandha*. Some *skandhas* are too minute to sense perception. The *skandhas* which have the characteristics of touch, taste smell and colour are of six different kinds such as (1) earth, (2) water, (3) shadow, (4) the object of the four senses except sight, (5) *karmic* matter and (6) molicules which are unfit to become *karmic* matter These six different forms of matter completely fill the three worlds. These aggregates may range from the smallest molecule to the most important aggregate or *Mahāskandha* represented by the whole Physical Universe.

purity is thus lost or diminished by the subtle material aggregates. The building up of this *karmic* body around the soul is conditioned by the psychic activity of the soul itself. The conscious activities such as desires and emotions according as they are healthy or unhealthy, act as casual conditions for the building up of the *karmic* body which becomes vehicle for good or evil according to the nature of the psychic conditions which determine them and in its turn affects the nature of the psychic experience. Thus, the interdependence between *jiva* and the *karmic* body acting as a cause and effect, each in its turn, continues to keep up the show of the *samsāric* drama. But this should not be interpreted as fatalism, because *jiva* has in its unfathomable being a mighty potency transcending the limitations imposed upon it by its contamination with its *karmic* body; thus, each person, according to Jaina belief, has the power and is an architect of his own destiny.

We have stated before that *jiva* and *pudgal*-matter are the main substances. All activities in the world must be ultimately traceable to these two entities, *jiva* and *pudgal*, soul and matter. Hence they are called active principles The other substances such as *dharma adharma*, *ākāsa* and *kāla* are, therefore, called without intrinsic activities. Of these *dharma* and *adharma* are distinctly peculiar to Jaina system of thought. The former is the principle of motion and the later of rest. These terms are used in a technical sense by Jaina writers and hence they should not be confused with righteousness and unrighteousness for which the terms used in Jainism are *punya* and *pāpa*. These two non-physical substances

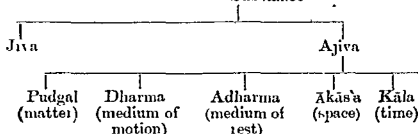
are quite imperceptible, though they fill the entire universe which we inhabit They have none of characteristic qualities of matter but form the medium of motion and rest which are possible only through their existence They are in themselves *Nishkriya Dravyas i e*, non active and non functional and yet condition the things living and non living in their motion and rest Just as water itself, being indifferent or neutral, is the condition of movement of fishes so *dharma*, itself non motive is the *sine qua non* of motion of *jiva* and *pudgal* So *dharma* does not move itself nor effect motion in other things but it forms the condition of motion in living and non living things *i e pudgal* Similarly, *adharma*, being neutral in itself, is the external condition of rest Just as the earth is the standing place for horses and the shadow of a tree for the pilgrims so *adharma* is the non efficient external condition of things at rest In this way Jaina system considers two such entities functionally different, *one acting like Newton s gravitation (adharma)* and the other guaranteeing motion within the limits They are *indifferent and neutral in themselves and yet are considered* to be indispensable to the completion of the world

The next non living substance is Akasa i e space Reality of space is also a crucial doctrine to determine *whether metaphysics is idealistic or realistic The Vedanta* uses the term *Akasa* indifferently to denote space and *ether* *It is the latter meaning that is more prominent But in* Jainism the term *Akasa* is interpreted as space which is *indispensable to science and Realistic metaphysics Space* is infinite extension Its nature is to provide locality or *room for the existence of all other entities On account*

of this accommodating function it has a portion which is filled with the other real objects. This portion is called Lokākāsa, the world-space, because it is co-extensive with the world beyond that there is the infinite empty space which is called Alokākāsa. *Dharma*, *adharma* and *ākāsa* are, thus, mediums or conditions of motion, rest and subsistence respectively, all the three being interpenetrating. The intersting fact about the conception of space is the doctrine that space is constituted by simple elements known as *ākāsānu* or special point. This *Akāsānu* is to space what *Pudgal Paramānu* is to matter. And each *ākāsānu* is related to each *Pudgalanu*. The Jaina thinkers elaborately describe the nature of space carefully distinguishing it from matter. It is devoid of the several physical qualities and as such it is mere extension. It should not be confounded with extended objects Modern philosophy recognizes the three-*dharma*, *adharma* and *ākāsa*—only as the functions of a single entity such as space or ether.

The last *dravya* is *kala* or time which also pervades the whole world-space in the form of single, independent, minute points which never mix together to form a composite body. Jaina metaphysics postulates time as a necessary cotagory of existence. It is stated as a necessary condition of change. The process of change without time would be unintelligible and must be dismissed as illusory. It serves as the condition of changes in other things and it affords them extension in time which, by itself, is beginningless and endless. For practicle purposes, however, it is divided into limited periods such as minutes, hours, days, months, years and ages. These are the six

dravyas according to Jaina metaphysics, which may be brought under two heads, *jiva dravya* and *ajiva dravya* the latter containing all the other five in it. For clear understanding, we give below the table of the substances.



One more point as regards the nature of existence attributed to the abovementioned six substances and we shall pass on to the third *tattva*. The peculiar doctrine as to the nature of reality found in Jaina philosophy is exact parallel to the dialectic concept of Hegel, the German philosopher—thesis and antithesis reconciled and held to-gether by synthesis. In popular language, reality found in Jaina system may be said to be characterized by appearance and disappearance in the midst of permanence. It is endowed with the trio of production, destruction and permanence. From the point of view of the nature of a thing, it is permanent and unchanging, but from the point of view of its accidental qualities it originates and perishes. An illustration of this concept can be found throughout the Botanical and Zoological kingdoms. "Take the case of the life of the plant It" "begins with a seed. The seed must change if it is to" "sprout out into a plant. If it remains permanently as" "a seed it will cease to germinate and die, *i. e.*, it will"

" cease to be a seed. Thus a seed must die and yield "
" place to sprouting plant. Similarly, the sprouting "
" plant must shed leaves if it is to continue as a living "
" organism till it grows into huge tree with fruits and "
" flowers. At every stage it must lose its old self and "
" grow into a new self, thus alternating its life with birth "
" and death, appearance and disappearance, through a "
" continued existence." So the tripple nature, namely, origination, decay and permanence, is an essential characteristic of every *Dravya* or substance. Technically *Dravya* being a dynamic category, it manifests itself through its own *paryāya i. e.* modifications and *gunas*—qualities too, with which it is endowed. The appearance and disappearance—always refer to the changing modifications while permanence always corresponds to the underlying substance From the aspect of *paryāya*, *Dravya* is subject to birth and decay. From the aspect of *dravya*, it is permanent. When one mode disappears ond another mode appears there is certainly no change in underlying substance. Neither the permanency nor the process of change can be separated from each other. Each is indespensible to the other and hence can not be differentiated in reality, though one may be separated from the other in thought and speech. Similar is the relation between *dravya* and its quality. Jain philosophy does not accept qualities without *dravya* nor *dravya* without qualities. Qualities without a substratum and a substratum without qualities are both empty abstractions and hence unreal. Hence the qualities are identical with the underlying substance, because the former constitute the expression of the latter. Inspite of this identity between *dravya* and

qualities, they are distinct from each other. *Dravya* and *guna*, differ from each other from certain point of view and yet identical. It is both *bheda* and *abheda*, different and yet identical, the point of view of which is most peculiar to Jaina philosophy.

In short, the concept of reality in Jaina system is supposed to be of complex structure and hence regarded as the foundation of *Anekāntrāda*, multisided reality. This multilateral aspect of reality rejects and critises all other views based upon unilateral aspect *i. e Ekāntrāda*. Hence the Jaina system distinguishes itself from the absolute Monism of the Vedāntins on the one hand and the Nihilism of the Buddhists on the other. If the teaching of the Vedāntins who speak of an unchanging permanent reality and who dismiss all the changes as unreal, is accepted, the Jainism advances the argument that there is no scope for life, no utility of religion and no necessity for *Moksha*. The religious doctrine contributing to salvation of the soul will thus appear to be useless, as it is based upon unreality. Change must be accepted to be as real, if life is to be real, if *Samsāra* is accepted to be as real. Similarly the Buddhistic philosophy propounds an exact opposite view implying all things, physical as well as pychical, as transitory. This momentariness of reality is also condemned by Jainas as an *Ekāntrada* on the score that moral conduct and its evolution would become meaningless. Jainism comes in between two and defines existence in such a way as to equate all the different views. It describes reality as an ever changing one with its permanents reality as foundation. This concept of reality is variously described in modern thoughts as unity in

multiplicity, permanency in midst of change, identity in the midst of difference. On this nature of existence, a system of thought technically known as *anekant* or *Syadvada* is formulated in the form of a partial predication according to which both affirmation and negation are possible with reference to the object or reality We cannot assert or deny any thing about reality as an absolute predication Any assertion or denial made about reality, therefore, must be confined to the relative point of view. Thus, the same object is capable of being described by an affirmative predication as well as a negative predication according to the point of view adopted The same individual person may be a father in relation to A and a son in relation to B In this case we can not reasonably ask how can the same individual be both father and son The two conflicting attributes of fatherhood and sonhood are quite intelligible in the same man This is such a simple obvious truth, based on *Syadvada*, which, though it represents a very sensible view of things in a systematized form, is denounced by almost all non Jaina thinkers as a bundle of contradictory and untrue assertions on account of not knowing the full meaning and significance of the seven propositions *i e*, *syadvada*

3 The third reality is *asrava*, which term means 'flowing in' It signifies the influx of *karmic* matter into the soul The channel through which *karma* flows into the soul is designated as *asrava* Just as water flows into a boat through a hole in it, so *karma* flows into the soul through *asrava* and acts as an impediment against its progress The *karmic* molecules flow into the soul on account of the soul's mental, verbal and

physical activities. According to the Jaina conception, since the accumulation of the subtle material aggregates forms the basis for births and deaths; there is no place for God or Supreme Being for creating, destroying and recreating the world. The soul is eternal and has been entangled in the *kārmic* molecular circle from the time immemorial. The contact which takes place between *jiva* and *pudgal*—matter — under influence of impellent forces, leads to the formation of what is called *kārmana śarir*, which, like the cocoon of a silkworm, surrounds the *jiva* and accompanies it throughout life as well as in its migration from one body to another.

4. The fourth reality, *i. e., bandha*, is the state of bondage of the soul under the influence of its four-fold passions, namely, *anger, conceit, deceit and greed.* When once there is the process of flowing in of *kārmic* molecules, they, *i. e. kārmic* molecules get deposited or fixed up in the *kārmic* body. Thus, *the soul gets fettered by the kārmic bhandas*, forged by the fusion of spirit and matter, and hence it is not free to enjoy its natural freedom and joy.

5. The next *tattva, Saṁvara* the process of blocking up the inflow of *kārmic* matter into the constitution of the soul. The subject of this fith reality, *i. e. Saṁvara*, is to obstruct any fresh inflow of *kārmic* matter as well as to prevent fresh assimilation of it by the *kārmic* body by a systematic control of the mental and physical activities. Yogic meditation or *tapas* is stated to be an inevitable condition for checking of the further influx of matter into the soul. So long as the stoppage of an alien *kārmic* matter is not well practised, the building up of the *kārmic* cocoon

goes on interminably. So, the first step in extricating oneself from trammels of the *sramsāric* world, whose root cause is the *kārmic* body, is called *samvara*.

6. The sixth principle, called *nirjara*, is the process by which the deposited *kārmic* matter is loosened and shaken away by austerities. The inflow of fresh matter being stopped, the next step is to destroy the existing *karmas* by concentration upon one's nature. When *samvara* is properly practised, the already assimilated *kārmic* matter crumbles and gradually disintegrates by *nirjarā*. The real difference between the *Samvara* and *Nirjarā* narrows down to this:—The former is subjected to checking of the fresh *karmic* matter flowing into the soul, while the latter is meant for destroying the already deposited *karmas* in it.

7. The seventh and the last *tattva* is *Moksha*. When all the bonds of *karmas* are broken asunder, the soul shines in full luminosity, in infinite greatness and in infinite glory. In this state, which represents final liberation, the *ātman* realizes its inherent qualities of supreme knowledge and unlimited happiness; and it attains liberation; it becomes perfect being—Siddha—and enjoys its natural attributes, omni-science, bliss and the like So the *Parmātmasvarupa*, according to Jainism, is considered to be with infinite qualities unlike the *Nirguna Brahman* of the Vedantins. This last *tattva* is regarded as the ideal of perfection, which the soul attains to on liberating itself from the shackles of all its *kārmic* bonds

This is the nature of the essential principles or *tattvas*. If we add the two mental attainments, *punya* and *papa*, virtue and vice, to these aforesaid seven

contribution has been made by Jainism to world culture. These works, both narrative as well as philosophical, which have become the pride of India, are classified as under:—*Prathamānuyoga*, *Charanānuyoga*, *Karnā nuyoga* and *Dravyānuyoga*. Of these the first, *Prathamānuyoga* contains the biographies of the 63 great personalities such as the 24 Tīrthankars, the emperors and other great historical personages relating to India. The second, *Charanānuyoga*, deals with the course of conduct prescribed for the layman as well as the saint. The third, *Karnānuyoga*, explains the nature and constitution of the cosmos. The fourth, *Dravyānuyoga*, is a metaphysical treatise, describing the nature of the seven Realities such as *jiva*, *ajiva*, *as'rava*, *bandha*, *samvara*, *nirjara* and *moksha* with their sub divisions in detail.

The appellation of the *Prathamānuyoga* which comprises poetical composition and historical account is more significant, because in it the attempt is aimed at to introduce the religious matter through the stories of the Great Ones to those who are incapable of understanding the philosophical points of view. In other words, it demonstrates a sort of illustration, convincing the philosophical conclusion. The present Yas'stilaka Champū figures in the *Prathamānuyoga* and gives us the life-history of a king Yas'odhara for clarifying the Ahimsā doctrine, a *siné qua non* of Jainism. No other religion in the world has so stressed on *ahimsā* as Jainism has done. Though the Buddhists preach the doctrine of *ahimsā* and call themselves the Apostles of the Bloodless Altar, they do not come to the level of the Jaina conception of *ahimsā*. According to the Buddhist ideal, *ahimsā* merely means

not directly inflicting injury oneself whereas the Jaina conception of it implies not merely abstaining from direct injury but also abstaining from two types of indirect injuries–instigating others to cruelty and approving of cruelty in others So the Buddhists would buy meat from the butcher, though they would not kill the animal The followers of the Jaina religion on the other hand are strict Vegetarians and condemn flesh—eating in toto Moreover, the *ahimsa*, observed by the Jainas includes non injury to any living being an animal or even an insect either by thought word or deed In short, *himsa* in any form is condemned Such minute implication is not found in any other religion but in Jainism Hence the *ahimsa* is stated to be the very backbone of the Jaina religion It cannot exist for a while, if *ahimsa* is done away with So every Jaina should try to avoid mainly four types of injuries (1) *Samkalpi* (2) *Virodhi* (3) *Udyami* and (4) *Arambhi* The first type of injury, *i e* *Samkalpi* is so designated because it is inflicted with previous intention through the mental verbal and physical activities It is otherwise called the cold blooded killing and hence stagmatised as the worst kind than the rest The second kind of injury is made for self protection by the way of quarrel war etc etc An injury which takes place in the trade agriculture etc is known as *Udyami* And the last *i e* *Arambhi* injury comes under the category like house-hold duties such as grinding cooking, cleaning etc

In the story of the king Yasodhara mentioned in *Yasastilaka champu* it is shown how the Intentional injury resulted in bringing about the deaths and births of

the king Yas'odhara and his mother Chardramati in ? *Tiryanch gati* The king Yas'odhar, the story is thus narrated, who was a son of king Yas'horgha and a queen Chandramati of the capital, Ujjayani, had a beautiful queen, named Amṛitadevi. · As the days gone by, the queen Amṛitadevi became fondly attached to an elephant-driver and thus lost her good character in his association. *When the king Yas'odhara came to know about* her bad conduct he desired to abandon his kingdom in favour of his son Yas'omatikumāra for the sake of austerity in the forest. He placed his idea before his mother Chandramati with a view to obtaining permission from her for practising penance. He told her that the other night he had a very bad dream in which a giant sat on his chest and threatened him of parting with his life if the latter would not forsake his monarchy. Thereupon his mother Chandramati advised him to give the offering of an effigy of a cock made with flour to the tutelary deity *for averting* evil emenating from that inauspicious dream. The king Yas'odhara, though he was reluctant to follow her advice, remained silent in consequence of which his mother Chandramati took his silence as a half consent and ordered the servants for the arrangements to be made for execution of a sacrificial deed implying Intentional injury. As per preparations, the king went to the temple of the guardian deity of his family in despair and there no sooner did he cut off the head of the cock of flour, than, to the great surprise, that inanimate cock crowed like an animate object. On hearing the cock's crow, the king became too nervous to utter a single word. Afterwards the queen, Amṛitdevi, when she came to know that

her *connection* with *that elephant-rider* had *been* exposed to her husband *i. e*, king Yas'odhara, killed him and her mother-in-law too by using a poison in the sweetmeat at the time of repast. Then the king yas'odhara and his mother Chandramati breathed their last in a very lamentable way and took births many times in lower states as a sequel to the Intentional injury. The king Yas'odhara and his mother Chandramati, after some births became Abhayaruchi and Abhayamati, a son and daughter respectively of the king Yas'omatikumāra, who was formerly a son of the former and a grandson of the latter. Thus, the Intentional injury has been exclusively discarded in Jainism inasmuchas it results in the cycle of births and deaths as per example of the king Yas'odhara and his mother Chandramati. So *ahimsā* having been rooted in Jainism, every great Jaina Prophet tried his level best to stamp out the practice of *himsā* in any form by the way of preaching seven Realities, refered to above, and stressing the importance of religion, based, on *ahimsā*. Every Jaina writer, whether he may be a poet or philosopher, following these great champions of the bloodless altar has emphasized the potentialities of the *ahimsā* doctrine throughout his work with a view to diverting the people from the slaughtery. So, an author of Yas'astilaka Champu, Somadeva, a great poet and logician, has described the life-history of Yas'odhara clarifying the *ahimsā* doctrine in rhythmical and beautiful sanskrit language in the present composition.

It is already stated that the Yas'astilaka Champū comes under *Prathamānuyoga*, one of the four classifications of the Jaina literature. It comprises eight chapters

in all, the first six being alloted to the life-account of the king Yas'odhara, his further births and deaths with his mother Chandramati in *Tiryancha gati* on account of the Intentional injury, the tragic incidents in those lower states, and again his birth in the womb of his daughter in law, Kusumavali, a wife of Yas'omatikumara. The last two chapters describe the philosophical as well as the religious conception of the Jaina Faith such as seven Realities, the right path to the liberation, the householder's duty, the ascetic's course of conduct etc etc.

The first chapter, which is treated as *Pathararatna*, describes the story as follows :—" A king Maridatta was ruling over the country called Yodheya, whose capital was Rajapura. Early in his boyhood, his elders having been dead, he lived in a bad society in consequence of which he was much indulged in seven kinds of vices. One day a so-called saint named Bhairawa, came to the city Rajapura on hearing of whom the king Maridatta went to his *darshana*. Bhairawa advised the king that the heaven would be captured by means of animal sacrifice in which a couple of each kind of *jiva* should be killed before his family-deity, Chandamari. The king very much impressed by Bhairawa ordered his servants to prepare for the sacrifice as advised. Thereafter the servants went out in search of each kind of couple. At that time a naked sage named Sudattāchārya happened to resort to the forest not far away from the city Rajapura, with his disciples. He himself determined to go on fast on that holy-day, and instructed all others to go in the city for begging a food. Abhayaruchi and Abhayamati who have been

the above extract and the dates of the existing Champū literatures at present clearly indicate that the traces of their origin almost synchronise with the tenth century A. D.

Somadeva composed this Yas'astilaka champu in A. D. 959, when Rāstrakuto Krishna III was staying in Melyati after conquering and killing the Cole prince Rajaditya, son of Parāntaka, in A. D. 949 in the battle of Tokkolam in which Kṛishṇa was assisted by his brother-in-law and ally, Bhirtuga, vide the following passage.

शकनृपकालातीतसंवत्सरशतेष्वष्टस्वेकाशीत्यधिकेषु गतेषु (अङ्कतः ८८१) सिद्धार्थसंवत्सरान्तर्गतचैत्रमासमदनत्रयोदश्यां **पाण्ड्यसिंहलचोलचेरमप्रभृतीन्** महीपतीन् प्रसाध्य **मेल्पाटीप्रवर्धमानराज्यप्रभावे श्रीकृष्णराजदेवे** सति तत्पादपद्मोपजीविनः समधिगतपञ्चमहाशब्दमहासामन्ताधिपतेश्चालुक्यकुलजन्मनः सामन्तचूडामणेः **श्रीमदरिकेसरिणः** प्रथमपुत्रस्य **श्रीमद्वद्यगराजस्य** प्रवर्धमानवसुधारायां **गङ्गधारायां** विनिर्मापितमिदं काव्यमिति ।

Somadeva who was a great sage calls himself to be a disciple of a wellknown sage Nemideva belonging to a Devasangha the great ecclesiastical head of which was Yas'odeva, vide the following verse :—

श्रीमानस्ति च देवसंघतिलको देवो यशःपूर्वकः
शिष्यस्तस्य बभूव सद्गुणनिधिः श्रीनेमिदेवाह्वयः ।
तस्याश्चर्यतपःस्थितेस्त्रिनवतेर्जेतुर्महावादिनां
शिष्योऽभूदिह सोमदेव इति यस्तस्यैष काव्यक्रमः ॥

But as per copper-plate inscription which has since been published in the quarterly magazine of the *Bhārat Itihāsa Sams'odhan Mandal*, Poona, Somadeva and his preceptor Nemideva and grand preceptor Yas'odeva are stated to have been related to Gaudsangha as under :—

श्रीगौडसंघे मुनिमान्यकीर्तिर्नाम्ना यशोदेव इति प्रजज्ञे ।
बभूव यस्योग्रतप प्रभावात् समागमः शासनदेवताभिः (नाम्) ॥
शिष्योऽभवत्तस्य महर्धिभाजः स्याद्वादरत्नाकरपारदृश्वा ।
श्रीनेमिदेवः परवादिदर्पद्रुमावलीच्छेदकुठारनेमिः ॥
तस्मात्तप श्रियो भर्त्ता (तुः) लो(लों)कानां हृदयंगमाः ।
बभूवुर्बहवः शिष्या रत्नानीव तदाकरात् ॥
तेषां शतस्यावरजः शतस्य तथाऽभवत् पूर्वज एव धीमान् ।
श्रीसोमदेवस्तपसः श्रुतस्य स्थानं यशोधाम गुणोर्जितश्रीः ॥

It is generally recognized that the name of group is assigned after the name of the country to which it belongs. According to this belief, the name Gauda being the older name of the modern Bengal, the whole monastic order including our author Somadeva must belong to Bengal Pandit Nathurama Premi had first stated in his book " Jaina Sahitya our Itihasa " that the Devasangha could otherwise be called Gaudsangha and the name Gaud might be the name Golla of the country, a part of might be a Karnatak, on the assumption that Somadeva south Indian as he had completed his present composition in south at the time of Vadyaga and his son Arikesari III feudatories of the Rastrakutas But afterwards the Pandit agreed with Dr V. Raghawan M. A. Ph D. who had declared that the name Gauda must be applied to the Bengal and no other country. From this it is evident Somadeva, an inhabitant of the Bengal, might have migrated to the south in course of time with his preceptor Nemideva Besides, his style which corresponds to Gaudi Riti (ओज प्रसादकैर्णैर्न्धि आडम्बरः पुनः । समासबहुला गौडी) peculiar to Bangal supports the conception of his being related to that province. The traditional

history in regard to Yas'odeva and Nemideva has not been available nor historical evidence as regards the successors of Somadeva also is traceable. But S'rutasagar a sanskrit commentator of Yas'astilaka champu quotes that Vādiraj and Vādibhasimha were two disciples of Somadeva. But that statement does not bear the testimonial fact on account of the vast difference in dates between Somadeva and these two supposed disciples.

The date of Somadeva can easily be assigned with certainty to the tenth century A. D. from the references made at the end of this book to the king Vadyaga and his son Arikesari III who flourished in A.D 966. It is mentioned that the Yas'astilaka champū was written in the kingdom of the former, named Gangadharā in south India and the poet Somadeva was honoured by the latter respectfully. Similarly from the reference in the commentary on Somadeva's *Nitivakyamrita*, an excellent work on Policy written for king Mahendrapāla of Kanoja, it is proved that Somadeva lived in the tenth century A D. The following two verses in Yas'astilaka champū also bear the name of the king Mahendrapāla of kanoja.

श्रियं कुवलयानन्दप्रमाधित**महोदयः** ।
देवश्चन्द्रप्रभः पुष्याज्जगन्मानसवासिनीम् ॥
सोऽयमाशार्पितयशा महेन्द्रामरमान्यधीः ।
देयात्ते सन्ततानन्दं वस्त्वभीष्टं जिनाधिपः ॥

(महोदय--a name of the city Kanoja; देव=महेन्द्रपालदेव,)

The king Mahendrapaladeva flourished in the tenth century A D. and this helps to ascertain the date of our poet Somadeva There is a mension of a poet राजशेखर who was the court poet of king Mahendrapāla in A. D. 909.

Somadeva's contact with the Krishnaraya III of Rastrakuta provides the proof for deciding the poet's date which is stated to be the 10th cen. A. D.

In view of his countrywide contact and vast erudition Somadeva's work became more valuable. He was well-read scholar and master of vocabulary. He wrote in what is known as the Gandi style in which the words are used in pomp. The first characteristic of Somadeva's style which strikes even a cursory reader is his inordinate love for long compounds. But the taste of his age is responsible for this, because from the early centuries of the Christian era onwards the ornate style full of figures and long compounds was recognized as constituting the very life of sanskrit prose. Somadeva naturally followed this dictum of rhetoricians when he wrote pages after pages of strings of long compounds

The next peculiarity of the style is his fondness for puns. Throughout his work Somadeva has given full scope to play upon words for which his wonderful mastery of the vast vocabulary of Sanskrit language specially fitted him. Most of his lengthy descriptions are full of passages which would be meaningless and absurd if the words were taken in their ordinary sense. There is some hidden meaning in them which can hardly be found out without the help of a special commentary. The sanskrit writers on rhetoric themselves regard this play upon words as only a secondary ornament of real poetry.

Another mannerism, which is much evident in the present work, is the uses of a number of figures of speech which are based on paronomastic words and epithets, appealing to our intellect and not to our heart. He is

specially fond of Akshepa, Utpreksha, Upamā, Rupaka, Virodha, Svabhāvokti, Sahokti and Nidars'ana. He is also fond of alliteration and often uses out-of-the-way words for its sake. Another admirable characteristic of his writing is his possessing the power of lengthy description. While describing in detail the rainy season, the winter, the hot season, the temple of the Goddess Chandamāri and the lovely garden, named Smar–Saumanas, Somadeva uses very obscure and paronosmastic words, long compounds and numerous epithets to a great extent. In describing things, with the skilful use of Vakroti, Somadeva is said to have no rival except Bana. The allusions to a strange mythological events also add to the beauty of his style. His memory surveys the whole field of Indian history and mythology. Similarly, his power of imagination plays an important part in the present work. In his imagary, thought succeeds thought and one simile is followed by another in such a way that one loses sight of the master idea

Apart from these many superior merits of the present author, his style is subject to a stern criticism owing to the numerous big compounds, double meaning and obscure words, lengthy descriptions and long sentences which prevent an ordinary reader from following the thread of the narrative. His extensive acquaintance with Sanskrit vocabulary brings in words and expressions not familiar to even advanced student of the sanskrit language. His philosophical references and technical words make the task most difficult and inaccessible.

From this present work it seems that Somadeva was not only a great poet but a first-rate logician, a good philosopher, great politician and highest preceptor. In the pro-

vince of poetry, he has displayed his great skill in the present composition owing to the fact that he had a great command over the Sanskrit language and vast vocabulary as well as beautiful expressive power at his credit Somadeva being the master of idea, his imagination took rapid and sublime flights Yas'astilaka champu and Nitivakyamrita are reckoned as his master-pieces As for his logical advancement, there are not a few references in the Yas'astilaka champu which can judge his progressive and unrivalled intellectual capacity in that field There is one verse stated below which determines his logical ability —

आन ममम्यम्याच्चु शत्तर्कतिगादिव ममाम्या ।
मतिसुरभेरभवदिद सत्तिपय सुकृतिना पुण्यै ॥

As regards his proficiency in the politics, his Nitivakyamrit is a proof Mereover, in the Uchchhvas III of the Yas'astilaka champu, he has discussed many political points in detail in connection with the king Yas'odhara's life-account. Though there are no other separate treatises on religious topics, the last two Uchchhvasas of the present book reveal his Teachership in regard to the religious laws and cutoms. He was well versed in grammar too In short he was acquainted with all branches of knowledge such as, poetical composition, science of logic, philo ophy, grammar, politics, history geography etc Not only was he an ardent student of the Jaina philosophy but also he was well conversant with other systems and thought in India as well In the fourth chapter of Yas'astilaka champu he gives us the list of so many poets whose works were fully known to Somadeva He has discussed the points relative to astronomy and astrology in

this work now and then. In brief, he was all round scholar dealing with every branch of knowledge through his deep and sharp talent. As regards the highest type of genius he was of opinion that there was no monopoly of talent assigned to a particular class or caste. In poetry also he has a cosmopolitan attitude which is revealed through the following verse :—

> लोको युक्तिः कलाश्छन्दोऽलङ्काराः समयागमाः ।
> सर्वसाधारणाः सद्भिस्तीर्थमार्ग इव स्मृताः ॥

Somadeva's two best compositions one Yas'astilaka champū under reference and other Nitivākyāmrita are considered to be the new region in the rich domain of sanskrit literature. Besides these two, he is said to have been author of the other three works such as Yukti-chintamani, Mahendra-matali-Sanjalpa and S'nnavatiprakarana which are not made available so far to the public. The Parbhani inscription adds to his works a Syādvādopnisad and numerous Subhāsitas, which are also not yet brought in limelight.





श्रीसोमदेवसूरिविरचिता

यशस्तिलकचम्पूः

प्रथम आश्वासः ।

वन्दनम् ।

१. श्रियं कुवलयानन्दप्रसादितमहोदयः ।
देवश्चन्द्रप्रभः पुष्याज्जगन्मानसवासिनीम् ॥ १ ॥
श्रियं दिश्यात् स वः श्रीमान् यस्य सन्दर्शनादपि ।
भवेत् त्रैलोक्यलक्ष्मीणां जन्तुः कन्तु निकेतनम् ॥ २ ॥
श्रियं देयात् स वः कामं यस्योन्मीलति केवले ।
त्रैलोक्यमुत्सवोदारं पुरमेकमिवाऽभवत् ॥ ३ ॥
यस्याऽङ्घ्रिनखनक्षत्रविजृम्भाय नभस्यते ।
नमज्जगत्त्रयीपालकुन्तलाभोगडम्बरः ॥ ४ ॥
बालारुणायते यस्य पादद्वितयमण्डलम् ।
प्रह्वत्रिविष्टपाधीशकिरीटोदयकोटिषु ॥ ५ ॥
नखोज्जृम्भकराभोगकेसरं यत्पदद्वयम् ।
नम्रामरवधूनेत्रदीर्घिकास्वम्बुजायते ॥ ६ ॥
यत्पदस्मृतिसम्भाराद्भुवनत्रयनायकाः ।
वाङ्मनोदयसिद्धीनां सिद्धादेशादिवेदिने ॥ ७ ॥
नमः सत्कीर्तिपूर्ताय विश्वदृश्यैकमूर्तये ।
नमः शमसमुद्राय जिनेन्द्राय पुनः पुनः ॥ ८ ॥

अपि च ।

भूर्भुवःस्वस्त्रयं यत्र वेलाचलकुलायते ।
अपाराय नमस्तस्मै जिनबोधपयोधये ॥ ९ ॥

किञ्च ।

मनेः सूते बीजं सृजति मनसश्चक्षुरपरं
यदाश्रित्याऽऽत्माऽयं भवति निखिलज्ञेयविषयः ।
विवर्तैरत्यन्तैर्भरितभुवनाभोगविभवैः
स्फुरत्तत्रयं ज्योतिस्तदिह जयतादक्षरमयम् ॥ १० ॥

कविकाव्यविचारः ।

सर्वज्ञकल्पैः कविभिः पुरातनैरवीक्षितं वस्तु किमस्ति सम्प्रति ।
ऐदंयुगीनस्तु कुशाग्रधीरपि प्रवक्ति यत्तत्सदृशं स विस्मयः ॥११॥

कृतीः परेषामविलोकमानस्तदुक्तिवक्ताऽपि कविर्न हीनः ।
कृतेक्षणो राजपथेन सम्यक् प्रयान्निव प्रत्युत विस्मयाय ॥ १२ ॥

कृत्वा कृतीः पूर्वकृताः पुरस्तात् प्रत्यादरं ताः पुनरीक्षमाणः ।
तथैव जल्पेदथ योऽन्यथा वा स काव्यचोरोऽस्तु स पातकी च॥१३॥

असहायमनादर्शं रत्नं रत्नाकरादिव ।
मत्तः काव्यमिदं जातं सतां हृदयमण्डनम् ॥ १४ ॥

उक्तयः कविताकान्ताः सूक्तयोऽवसरोचिताः ।
युक्तयः सर्वशास्त्रान्तास्तस्य यस्याऽत्र कौतुकम् ॥ १५ ॥

किञ्चित् काव्यं श्रवणसुभगं वर्णनोदीर्णवर्णं
किञ्चिद्वाच्योचितपरिचयं हृच्चमत्कारकारि ।
अत्राऽसूयेत् क इह सुकृती किन्तु युक्तं तदुक्तं
यद्व्युत्पत्त्यै सकलविषये स्वस्य चाऽन्यस्य च स्यात् ॥ १६ ॥

आजन्मसमभ्यस्ताच्छुष्कात्तर्कात्तृणादिव ममाऽस्याः ।
मतिसुरभेरभवदिदं सूक्तिपयः सुकृतिनां पुण्यैः ॥ १७ ॥

वाच एव विशिष्टानामनन्यसमवृत्तयः ।
स्वस्याऽनिशायिनं हेतुमाहुः कान्ता लता इव ॥ १८ ॥

वागर्थः कविसामर्थ्यं त्रयं तत्र द्वयं समम् ।
सर्वेषामेव वक्तॄणां तृतीयं भिन्नशक्तिकम् ॥ १९ ॥

लोको युक्तिः कलाश्छन्दोऽलङ्काराः समयागमाः।
सर्वसाधारणाः सद्भिस्तीर्थमार्ग इव स्मृताः ॥ २० ॥
अर्थो नाऽभिमतं शब्दं न शब्दोऽर्थं विगाहते।
स्त्रीवृन्दमिव मन्दस्य दुनोति कविता मनः ॥ २१ ॥
दुर्जनानां विनोदाय बुधानां मतिजन्मने।
मध्यस्थानां च मौनाय मन्ये काव्यमिदं भवेत् ॥ २२ ॥
सुकविकथामाधुर्यप्रबन्धसेवातिवृद्धजाड्यानाम्।
पिचुमन्दकन्दलीष्विव भवतु रुचिर्मद्धियोक्तिषु बुधानाम् ॥ २३ ॥
न गद्यं पद्यमिति वा सतां कुर्वीत गौरवम्।
किन्तु किञ्चित् स्वसंवेद्यमन्यत् सुखमिव स्त्रियाः ॥ २४ ॥
त एव कवयो लोके येषां वचनगोचरः।
सपूर्वोऽपूर्वतामर्थो यात्यपूर्वः सपूर्वताम् ॥ २५ ॥
ता एव सुकवेर्वाचस्तिरश्चामपि याः श्रुताः।
भवन्त्यानन्दनिष्यन्दामन्दरोमाञ्चहेतवः ॥ २६ ॥
न चैकान्तेन वक्रोक्तिः स्वभावाख्यानमेव वा।
बुधानां प्रीतये किन्तु द्वयं कान्ताजनेष्विव ॥ २७ ॥
अबुधेऽप्युक्तियुक्तिज्ञे कवीनामुत्सवो महान्।
गुणाः किं न सुवर्णस्य व्यज्यन्ते निकषोपले ? ॥ २८ ॥
अवक्ताऽपि स्वयं लोकः कामं काव्यपरीक्षकः।
रसपाकानभिज्ञोऽपि भोक्ता वेत्ति न किं रसम् ? ॥ २९ ॥
वृथा यकुः श्रमः सर्वो निर्विचारे नरेश्वरे।
प्राज्यभोज्यविधिः कः स्यात्तृणस्यादिनि देहिनि ? ॥ ३० ॥
यः पार्थिवत्वसामान्यान्माणिक्याश्मसमागमः।
पार्थिवः पार्थिवो नूनं वृथा तत्र कवेः श्रमः ॥ ३१ ॥
अङ्गनाद्रिरेऽगण्याः प्रायेणाऽन्यपरिग्रहात्।
स्वयं विचारदत्न्यो हि प्रसिद्ध्या रज्यते जनः ॥ ३२ ॥
यः स्वयं कवते नैव यश्चोक्तौ मूढधीश्वरः।
मरणादपि दुःखाय काव्यकीर्तिस्तयोः पुरः ॥ ३३ ॥
अन्तःसारं भवेद्रत्नं बहिः काचं च सुन्दरम्।
यथा तथा कवेः काव्यमकवेश्च विभाव्यताम् ॥ ३४ ॥

निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाऽऽडम्बरो महान् ।
न हि स्वर्णे ध्वनिस्तादृक्कांसे यादृक् प्रजायते ॥ ३५ ॥
काव्यकथासु त एव हि कर्तव्याः साक्षिणः समुद्रसमाः ।
गुणमणिमन्तर्निदधति दोषमलं ये बहिश्च कुर्वन्ति ॥ ३६ ॥
आत्मस्थितेर्वस्तु विचारणीयं न जातु जात्यन्तरसंश्रयेण ।
दुर्वर्णनिर्वर्णविधौ बुधानां सुवर्णवर्णस्य मुधाऽनुबन्धः ॥ ३७ ॥
गुणेषु ये दोषमनीषयाऽन्धा दोषान् गुणीकर्तुमथेशते वा ।
श्रोतुं कवीनां वचनं न तेऽर्हाः सरस्वतीद्रोहिषु कोऽधिकारः? ॥३८॥
अयं कविर्नैष कविः किमत्र हेतुप्रयुक्तिः कृतिभिर्विधेया ।
श्रोत्रं मनश्चाऽत्र यतः समर्थं वागर्थयो रूपनिरूपणाय ॥ ३९ ॥
कवितायै नमस्तस्यै यद्रसोल्लासिताशयाः ।
कुर्वन्ति कवयः कीर्तिलतां लोकान्तसंश्रयाम् ॥ ४० ॥

निद्रां विदूरयसि शास्त्ररसं रुणत्सि
सर्वेन्द्रियार्थमसमर्थविधिं विधत्से ।
चेतश्च विभ्रमयसे कविते ! पिशाचि !
लोकस्तथापि सुकृती त्वदनुग्रहेण ॥ ४१ ॥

वृत्तमतिविस्तरेण ।

कथाप्रारम्भः ।

२ अस्ति खल्विहैव सकलाश्चर्यैकपात्रे भरतक्षेत्रे चतुर्वर्गमार्गणोपकरणप्रसूतः समस्तप्रशस्तमहीवलयालङ्करणभूतः सुरलोकमनोरथाविधेयो यौधेयो नाम धाम सम्पदो जनपदः ।

ग्रामवर्णनम् ।

३ यत्र महानृपतय इव गोमण्डलवन्तः, चक्रवर्तिश्रिय इव महिषीसमाकुलाः, भरतप्रयोगा इव सगन्धर्वाः, सुगतागमा इवाऽविकल्पप्रधानाः, कामिनीनितम्बा इव करभोरवः, श्रुतय इवाऽजस्रज्ञानितविस्ताराः, श्रमणा इव जातरूपधारिणः, बृहस्पतिनीतय इवाऽदेवमातृकाः, भागवता इव प्रतिपक्षकृष्णभूमयः, मौल्या इव समाश्रितप्रकृतयः, हरमौलय इव सुलभजलाः, सङ्कर्षणरणेष्व इव हलबहुलाः, मलयाद्रा इव प्रपञ्चितारामाः, महायोगिन इव क्षेत्रज्ञप्रतिष्ठाः,

१ 'गग'

सलिलनिधय इव विद्रुमच्छायोपशल्याः, स्वर्गवसतय इवाऽतिथिप्रार्थनमनोरथाः, गगनमार्गा इव नक्षत्रद्विजराजिनः, कलत्रकुचकुम्भा इव भर्तृकरसम्बाधसहाः, सुरेश्वरसेना इव स्वाम्यनुरक्ताः, सौराज्यदिवसा इव निष्कण्टकमहीभागाः, वियदापगाप्रवाहा इव विगतोपलसीमानः, सकलजगन्निर्माणप्रदेशा इव सर्वजीविनः, सुहृद इव च परस्परप्रेमाभिजात्याः कुक्कुटसम्पात्याः सन्ति ग्रामाः ।

४ अपि च विकचकर्णोत्पलस्पर्धितरलेक्षणाः, केलितालरणत्कनकमयकङ्कणाः, सरसनखराजिविच्छुरितभुजमण्डलाः, काञ्चिकोलाहलशब्ददर्शितोरुस्थलाः, स्वैरसंजल्पनस्मेरबिम्बाधराः, कर्णकण्डूमिषोद्गलितकक्षान्तराः, पृथुनितम्बवशस्खल-द्वहगतिविभ्रमाः, सहजशृङ्गाररसभरितसुरतविभ्रमाः, पीनकुचकुम्भदर्पत्रुटत्कञ्चुकाः, शालिवप्रेषु यान्त्यः क्षणं गोपिकाः पान्थसार्थेषु नयनोत्सवं कुर्वते यत्र तापं पुनश्चिरमुपाचिन्वते ।

यौधेयदेशवर्णनम् ।

५ स यौधेय इति ख्यातो देशः क्षेत्रेऽस्ति भारते ।
देवश्रीस्पर्धया स्वर्गः स्रष्ट्रा सृष्ट इवाऽपरः ॥ ४२ ॥
वपत्क्षेत्रसमज्ञातसस्यसम्पत्तिवन्धुराः ।
चिन्तामणिसमारम्भाः सन्ति यत्र वसुन्धराः ॥ ४३ ॥
लवने यत्र नोप्तस्य लूनस्य न विगाहने ।
विगाढस्य च धान्यस्य नाऽलं संग्रहणे प्रजाः ॥ ४४ ॥
दानेन वित्तानि, धनेन यौवनं, यशोभिरायूंषि, गृहाणि चाऽर्थिभिः ।
भजन्ति साफल्यमिमानि देहिनां न यत्र वर्णाश्रमधर्मवृत्तयः ॥ ४५ ॥

राजपुरनगरवर्णनम् ।

६ तत्र तद्विलासिनीविलासलालसमानसानाममरकुमारकाणामनारम्भे नभस्यवतरणमार्गचिह्नोचितरश्मिभिः, उपहसितशिशिरगिरि-हराचल-शिखरैः, भटनिकटनिविष्टविकटस्फटोत्कटकरटिरिपुसमीपसञ्चारचकितचन्द्रमृगविलोचनरचितविकचकुवलयोपहारिभिः, अमरस्थतुरगचरणक्षुण्णक्षणमात्रविश्रमैः, अम्बरचरचमूविमानगतिविघ्नविधायिभिः, अनवरतविहरद्दिवाश्वश्रमघर्मसमाक्रान्तकामिनीकपोल-श्रमस्वेदापनोदमन्दस्पन्दपताकाञ्चलपल्लवैः, रचितापराधविद्याधरनाथचरणानतनिर्भ-त्सकघर्मापचनिकायकृतवैमत्यागेवनकुतूहलितलज्जितगमितसिद्धयुवतिभिः, अनिमिषप्रवरसुरसुन्दरीकरचापलविलुप्तकेतुरत्नदीधितिभिः, अनेकध्वजस्तम्भसम्भविको-

स्तम्भितमणिमुकुरमुखावलोकनकेलिवलद्दिवौकःस्खलितरथविमानवाहनसम्बाधानु-
बन्धिभिः, अमलरत्नचयनिचितकाञ्चनकलशविसरदविरलकिरणजालजनितान्तरिक्ष-
लक्ष्मीनिवासविचित्रमिव योल्लोचैः, अमृतकरातपस्पर्शद्रवच्चन्द्रकान्तमयप्रणालोच्छल-
ज्जलजालकासारसिच्यमानविषद्विहारिणीविरहवैश्वानरकर्मममर्मरशरीरयष्टिभिः, अहि-
मधामघृणिसन्धुक्षितादिनकृत्कान्तकिम्पिरिपर्यन्तस्फुरत्कृशानुकणविकासमानामरमु-
निमध्याह्नदीपैः, अमलकमलासारविलसत्कलहंसश्रेणिद्विगुणदुकूलांशुकवैजयन्ती-
सन्ततिभि , उपरितनतलचलत्प्रचलाकिकालकभयपलायमानजयविजयपुरपवनाशनैः,
उपान्तस्तूपनिपतत्पारापतपतत्रपङ्क्तिपुनरुक्तधूपधूमाडम्बरैः, अतिनिकटविटङ्कोप-
विष्ट–शुकशावसन्दिह्यमानहरिताश्ममणिभिः, इतस्ततोऽतिदूरतरचरच्चापच्छदगूर्च्छ-
दतुच्छच्छायाच्छाद्यमानमेचकरचनैः, अनिल–लय–प्रेङ्खोलन–कल–क्वणत्किङ्किणी-
जालवाचालपालिध्वजध्वानारब्धविद्याधरवधूद्वेलितविधिभिः अनवधिसुधाप्रधावद्धा-
मसन्दिग्धस्वर्धुनीप्रवाहैः, प्रफुल्लनक्षत्रैरिवान्तरिक्षवृक्षस्य, श्वेतद्वीपदृष्टिभिरिव
रोदःकोटरस्य, शिखण्डमण्डनपुण्डरीकाननैरिव नभोदेवतायाः, पुण्यपुञ्जोपार्जन-
क्षेत्रैरिव त्रिभुवनभव्यजनस्य, डिण्डीरपिण्डमण्डलैरिव विहायःपारावारस्य,
अट्टहासविलासैरिव व्योमव्योमकेशस्य, स्फटिकोत्कीर्णक्रीडाकुम्भैरिव ज्योतिर्लोकस्य,
ऐरावतकुलकलभैरिवानन्तवनस्य, समन्तादुत्सर्पताऽनेकमणिरश्मिखचितरङ्गप्रसरेण
परिकल्पयद्भिरिव विनेयजनानां त्रिदशवेश्मनिवेशारोहणाय सोपानपरम्पराम्,
अशेषस्य जगतः परलोकावलोकनोचितभावसम्भारसारस्य संसारसागरोत्तरणपोत-
पात्रैरिव, विचित्रकोटिभिः कूटघटनाश्चर्यां श्रियमुद्वहद्भिर्धवलालयपरम्पराप्राकारैरत्युत्तुङ्ग-
तोरणमणिमरीचिपिञ्जरितामरभवनैर्महाभागभवनैरुपशोभितं राजपुरं नाम नगरम्।[1]

७ आदाय सर्वसारं विधिना दर्शयितुमस्य लोकस्य ।
अमरपुरीलक्ष्मीमिव मन्ये सृष्टं प्रयत्नेन ॥ ४६ ॥
यत्र यमोऽप्यसमर्थः प्रभवेत् कुत एव तत्र रिपुलोकः ।
धूलिस्पर्शभयादिव मन्ये प्राकारनिर्माणम् ॥ ४७ ॥
परिखावलयालङ्कृतमाभाति समन्ततः पुरं रम्यम् ।
आयसनिगडनिबद्धं सुरहरणभयादिव जनेन ॥ ४८ ॥

किञ्च ।

सौधमूर्धसु यत्रोच्चैः कुम्भाः काञ्चननिर्मिताः ।
भान्ति सिद्धवधूदत्ताः शेषाः सिद्धार्थका इव ॥ ४९ ॥

१ 'सोत्तनाकुलकल्लोलिनीतीरः' मू० २ 'पुरःनगर' मू०.
(३) विमानगमनस्य

ब्रह्मा विलासिनीर्यत्र विनिर्माय न यौवने ।
मनोविभ्रमभीत्येव व्यधाल्लोचनगोचरा ॥ ७० ॥
यत्र स्मरस्मयध्वंसियुवलोकविलोकनात् ।
बभार सर्वदा लक्ष्मीं पुराणपुरुषो हृदि ॥ ७१ ॥
यत्कान्तकामिनीसङ्गभयादिव नगात्मजा ।
विवेश हरदेहार्धं तद्रक्षणपरायणा ॥ ७२ ॥

८ यत्र चाऽनवरतप्रसाधितालकचामरोपचारैः, भल्लिकाङ्गणरङ्गश्रृङ्गारित भ्रूलताकोटिभिः, उपसर्पितविलासनिकासविरलविलोकविलोचनलीलाकमलैः, सङ्कल्पितकपोललावण्यमधुसमागमैः, निष्कारितामृतकान्तबिम्बाधररसैः, सञ्जनितस्मरमारालोपकर्णपूरैः, उदारहारनिर्झरोचितकुचक्रीडाचलविहारसम्पादिभिः, स्तनमुकुलमृणाललीलावलिवाहिनीविहितनलकेलिविभ्रमैः, प्रदर्शितमनोहरसावासनाभीवल्लभिगर्भैः, प्रकटितचेतोजन्मनिवासशासनमसीलिखितलिपिस्पर्धमानरोमराजिभिः, विस्तारितसमस्तसुरसाम्राज्यचिह्नघनसिंहासनैः, सञ्चारितोरुकदलीकाण्डकाननैः, चरणनखसम्पादितरतिरहस्यरत्नदीपविरचनैः, पौराङ्गनाजनैर्विनोद्यमान इव मनसिजः महाराजनन्दनो निजाराधनपरमेष्वप्युत्सवदिवसेषु न परपुरपुरन्ध्रीणामर्हणासु परिचयं चकार ।

मारिदत्तमहाराजस्य दिवसव्यापारवर्णनम् ।

९ तत्र (चाऽस्मिन्) समस्तमहीमहिलामौलिमण्डनमण्डनकरे पुरे सुकृतिनो हरिवंशजन्मनः प्रचण्डदोर्दण्डमण्डलीमण्डनमण्डलाग्रखण्डितारातिप्रकाण्डस्य चण्ड महासेनस्य नृपतेः सूनुः पराक्रमापहसितनृग-नल-नहुष-भरत भगीरथ भगदत्तो मारि(र)दत्तो नाम राजा ।

१० स बालकाल एव लब्धलक्ष्मीसमागमः, कलत्रवृद्धानां च प्रतिपन्नपितृवन तपोवनगमनास्पदसञ्जातविद्यावृद्धगुरुकल्पोपासनः, समानशीलव्यसनचरित्रैर्नर्मसचिवपुत्रैः परिवृतः, समाविर्भवता च तार्तीयीकेन वयसा निरङ्कुशतां नीयमानः, कदाचित् स्वयंपरिगृहीतवीरपरिकरविधिः, उभयकटकन्दराम्भोम्भाभिमुखनिर्लीनमधुपौघवेणिदण्डानुकारिणा दानद्रवेण श्यामलितकपोलभित्तिभिः, मदमदिरामदस्वादोन्मदमधुकरारावपुनरुक्तडिण्डिमाडम्बरैः, क्रोधानलज्वालाकरालस्थपना-चरितसकलदिक्पालमानसैः, अनूरुसारथिरथोन्माथिपादप्रहारनिष्ठुरनिष्ठुरत्व

१ 'लालस्य' मू० २ 'विनिर्मान' मू० ३ 'मदिलामण्डल'
४ 'नृपस्य चण्डमहा' मू० ५ 'मिशा' मू

मधुपाथ प्रवाहप्लावितसुरसदनै, करापलेपभयप्रस्रदाशाकरटिघटे, प्रधावजव-कम्पितधरणिदेवते, चरणन्यासनगद्धगोलक-(भार)-दलितशेषफणावल्यै, प्रत्यपुर.पक्षभ्रमिप्रारम्भविजृम्भितप्रभञ्जननानितकुलशैलशिखरविघटनै, कटकण्डूयनविनोदभग्नमहामहीरुहनिवहे, समन्तसत्त्वसमर्दातुच्छोच्छलच्छोणितच्छटाविच्छिन्नोपहारसन्तर्पितमदपुरपै, मन सु स्तनसहारसमयैरिव, दृष्टिषु कृतकालाग्निरुद्रैरिव, दशनेषु विनिवेशितविशसनकर्मभिरिव, करेषु निहितवधस्थियोपायैरिव, पादेषु सम्पादितवज्रसम्पातैरिव, वालधिषु च नियुक्तयमदण्डैरिव, निजमदगन्धानुबन्धबाधितापरद्विरदमदप्रभेदै., स्यन्दनवेदमुपतिष्ठमाने, नरशिरोदर्शे प्रधावद्भि, तुरगालोक पुर प्रतिभासमाने, सपत्नद्विपमदगन्धाघ्राय प्रधुष्यद्भिः, प्रतिपक्षे भमणिरवश्राव सरम्भमाणे, क्रमेलकविषय विनिरन्धद्भि, छत्रगोचर परिलुम्पमाने, प्रलयकालानिलचलिताचलकुलविभीषणे, प्रतिकरिशङ्कयेव गिरिकलीलालुलितमहाशिलाशकलनिष्पिष्टगण्डशैले, वरनिष्पेषणपातितसालवनै, दन्तकोटिसमुत्पाटितपुरकपाटे, स्वकीयबलविजिज्ञापयिषयेव रविरथेपाडम्बर रदेषु, शेष पुष्करेषु, मन्दराचल शरीरेषु, महापगा कोशकटस्रोत सु, सूर्य लोचनेषु, तारागण बिन्दुषु, चन्द्र नखेषु, पवन च तर सु दधानै, विटपिभङ्गवदवधीरिताधोरणप्रणिधिभि, विमतन्तुवधुत्तिवल्लिकै, वीरणप्ररोहवत्पर्यस्तवाहरिकै, लताप्रतानवदुन्मथितबन्धनै, नलदण्डवत्प्रमर्दितालानस्तम्भै, मृणालजालवद्विघटितार्गलै, कुमुदकाण्डवदुन्मूलितनिवासै (वै), मुखपटाभोगवदवगणितकरेणुभि, परमाणुवल्लोचनगोचरादपि दूरतरसञ्चारै, कर्णतालपवनपरिक्षिप्तदिगन्तघनसङ्घै, गगनाघ्राणोत्क्वणितकर-सूत्कारकम्पितग्रहालोकै, प्रांशुप्रमाथोन्मथितमार्तण्डमण्डले, पङ्कोपदेहदुर्दिनीकृत-नभोभागै, जलावगाहपलायितजलदवते, कामचारविहारवित्रासितवनदेवीसन्दोहै, उल्लङ्घितबलवेगवीर्यपरिमाणै, शास्त्रशासनप्रमाणैरिव सकलजगच्छून्यतामानेतु प्रवृत्तिमहजै सामनै सह चिक्रीड ।

११ कदाचित्कोणकोटिकल्पवल्लुंवाम्बरचारणापरिस्खलितदिग्देवताविमान-मण्डलः पुष्टाश्वै सह प्रीतिं बबन्ध। कदाचिन्निजभुजपराक्रमव्यायोधितार्मरल्लजलव्यालो महाम्परसीनामर्णासि विजगाहे। कदाचिद्दोर्दण्डदलितदुर्दमशार्दूल- कुक्कीलकुहराप्रायितघूकघूत्कारघोरास्वरण्यानीषु विजहार। कदाचिन्नियुद्धायासितप्रबलवेताल-दूरनाकरोड्डमरडमरुकारवभैरवा क्षपासु पितृवनावनी समचार। कदाचिदसहाय-साहस साश्चर्यशौर्यनिर्जितविनतदुर्वारवीरान्तरभूपालचूडामणिमरीचिप्रसरसरम्भा

१ 'विघटितनिगर्गलै' मू २ 'कदुकान्तर' मू ३ दुर्गश्रे, ४ अमराल.

ण्डवितचरणकमल शत्रुक्षत्रियकलत्रनयनापाङ्गसङ्गोल्लोलितलोचनाञ्जलिपातानामामान पात्रतां निनाय । कदाचित्तौर्यत्रिकातिशयविशेषविनिर्जितगन्धर्वलोक संगीतकलता न्यरङ्गेषु धनदवनिता समानं नर्तयामास । कदाचिदान्ध्रीणामलकवल्लरीविजृम्भण जलधर , चोलीषु भ्रूलतानर्तनमलयानिल , केरलीनां नयनदीर्घिकाकेलिकलहंस , सिंहलीषु मुखकमलमकरन्दपानमधुकर , कर्णाटीनां कुचकलशविलासपल्लव , सौराष्ट्रीषु वलिवाहिनीविनोदकुञ्जर , कम्बोजीनां नाभिबिलगर्भसम्भोगभुजङ्ग , पल्लवीषु नितम्बस्थलीखेलनकरङ्ग , कलिङ्गीनां चरणकिसलयासवपुष्पाकर (स) स्मर विडम्बयामास ।

१२ कदाचिदुन्निद्रारविन्दमकरन्दबिन्दुकल्लोलनलकेलिवापिकेषु, माकन्दमञ्जरीजालावलोकनोल्लासितविलासिमानसेषु, मलयाचलवनीवनप्रसूनसौरभोद्भ्रमरमरुदुद्धूयमानमकरध्वजध्वजदुकूलेषु, कामिनीमुखमदिरोन्मादितबकुलकाननेषु, विलासिनीविलोकितामृतसन्तर्प्यमाणकुरबकतरुषु, रमणीमणिमञ्जीरशिञ्जितमुखरचरणास्फालनसनाथाशोकशाखिषु परिमलमिलन्मिलिन्दसन्दोहदूषितषट्पदातिथिपादपेषु, कदम्बकुसुमधूलिधूसरधरापृष्ठेषु, चन्दनकलापसञ्चरद्भ्रमरनिचयविकिरत्सुमुक्तावलीक्ष्यमाणवल्लरीशरीरेषु, मा तारकुहरविहरत्कोकिलकुलकोलाहलोत्थापितानङ्गव्यालव्याकुलितकार्मुकेषु, प्रोषितयोषिद्विरहानुशुक्षणिसन्धुक्षिषु, मनसिजाजरवटद्वारदग्धध्वस्यहृदयेषु, दिवाऽप्यभिसारिकाजनानामन्धतमसप्रसाधिषु धीराणामपि प्रणयिनीप्रणतिहेतुषु, मानिनामपि प्रियतमाप्रसादनदैन्यनिर्बन्धेषु, शूराणामपि वल्लभाचाटुकारकारणेषु, यमिनामपि रतिरसातङ्कायतनेषु, पुष्पचापशरप्रसारसारेषु, मधुमासवासरेषु कामाश्रमधर्मचारितामाप्रपेदे ।

१३ कदाचिच्चरणकिसलयोल्लासमसृणितमार्गनिर्गमाभिः , पादनखमयूखोपहारितविहारमहीमण्डलाभिः , गेयगाढगाढकलितोरुस्तम्भिकापुनरुक्तकाननदेवतास्थानतोरणमालाभिः , नितम्बस्थलीद्विगुणितारोकशाखाशयनसन्निवेशाभिः , तनूरुहराजिविनिर्जितलतावरोहभ्रमराभिः , नाभिगर्भनिर्भर्त्सितक्रीडाकर्कोलकन्दराभिः , वलिविलासविलुप्तवल्लरीचलनाभिः , स्तनविस्तारविडम्बितप्रसूनस्तबकाभिः , भुजपञ्जरपरानिलकान्तारलताभिः , अधराधरीकृतबालप्रवालाभिः , कपोलतलोल्लसत्स्वेदसलिलमञ्जरीनालकमुकुलितावतंसपल्लवाभिः , चिकुरकान्तिकलुषितवसन्तच्छदच्छायाभिः , अलङ्कारीकृतवनस्पतिविभूतिभिर्युवतिभिः सह प्रमदवनेषु रेमे ।

---

१ ललितकेलनलतान्त मू २ विजृम्भमाण ३ विलासिनी ४ "निगलेन' मूल • ' नाभिगर्तनिर्भर्त्सित ' इति टीकायाम्

१४ कदाचिन्मरकतमणिविनिर्मितमूलासु, कर्केतनोपलसंपादितभित्तिभङ्गिकासु, काञ्चनोपरचितसोपानपरम्परासु, मुक्ताफलपुलिनपेशलपर्यन्तासु, करिमकरमुखमुच्यमानवारिभरिताभोगासु, कर्पूरपारीदन्तुरतरङ्गसङ्गमासु, दुग्धोदधिवेलास्विव चन्दनधवलासु, वनस्थलीष्विव सकमलासु, शिशिरशैलशिलास्विव मृगमदामोदमेदुरमध्यासु, कण्ठीरवकण्ठपीठेष्विव सकेसरासु, विरहिणीशरीरयष्टिष्विव मृणालवलयिनीषु, मन्मथादोक्तिष्विव विविधयन्त्रश्लाघिनीषु, वसन्तलतास्विव विचित्रपल्लवप्रसूनफलस्फार [स्फा] शालिकासु गृहदीर्घिकासु करेणुभिः करीव कामिनीभिः परिवृतो जलक्रीडासुखमन्वभूत् ॥

१५ अन्तर्लीनसत्त्वः शर्वरीवासूल इव रजस्तमोबहुलोऽपि, चण्डानिल इव व्यसनेषु बद्धप्रीतिरपि, वनगज इव कामचारप्रवर्तनोऽपि, धनुर्ग्रह इवारागिणमन्त्रिलोकोऽपि, रविरिव कुवलयानपेक्षणोऽपि, वसन्त इव विजाल्पानन्दनोऽपि, द्रुमार्दन इव विद्रुमिकमलोत्सवोऽपि, पारिपुत्र इवानात्मनीनवृत्तिरपि, कमलीव दोषागमरुचिरपि, कांदिशीक इवानवस्थितक्रियोऽपि, प्रतिपच्चन्द्र इव दुर्दर्शोऽपि, चक्रवाक इव वारवनिताप्रियोऽपि, रथचरणनाभिदेश इवाक्षासक्तोऽपि, शूर्पकारातिरिव मधुलब्धविजृम्भणोऽपि, जलव्याल इवाच्छोदनाभिरतोऽपि, विगतविपद्भाक्षमीममागम· स्वस्य दैवायत्तायतामिव कल्याणपरम्परामाचचक्षे ॥

१६ एव तस्य धरोद्धारकुलशिखरिण करिण इव स्वच्छन्दाचारपरागकलुषिता निजवशलक्ष्मीमुपयच्छमानस्य, क्षणमिन्द्रियाणामानन्दजननीमसुरवृत्तिवीरकलावतारामिवात्मनि सकल्पयत·, परत्रेह च परिणामदारुणं मृगयादिव्यसनमेष खलु क्षत्रपुत्राणां कुलधर्म इति मन्यमानस्य, मरुषु पथिकस्येव मनोविभ्रमहेतुषु कथास्वतितृष्यतः, परिपाकगुणकारिणीं क्रियामकल्पस्येव परोपरोधादुपयुञ्जानस्य, सत्पुरुषगोष्ठी विषादाग्यनिष्टतरां परिगणयतः, चेतोविजृम्भणकरमनुचरं चतुरप्याप्ततरमपेक्षमाणस्य, वितथस्तुतिमुखरेषु चिन्तामणेरिव फलत·, सकलजनसाधारणेऽपि स्वदेहे त्रिकममदीक्षितस्येव देवभूयेनाभिमिविशमानस्य, निजाजीवनपरैरपायेषु नीयमानस्याप्यरण्यवारणस्येवाचेतत , खलालापानिलगलितहितोपदेशावलस्य, चन्दनतरोरिव दुर्जनाहिव्यूहितस्वाद्दूरतरोत्सारितस्वाभाववल्लोकस्य कतिचित्संवत्सरा व्यतिचक्रमुः ॥

देवतायै बलिहेतवे राज्ञो मनुष्यमिथुनाय किङ्करानादेशः ।

१७ स पुनरेकदा नृपतिरात्मराजधान्यामेव चण्डमारिदेवताया· पुरत· सकलसत्त्वोपसंहारात् स्वयं च सकललक्षणोपपन्नमनुष्यमिथुनवधाद्दिशाभरलोक-

विजयिन करवालस्य सिद्धिर्भवतीति वीरभैरवनामकात्कुलाचार्यकादुपश्रुत्य खेचरीलोकलोचनावलोकनकुतूहलितचेतास्तथैव प्रतिपन्नतदाराधनविधि ,अकालमहानवमीमहमिपसमाहूतसमस्तसामन्तामात्यजानपद , प्रलयकालक्षुभितसप्तार्णवरवघोरानकस्वानाविर्भावितभुवनान्तरसंचरद्देवतासर , ससरम्भमम्बरतलादिलाया पातालमूलाद्दिगन्तरालेभ्यश्च विभावर्यां तम संततिभिरिवाविर्भवन्तीभि , गतिवेगविगलज्जटाजालाक्षिप्यमाणमहाग्रहग्राहक्षोभरपितगगनगामिलोकाभि , परस्परसंघट्टस्फुटत्खट्वाङ्गकोटिघटितघण्टाटङ्कृताकर्णनावतीर्णनटन्नारदजनितवैलक्ष्याभि , कपर्दनिर्दयसमर्दनिर्मोदालगदेगलगुहास्फुरत्फूत्कारस्फारितललाटलोचनानलज्वालाकलापितादितिसुतनिकेतनपताकाभोगाभि , शिखण्डमण्डनाङ्कुमरनरशिर श्रेणिपर्यन्तभ्रान्तप्रवृद्धगृद्ध्रनिरुद्धप्रभञ्जीधितिप्रबन्धाभि , श्रवणभूषणभुजङ्गजिह्वालिह्यमानकपोलतललिङ्गितरक्तपत्त्राभि , इतरेतरस्खलनमत्सराविर्भूतोद्भटभ्रुकुटिभीषणमुखमुक्तस्फीतफेत्कारभयपलायमानहिमकरहरिणपरित्राणोत्तालितमक्षश्रनिकराभि , वियद्विहाराश्रयश्रमप्रसारितासरालरसनापसारितसुरापगापय स्पर्शप्रकोपितसप्तार्चिभि ,अतिबाढप्ररूढदंष्ट्राङ्कुरामलप्रधनसंघातनिर्जितवराहवेषविष्णुसमुद्धृतधराशोभाभि ,सनादरोद -श्रोडक्रीडत्क्रमाक्रान्तिमुखरघर्घरकघोरघोषभीषितानिमिषपरिषद्भि , दिवाऽपि कीकसोत्कटकोटिरकीर्णकशावकाशतया तारकितमिव व्योमनिर्मापयन्तीभि , सकलस्य जगत क्षयक्षपाभिरिवातिदारुणदीर्घदेहाभिर्महायोगिनीभिरापूर्यमाणपरिसर , [अपि च] क्वचिन्ननृत्यदुत्तरलतालवैतालकुलविडम्ब्यमानडाकिनीताण्डवाडम्बर, क्वचिद्भूभङ्गाभीलभूतनिर्भर्त्सितकपिशपाचरभरभज्यमानाभ्यर्णभूरुह , क्वचित्करोड्डमरडमरुकरवलयखेलत्कपालिनीत्रिशूलवल्गननिर्भिन्नद्रवदुत्तसचन्द्रामृतपानपरचकोर -कामिनीकर्बुरीक्रियमाणककुभाभोग , क्वचिदुन्माथप्रमाथसार्थकदर्थ्यमानपिधुरापितजरूथमन्थरकपालशकल, क्वचिन्मधुक्षितक्षुद्रक्षुण्णाकाङ्क्षध्वाङ्क्षराक्षसक्षिप्यमाणयक्षरक्षितक्षेत्रनिक्षिप्तवनदेवतापोत , [क्वचित्तरक्षुरक्षोदरावदार्यमाणपुराणास्थिप्रस्थ ,] क्वचित्कौशिकपलाशतुण्डखण्ड्यमानावानाजिनवैजयन्तीक , क्वचिच्छार्दूलदानवयदननिदूयमानचिरच्छिन्नच्छगलगलनालजटिलतोरणमाल , क्वचित्कासरासुरखुरप्रचारचूर्ण्यमानकरङ्कप्राकार , क्वचित्करिरूपकोणपकरालकरविकीर्यमाणजीर्णचर्मविनिर्मितवितान , क्वचित्पुरन्दशकनिशाचरनखरशिखोल्लिख्यमानास्यानशोणितदत्तभित्तिपञ्चाङ्गुल, क्वचिदखर्वगर्वोद्गूर्णगामायुनैगमे (कपे) यज्ञुप्यमाणपानपात्रास्रघनिपकर्पर, क्वचित्साधकलोकनिजशिरोदह्यमानगुग्गुलरस , क्वचिद्वरध्यालप्रबोधितस्वीयशिरावलिप्रदीप, क्वचिन्महामाहसिकाग्मरुधिरधारापानप्रसाद्यमानरुद्र, क्वचिन्महाप्रतिकवीरत्रयविक्रीयमाणस्वपुर्दूलचन्दर, क्वचित्तीक्ष्णपुत्रा

पक्कष्टस्वकीयान्त्रयन्त्रदोलनतोष्यमाणमातृमण्डलं, क्वचित्परपमनीषमनुष्याग्मीयितरसाहुतिहूयमानसप्तजिह्वं, यमस्याऽपि कृतशङ्कातङ्कं, महाकालस्याऽपि विहितसाध्वसोद्रेकं, समस्तसत्त्वसंहारायतनं देवतायतनमुपगम्योपविश्य च तत्पादपीठोपकण्ठे कीनाशनगरमार्गानुकारिणा करार्पितेन तरवारिणा प्रकम्पितसुरासुरलोकम्नन्मिथुनाय दण्डपाशिकभटानादिदेश ॥

अथ सुदत्ताचार्यस्य सद्गुणानां प्रस्तावः ।

१८ अत्रान्तरे भगवानमरचूडामणिमयूखदोसरितचरणनखशिखोल्लेखपरिधिः, सुदत्तापरनामनिधिः, अनाथान्, आश्चर्यपर्यायाचा(च)र्यचानुयोगद्भूतभावनाप्रभावप्रकम्पितायातविनतवनदेवतोत्तप्रसूनमकरन्दस्यन्ददुर्दिनीकृतक्रमः, सकलसिद्धान्तसमर्थतीर्थप्रार्थनपदार्थसार्थसमर्थनातिशयविशेषसाक्षाद्भवसरस्वतीकरक्रीडाकमलकल्पितसपर्यः, चतुरुदधिरोधःसविधवनविनिषण्णकिंनरीवदनविरोचनविकासमानयशःकुशेशयावतंसितजलदेवतासमाजः, समस्तसमयागमविद्याविदग्धबुधप्रकाण्डपुण्डरीकमण्डलीमार्तण्डः, कृत्स्नदिगन्तविश्रान्तविश्रुतशिष्यश्रेणिसमीरपथप्रथमानकीर्तिकलहंसीनिवासीकृतनिखिलभुवनाभोगः, शुद्धाभिसंधिसमाधिनिधिविशेषोन्मेषनिर्विषीकृतविषविषमदोषकलुषविषयविषधरः, प्रसंख्यानपविपावकप्लुष्टानुत्थानमन्मथमददरिद्रितरत्नस्मरविजयः, अरजस्तमोबहुलोऽप्यानतगुणधर्मधरः, अकिंचनोऽपि रत्नत्रयनिवासः, अविभूषणोऽपि सुवर्णालंकारः, अविषमलोचनोऽपि संपन्नोमासमागमः, अकृष्णोऽपि सुदर्शनविराजितः, असन्नस्पृहोऽपि जातरूपप्रियः, अशुद्धनयनीतिरपि महाभागचरितः, कठिनवृत्तिरपि[1] क्षमास्वभावः, अव्यालहृदयोऽपि नियमितकरणग्रामः, उदयाचलस्तपस्तपनस्य, कौमुदीचन्द्रः करुणामृतनिष्यन्दितस्य, मानसप्रदेशः सरस्वतीवाल्लायाः, प्रभवपर्वतः प्रशममन्दाकिनीप्रवाहस्य, उत्पत्तिक्षेत्रं सौजन्यबीजस्य, उदाहरणं गम्भीरतायाः, निदर्शनमौदार्यस्य, प्रसूतिस्थानं महिम्नः, प्रत्यादेशोऽभिध्यायाः, निधिर्धैर्यस्य, आकरावनिश्च सर्वगुणमणीनाम् ।

हेमन्त-दिन-वर्णनम् ।

१९, यस्य च सकलसत्त्वसंचरणसंकोचिनि, शिशिरकणमञ्जरीजालजयविजृम्भमाणानिलकुले, सकलजगज्जण्डव्यथावेपथुस्फारिणि, विरमरमदवशदेशकदशनवीणे, बिलमूलकोटरकुटमिंकुचितालगर्दपरिषदि, हिमपृषतपलिताङ्कुरितकुटहारिकाकुन्तलकलापे, मृगयूथरोमन्थसामर्थ्यकदर्थिनि, प्रालेयलवमुक्ताफलितकरटिरिपुरोमभागे, मजपालविलासिनीकपोलविधुवैशद्यशातिनि, हलाजीवजायापद-

१ ' अकठिनवृत्तिरपि '

पक्ष्मलावण्यलोपिनि, वनेचरवनिताधरदलकान्तिकर्शिनि, मुनिकामिनीकरकिसलय-कृततरङ्गसङ्गे, द्विजकण्ठकुण्ठताविधायिनि, विप्रलब्धपुरन्ध्रीस्तनभारजनितजानुसम्बाधे, कुचकुहरोपसर्पणरतपीतखेदितबालवतीचेतसि, विदूरितरम्भोरूभूषणाभिलाषे, सह-सुप्तमिथुनघनालिङ्गनादेशिनि, निरन्तरमुद्गच्छन्तीभिः करतलपरामर्शसुखविलोपन-सूचीभिरिव तनूरुहराजिभिः कण्टकितानि कुर्वति शबरसहचरीवक्षोजमण्डलानि, शिथिलयति दुर्विधकुटुम्बेषु जरत्कन्थापटच्चराणि, नर्तयति पथिकेषु पाणिपल्लवानि, विरचयति दयितोदवसितमनुसरन्तीनामभिसारिकाणामरालपक्ष्माग्रलग्नैस्तुषारा-सारशीकरैर्लुलितशौक्तिकेयशुक्तिपुटस्पर्धीनि विलोचनानि, संतानयति तापसीनामू-रुपर्यन्तपाटलपटलकारिषु बृहद्भानुषु स्पृहयालुतां, ध्वानयति पवर्णलयमनोहराणि गर्भरूपलपनेषु परहवाद्यानि, मन्दयति चण्डरोचिषोऽपि तेजःस्फुरितिमानम् ।

२० अपि च यत्राऽतिशिशिरभरात्

कान्ते कोककुटुम्बिनी न कुरुते प्राप्तेऽपि चाटुक्रियां
हंसश्चञ्चुपुटान्तरालविगलज्जम्बालकस्तिष्ठति ।
कृच्छ्रात्कुञ्जरहस्तवर्तितचयः पांसुः पुनः शीर्यते
भर्तृणां शयनं न मुञ्चति परं कोपेऽपि योषिज्जनः ॥ ५३ ॥
सिंहः सन्निहितेऽपि सीदति गजे शीर्यत्क्रमस्पन्दनो
मध्याह्नेऽपि न जातबाष्पकचलः प्रायः कुरङ्गीपतिः ।
वत्सः कुण्ठितकण्ठनालवलनः पातुं न शक्तः स्तनं
वक्त्रं नैति विभातकर्मकरणे पाणिर्द्विजानामपि ॥ ५४ ॥
पत्रैः स्तम्यतलप्ररूढविरसप्रायैर्मृगाणां रतिः
क्षोणीधूलनकेलयोऽपि विकिरैस्त्यक्ताः प्रभातागमे ।
कोकः शुष्कमृणालजालचरणन्यासैः प्रियां वीक्षते
चक्रप्रान्तविधूनिते च कमले हंसः पदं न्यस्यति ॥ ५५ ॥
हंसी चञ्चुपुटान्तरार्पितबिसच्छेदात्खरं खिद्यते
भूमिन्यस्तकरा करेणुरवशक्षीरस्तनी ताम्यति ।
प्रातर्डिम्भविचेष्टितुण्डकलनाद्दीहारकालागमे
हस्तन्यस्तफलद्रवा च शबरी बाष्पातुरं रोदिति ॥ ५६ ॥
अह्नोऽर्धेऽपि तरङ्गवारि करिणो गृह्णन्ति रोधःस्थिता
जिह्वाग्राद्गलनालमेति न पयः सिंहे सतृष्णेऽपि च ।
एणानामधरान्तरालन्तुलितास्तिष्ठन्ति पाथःकणाः
पूर्वोत्खातविशुष्कपल्वलगतः पोत्री च मुस्ताशनः ॥ ५७ ॥

किं च ।

> शून्याः पदैः कररुहां रमणीकपोलाः
> कान्ताधरा न दशनक्षतकान्तिभाजः ।
> स्वच्छन्दकेलिषु रता वनिता न यत्र
> काले परं जनितकुङ्कुमपङ्करागे ॥ ५८ ॥

यत्र च

> लीलाविलासविरलैर्नयनासिताब्जैः
> स्पर्शासुखाधरदलैर्वदनारविन्दैः ।
> रोमाञ्चकण्टकिततैः कुचकुड्मलैश्च
> स्त्रीभिः कृताः सुकृतिनः सुरते सखेदाः ॥ ५९ ॥

२१ तत्राऽनवरतमन्त्रप्रवर्धमानध्यानधैर्यधनंजयावधूतहिमसमयप्रत्यूहव्यूहस्याऽतिनिवातसौधमध्यसमध्यासिन इव स्थण्डिलशायिनो हेमन्ते विहितविरहिजनदुर्लभविभातसमागमाः सुखेन विभान्ति विभावर्यः ।

नैदाघ–दिवस–वर्णनम् ।

२२ यस्य च दावदाहद्विगुणितप्रतापातपैस्तपनोपलशैलशिलाशिरोच्छलदविरलस्फुलिङ्गसङ्गसंतापितस्थलजलचराजिभिन्नरन्ध्रमूलबिलार्धविनिर्गताशीविषविषधरवदनोद्गीर्णगाढगरलानलज्वालाकरालप्रकाशप्रसरैर्विरहदहनदह्यमानमहिलाधाम्नानिलपुनरुक्तोष्णबन्धैरपार्जितजगज्जालज्योतिःसारैरिव कार्शानवकणगर्भनिर्भरैरिव च करैश्चिरविसर्गसमयसंधुक्षितजठरजातवेदसीव सकलानपि रसान्ग्रसितुमवसिते भगवति गभस्तिमालिनि, परागप्रसरधूसरितसमस्तदिगन्तरालाभिर्वातूलवृत्तिभिर्जगतो जनिताङ्गहारे परिसर्पति समन्तान्नट इव सर्वंकषे मरुति, भुवि दिवि दिशि विदिशि च वैश्वानरसृष्टय इव दृष्टिपथमवतरति विष्वद्रीचि लोके, विनिर्मितमुर्मुरोपहारास्विव दुःस्पर्शप्रचारासु सर्वतः शर्करिलास्थिलासु विरोचनचूर्णकीर्णेष्विव नखंपचपांसून्माथिलातिथिषु पथिषु, वितप्यमानमूषागर्भोदरेष्विव तन्निवासिविलाभिलोकपरितापकोपेषु सौधविवरेषु, प्रलयकालपावकपातभीतास्विव पातालमूलनिलीयमानतनुलतासु लेलिहानवनितासु, समाचरितपञ्चाग्निसाधनमानसानामिव महीधरतापसानां प्रवृद्धमूर्धनिर्ध्यामधूमश्यामलेषु गगनतलेषु, द्रुतदुर्वर्णरसरेखाविभिरिव मरुमरीचिवीचिभिर्वन्ध्यमानमनोव्याकुलेषु कमलकुलेषु, घोरघृणिघनघर्माङ्गारासारसृष्टभूगोलस्पर्शप्रकुपितेनोर्ध्वंचलितदशा दन्दशूकेश्वरेणापाङ्गनिष्ठ्यूतैः कोपकृशानुभिरिव बध्यमानासु जलदेवतानामावसथसरसीषु, निजनिवास

काननदवोद्दीपिकास्विव दुःसहविदाहदेहसंदोहासु वनदेवीषु, विदूरितवसन्तसमागमास्विव विरहिणीकपोलमर्मरच्छदासु लतावनपङ्क्तिषु, कृतकृष्णवर्त्मकर्मस्विव पत्रपाण्डुषु पादपेषु, स्वकीयकोशकोटरप्रसूतानां कलहंसकुटुम्बिनीनां चिन्ताज्वरकरेषु क्षयामयमन्देष्विव परिम्लायत्सु दैर्घिकेयकान्तारेषु, करेणुकरोत्तम्भितकमलिनीदलातपत्रोपचर्यमाणवारणेषु वनसरःसु, दृढदंष्ट्रोत्पाटितपुटकिनीदरकुहरविहरद्वराहासु कासारवसुंधरासु, कठोराष्ठीलपृष्ठकमठनिर्लोठलुठत्पाठीनक्षोभकलुषवारिषु गिरेयेषु, महानोक्षगहनावगाहदोहदेषु नखायुधेषु, जरति सौरभेयेषु दर्पे, गर्वति गर्वरेषु गर्वे, गलत्सु पुष्पंधयेषु धृतिषु, नार्डिधमेषु नगौकसां नलनालेषु, कथाशेषासु योषितां कामकेलिषु, ज्वलदार्द्रदारुदारुणासु दीर्घाहनिदाघनिर्गलज्जलासु जन्मिनां शरीरयष्टिषु, मरुस्थलेष्विव देवखातेषु, प्रभावधरणिष्विव स्रोतस्विनीषु, धान्वनधरारन्ध्रेष्विव प्रधिषु, चुलुकोन्चुलुम्पनोचितेष्विव जलधिषु, संहारसमयदिवसेष्विव प्रशान्तजन्तुसंचारेषु वर्त्मसु च,

२३ येषु च—

'मार्तण्डश्चण्डतापस्तपति मरुभुवामग्निसारं दधानः
कामं व्योमान्तराणि स्थगयति किमपि द्योति धावन्पुरस्तात् ।
उर्ध्वं निर्ध्यामवीचीचयमिव विसृजत्येतदाशान्तराले
मज्जाङ्गाचिह्नगानां पयसि च करिणः क्राथयन्वाति वातः ॥ ६० ॥
मध्याह्नेऽह्नाय वाहाश्चटुलतरखुरास्तोयमार्गं त्यजन्ति ·
स्थानायानेतुमीशाः पयसि कृतरतीन्हस्तिनो नैव मिण्ठाः ।
शोषोत्तुण्डः शिखण्डी विमृशति शिशिरान्कन्दरद्रोणिदेशा-
न्स्वच्छं कच्छेषु चेमाः कमलदलतलं वाररलाः संश्रयन्ति ॥ ६१ ॥
आसीनप्रचलायितैः करिपतिः क्षोणीधरन्ध्रद्रुम-
स्कन्धालम्बितकन्धरः किमपि च ध्यायन्मुहुस्तिष्ठति ।
निद्रामुद्रितलोचनो हरिरपि ग्रीष्मेषु मध्यंदिनी-
मद्रिद्रोणिदरादरार्पितवपुर्वेलामतिक्रामति ॥ ६२ ॥

किं च ।

गण्डस्थलीषु सलिलं न जलाशयाना-
मम्भःस्मृतिः कुचतटेषु न शाद्विनीनाम् ।
नाभीदरेषु वनितासु जलं न धार्यां
नीवीलतोल्लसति शुष्यति यत्र लोकः ॥ ६३ ॥
सुदुर्लभरसोऽप्येष सरसाधरपल्लवः ।
तत्करोति च तद्देऽपि चित्रं घर्मसमागमः ॥ ६४ ॥

२४ इति मागधबुधप्रतिबोधितमध्याह्नसंध्ये, मुक्तावन्ध्यैर्विलासिभिर्विलासिनीनां चिकुरलोचनावलोकनामूलहरिणमनोहराः कुचचूचुकप्रभाश्यामलितपर्यन्तवृत्तयः समभ्यास्यन्ते भूगृहवनभूमयः, तेषु तपतपनकेतुषु विकर्तनकरमूलविलम्बिशिखण्डिशिखरिशिर श्रितस्य प्रलम्बितभुजलतायुगलस्य खरमयूखखेदखेदितमुखमण्डलस्य मनोगोचरातिचारितपश्चर्याश्चर्यितखचरलोकस्य, परिपूर्णसमाधिचन्द्रोदयविजृम्भितेन परमानन्दस्यन्दसुधापयोधिना पुनरनन्तरमन्तरपर्याप्तावकाशेनेव घनघर्मजलच्छलेन बहिरुद्वहता परिप्लावितापघनस्य यन्त्रधारागृहमुपागतस्येव यान्ति मध्याह्नसमयाः ॥

वर्षादिनवर्णनम् ।

२५ येन च पयोधरोन्नतिजनितजगद्वलयनीलनिचलेषु, निचलसनाथनृपतिचापसपादिषु, संपादितखरदण्डखण्डाडम्बरखण्डनेषु खण्डितविलासिनीमनोरथपरिपन्थिषु, परिपन्थिपरिषदुत्साहद्रुहेषु द्रुहिणवाहनक्षितिप्रभेदिषु, प्रभिन्नगजगर्जनोर्जितपर्जन्याविच्छिन्नस्वनदुःसहेषु, दुःसहविरहशिखिसंधुक्षणविधायिषु, विहितनिकामकरकासारशार्दूलबलविनाशनेषु विशसनावसरमरुत्समीरसूत्कारचण्डेषु, चण्डकरकरालिसविलोपिषु, विलुप्तहिमधामदीधितिप्रसरेषु, प्रसरत्पूरपयःपादपनिर्मूलिषु, निर्मूलितजटतटरुहानोकहस्खलितकूलंकषवाहिनीप्रवाहेषु, प्रवाहपतद्धारावारिगिरिशिखरशीर्णताम्रसाधिषु, प्रसाधितान्धकारश्यामलाखिलदिगन्तेषु, दिगन्तरधरदरोद्दीर्णजलप्लावितदन्तिपोतेषु, पोतसंभावनाकुलकुरङ्गीजीविताशाविनाशपिशुनतडिद्दण्डसंघट्टेषु, संघट्टमुखरवारिवाहवपुर्मण्डनाखण्डलकोदण्डविलोकनाध्वन्यरजरामञ्जिषु, मञ्जिताजकाचकामकर्कशदशेषु, दिनमवनिमाशाः पातालानि च जलसाज्जनयत्सु,

२६ यत्र च—

मेघोद्गीर्णपतत्कठोरकरकासारत्रसत्सिन्धुरे
पूरप्लावितकूलपादपकुलक्षुभ्यत्सरित्पाथसि ।
अम्भश्चण्डसमीरणाश्रयशिवाफेत्कारताम्यन्मृगे
काले सूचिमुखाग्रभेद्यतिमिरप्रायःक्षपासङ्गिनि ॥ ६० ॥

भूयः पयःपृथनिपातितशैलशृङ्गे पर्जन्यगर्जिततर्जितसिंहपोते ।
सौदामनीद्युतिकरालितसर्वदिक्के क देशमाश्रयतु डिम्भवती कुरङ्गी ॥६६॥

किं च—

स्त्रीणां कुचोष्मपटलैरजटावतारः संधुक्षितः पुनरयं नयनानलेन ।
यत्राऽधरामृतघृताहुतिचण्डितार्चिः संकल्पजन्मविटपी परमुत्प्रकाश ॥६७

१ महङ्ग २ 'पराङ्गपु ' मूल

अपि च—

धाराशरासारभरेण मेघ कोदण्डचण्ड' सह मन्मथेन ।
बालाबला सेति च सिन्धुरुद्धश्चिन्ताकुलस्तिष्ठति यत्र पान्थ ॥ ६८ ॥

२७ तत्र वारिवाहवासरेषु तरुमूलनिवासिना निरन्तरयोगोपयोगनिमग्नमनस्कारेण विहितवनदेवतारक्षाधिकारेणेव नीयन्ते निखिलस्य जगतस्तमस्काण्डखण्डितनिजशरीरदर्शनवृत्तयोऽभिसारिकाजनमनोऽभ्युदयपोषणगर्वर्य शर्वर्यं ॥

भगवत्सुदत्ताचार्यस्य यशोगुणवर्णनम् ।

२८ यस्य च भगवतस्तत्क्षणक्षरत्क्षीरडिण्डीरपिण्डपाण्डुरैरपर्याप्तव्याप्तिभिर्यशोभि संभृतमिदमशेष भुवनमसुलभमस्मदीय सित सर्गदर्शन भविष्यतीति कृताशङ्क इव प्रजापति धुरैव प्रदीपकलिकानिकरपेशलानि शेषफणासु प्रभावन्ति रत्नानि, निरन्तरज्वलज्ज्वालाजालप्रकाशपिशुतकाभिकीर्णककुप्सीमन्तिनीसीमन्तपर्यन्तानि क्षीरोदधिमध्येषु वडवानलमण्डलानि, मधुमत्तविलासिनीविलोचनाडम्बरविडम्बीनि हेरम्बगुरुशिरसि जटावल्कलानि, कपर्दिनितम्बिनीम्लानाडम्बरितमृगमदपत्त्रभङ्गसुभगानि गोमिनीपतिश्यामवपुषि कुरङ्गाकृतिलाञ्छनमहांसि, सततसुररमणीकरविकीर्यमाणसिन्दूरपरागपिञ्जराणि सुनासीरकरिकुमुदपुण्डरीकेषु शिर पिण्डकुम्भस्थलानि, प्रकामपीतपाडितमुक्तसहचरकरपल्लवपवनविनिवाप्यमानविद्याधरीबिम्बाधराकृतीनि शिशिरशिखरभृति धातुशृङ्गाणि, कुबेरपुरकामिनीकुचचूचुकपल्लवश्यामलानि ललितापतिशैलमेखलासु तमालतरुवनानि, निजनाथावसथपथप्रस्थानपरिणतरतिचरणशिञ्जानमञ्जीरमणितमनोहराणि हंसपरिषत्सु शब्दितानि, कलिन्दकन्याकल्लोलजलश्यामायमानोर्मीणि मन्दाकिनीस्रोतांसि पयांसि, द्विरदरदफलकमपालिखितलिपिस्पर्धानि सरस्वतीनिटिलतटेषु कुन्तलजालानि, रजनिरसरन्तन्तुसन्तानापहासीनि सितसरसिजकोशेषु केसराणि, कम्बुकुलमान्ये च पाञ्चजन्ये कृष्णकरपरिग्रहनिरवधानि व्यधावहानि ॥

२९ यस्य च सुजन्मन प्रगुणतरणिसोन्मेषमनोहारिणी यथादेशनिवेशितपरिणयप्रवणगुणप्रोतमणिविभूषणा निसर्गप्रागल्भ्यवती स्वयंवरवरणार्थमादिष्टेव कीर्तिपतिंवरा भुवनान्तराणि विरहन्ती 'जरठ जराजनितजवस्खलन कमलासन' न खलु समर्थस्त्वं मे निखिलनगनगरसागरविहारकुतूहलिन्या सहचरकर्माणि कर्तुम्' इति पितामह, 'अहल्यापतिपरिग्रहस्खलितजातयुवतिमुद्राधरानेकवीक्षण क्षतकरण पौलोमीरमण' नार्हसि प्रणयकलहकुपिताया करजराजिपाटनप्रदानदण्डेऽनानुनयनानि विधातुम्' इति वृद्धश्रवस्यन्दिन, 'उडुमरपाण्डुरोगवश हुताश, नावकाश' स्वमपि

१ 'तरुणी' टीकापाठ

विरचितशान्तस्वीकाराया परिणयनस्य ' इति जातवेदस , ' अनपराधेजनप्रमथन-लालसमानस यातापेरिपुगिन्तवास ' न स्थानमनङ्गरमनिर्भरभरितहृदयाया केलिकलहानाम् ' इति दशलोचन , ' उल्बणशल्यशिरःशेषशरीरपरिकर निशाचर ' न पद्मिन्दीवरमृणालकोमलभुजलताया सरभसाऽऽश्लिनानाम् ' इति वैकसेय, ' उद्दीर्णोदकोन्तरगल्गलितसुरतव्यवसाय सागरालय ' न क्षमश्चिरपरिचितकामसूत्राया कामिन्यादिकरणोन्नाहरणानाम् ' इति प्रचेतस, ' अतिविदितचापलकुलप्रसूत वात ' न दयित स्थिरनायकसमागमार्थिन्या प्रतिविलम्बितानाम् ' इति नभस्वन्त,'अनवरतमधुपानपरिच्युतमतिप्रसाद वित्तद ' न गोचरश्रुतान्तिसुधारसास्वादविस्फुरितश्रवणाञ्जलिपुटाया सहालापगोष्ठीनाम्, इति नलकूबरपितरम् , ' अनुचितचितोपकण्ठपाठशितिकण्ठ ' न भाजनममलिनशरीराया पृथुनघनमिहागमनारोहणानाम् ' इति कृत्तिवाससम् , ' अनिष्टकुष्ठद्रवद्रुतचरणनख चण्डमयूख ' न प्रभु प्रसभपुण्यप्रभावलभ्य सभागाया वरसमाह्वनसुखानाम् ' इति हरितवाहवाहन, ' अक्षयक्षयामयसशायित जीवित बुधतात ' न शरणमगणितसुरसौभाग्यभावितजन्मलग्नाया प्रबन्धनिधुवनविधीनाम् ' इति निशादर्श, 'अवसानकालयमताल्किकाङ्कनिस्खलितमस्तकदेश हृषीकेश ' न समीपमन्यरच्यवप्रहप्रहिलविप्रक्षाया कुल्लिकुन्तलाविलविलोचनचुम्बनानाम् इति मुकुन्द, ' अविरलगरलोल्लसल्लपननाल भुजङ्गमलोकपाल ' न सगमागमनमनल्पकल्पमकल्पितप्राणितायाःकुण्डीराधरामृतानाम् ' इति कुम्भीनसप्रभु चाऽनभिनन्दन्ता, मरमरीचिवीचिनिचयवञ्च्यमाना मृगाङ्गनेव, पद्मलयग्रसितस्य वसुमतीपतमंतिरिव, निखिलमलविलयोन्मीलितान्तरालोकलोचनस्य मुनेर्भनीषेव, च न क्वचिदद्यापि याति स्थितिम् ॥

३० यस्य च सुकृतिनन्दनपनकरकाश्मीरकेसरारुणितस्तुतिमुखरसुरयापिदलकवलयादा विदितादुग्धाब्धिदरीसदोहादचलदरीसदोहवदमृतापगाप्रवाहापहसितयश फेनपटलपाण्डुरोपलान्तरालदेशादा सेतुबन्धमेखलाकलकुहरान्मेखलाकुलकुहरनिर्लीननिर्झरीगणगीयमानदयादमनियमनामसुचिपराक्रमादिगीतवाचाःकन्दरान्मन्दरधराधरनितम्बाद्धराधरानितम्बाडम्बरस्वपुरन्पथप्रस्थानमन्थरितगतिकीर्तिमन्दाकिनीतरङ्गदन्तुरदरवदनाऽऽचा तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालात्तुहिनशैलचूलिकाचक्रवालविलासीनि गायन्ति गुणविजृम्भितानि जनपदगोप्य ॥

भगवान् सुदत्ताचार्यः स्मरसौमनसं नामोद्यानं पश्यति ।

३१ स भगवान्पुण्यपार्नीयवर्षी कोऽप्यपूर्वे पर्जन्य इव त्रिनर्यविनेयजनसस्यसम्पदः पुरस्थानीयद्रोणमुखकार्वटिकमग्रहनिगमग्रामविश्वम्भरा समभिनन्दयन्विहर

माण , प्रणतमकलदिक्पालमौलिमण्डनीभवच्चरणनखरखोत्कर , कैश्चिच्चरणकरणनय-
निरूपणगुणहारविहितहृदयभूषणै कैश्चित्समस्तश्रुतधरोद्धरणश्रुतादिपुरुषधिषणै कैश्चि
त्पुराणपुरुषचरितविचारचातुरीयशुचिवचनसुमनोविनिर्मितावतंसभूषितभव्यश्रोत्रै के
श्चिदाऽऽत्मेतरतर्ककर्कशोदर्कवितर्कावकृष्यमाणभुवनाशयशतपत्रै कैश्चिद्व्याख्यानप्र
व्योपदेशकच्छस्वच्छन्दोच्छनागच्छन्दतुच्छच्छेकच्छायच्छलव्याख्यानमण्डपानाकै कैश्चिका-
दैन्द्रजैनेन्द्रचान्द्रापिस(श)लपाणिनीयाद्यनेकव्याकरणोपदिश्यमानशब्दार्थसबन्धवै
दग्धीभिरिक्षालितशिष्यशेमुषीपदविन्यासावनीकैरपरैश्च तत्तद्विद्यानवद्यमतिमन्दाकिनी
प्रवाहावगाहगौरितान्तेवासिमानसवास-प्रसरै सिनासिचयैरिव परिमुषितकषायकालु
ष्यैश्चिरार्पितद्विपैरिव मदरहितै कोकनदकाननैरिव प्रतिपन्नमित्रभावै विश्वंभरेश्वरैरिव
प्रणीतविग्रहदण्डैरमराङ्गैरिव परित्यक्तदोषै कामिनीजनैरिव प्रकटितपरलोकागमकामै
र्नीनिशास्त्रैरिव प्रकाशितशमयोगतीर्थोद्योगैरनङ्गभोगैरिव निरपलेपैर्वनसमयदिवसैरिव
विदूरितरजोभिरम्बिलद्वीपदीपैरिव नमोपहचरितैर्महावाहिनीप्रवाहैरिव वीतस्पृहाप्रवृ
त्तिभि स्रक्कुसुमैरिव निसर्गगुणप्रणयिभि कुमारश्रमणमनोभिरिवाऽसजातमदनफल
सङ्गैर्निखिलभुवनभव्रान्तरायनेमिभिर्मूलोत्तरगुणोदाहरणभूमिभिर्धर्मामृतवर्षनिनजग-
दानन्दै मब्रह्मचारितालताकन्दैश्चिरदिश्यपिण्डिमण्डलीस्तूयमानपुण्याचरणैरन्व.चयीकृत-
कुसृतिसर्गावतरणैर्भूरिभि पारामीरिभिरपरेण चानूचानेन श्रमणमघेनोपास्यमानपाद
मूल , तत्रैव दिवसे तदेव पुरमनुसिसीर्षु , घनघोरानकस्वनाकर्णनादुपयुक्तमन प्रणि
धान , सर्तास्वपि नगरे महतीषु वसतिषु पौराणामतीव प्राणिवधे सरब्धा बुद्धिरित्य
वधिना बोधेनाऽवबुध्याऽवधीरितपुरप्रवेश , पूर्वस्या च दिशि निवेशितचक्षु प्रकाश ,
सुरसुरभिलपनस्तनाप्रभागमिव समाशिखरदेशाभोग, मृतसिक्तोदयमिव स्निग्धदल-
वलय, इन्द्रनीलकुट्टिमलमिव लोचनोल्लासिमिहीर, अन्योन्यविभवसंभावनोद्वश
शयमिव परस्परव्यतिकरितकिशलयं, अखिलविटपोत्पत्तिस्थानमिव गर्भितप्रसूतप्र-
वर्धमानमहारुहार्भकावस्थान, अनङ्गमुनिमण्डलीविहितसहसवासानुरोधमिव लिर्द-
लितनिखिलाबाध, इतरेतरश्रीमत्सरितमिव सकलर्तुशोभासंरम्भोचित, अम्बर-
चरवमनवासकृतकुतूहलमिव गगनतलोच्छलत्फुल्लपरिमल, असमशरोद्यावदिवस
मिव प्रसवपरागपिष्टातङ्कितदिग्देवतासीमन्तसतान, अशिशिरकरप्रणामप्रणयिनी-
नामगमविटपान्तरितवपुषामानिमिषयोषितामलिकतटकुङ्कुमलितहस्तनखलुनिभिरिव
पल्लवपुटान्तरालविनिर्गताभि प्रसूनमञ्जरीभिरुपचितोपरितनविस्तार, आम्रस्तनरा
मरापगाभिषेकसमागतमालङ्घि कलमपल्लवैरिव मधुकरकुलैरकलुषितबहि-प्रकार, L
उज्जृम्भजपापुष्पसपादितबलिसंधानमौलिमिव परिणतनागरङ्गनगताशिख, अभि

१ ' अनङ्गजाभोगैरिव ' इत्यपि क्वचित्पाठ ।

नयागमप्रस्तारमिव तालबहुलव्यवहारं, घनार्जुनमिव मन्दारायतनं, जीमूत-
वाहनचरितावतारमिव नागवल्लीविभवसुन्दरं, मदनायुधसदनमिव संनह्यमानबा-
णासनं, मकरध्वजाराधनप्रसाधितगात्रैर्मयूरबर्हातपत्रैरिव पूगतरुभिः श्यामलित-
दिक्पालनिलयं, अपि च क्वचिदक्षोटजालनिर्जितखर्जूरफलपचेलिमतारणितदिविज-
विमानचन्द्रशालं, क्वचित्कदलीदलोद्धुमरडम्बरचुम्बितजम्बीरान्तरालं, क्वचिदश्व-
त्थोऽन्धनकदर्थितकपित्थस्कन्धम्, क्वचिन्नमेरुविराजितराजादनासीनसुरसुन्दरीगणगीय-
मानमनसिजविजयप्रबन्धं, क्वचित्सेचरावतरणपतत्संतानकुसुमपरिमलवलितपारिजात-
लतान्तं, क्वचित्परमतपश्चरणोपार्जितैः सुकृतैरिव महाफलप्रदायिभिः पनसपादपैरुप-
हतपर्यन्तं, क्वचिद्वनलक्ष्मीमिनमिवात्मीयकान्तिजनितनीलहरिद्वदनमुद्यानमपश्यत्।

स्मरसौमनसोद्यानवर्णनम्।

किं च—

यद्वृन्तगलितैः पुष्पैरुपहारमुपाहरत्।
नारोद्भासिनभःशोभां बिभर्त्याबालभूमिषु ॥ ६९. ॥
यत्प्रान्तपल्लवोल्लासिप्रसूनच्छन्नसंचयम्।
दधातीन्दुमणिद्योतिपद्मरागाचलश्रियम् ॥ ७० ॥

३२ यत्र च मधुकरकुटुम्बिनीनिकुरम्बाडम्बरचुम्ब्यमानमकरन्दकदम्बसम्ब-
विलम्बितनिजनितम्बिनीबिम्बाधरपानपरवशविलासिनि, सुरतसुखोन्मुखसुखपरि-
पेलवसखीमरालीनिकुञ्जगेहखलखसुरावलिह्यमानफलिनशिखरे भ्रमीपशाखिभिः स्ख-
लितप्रसंस्थानमरालसंमुखीनवैमानममानसे, किंनरसहचरोपरचितकरवाद्यलयलास्य-
मानमधुमत्तसीमन्तिनीसमालोकनकुतूहलमिलद्वनदेवताभराभग्नकुम्भविटपिनि, वट-
विटपानिटङ्कसंकटकोटरोपविष्टवाचाटशुकपेटकपठ्यमानेन विटनिकटरताटोपचाटूपाठेन
विघटमानमुनिमनःकपाटपुटसन्धिबन्धे, विकिरकुलकलहवशाविशीर्यमाणकुरबकतरुमु
कुरमुक्ताफलितनितम्बिकावलिकर्मणि, चपलकपिसंपातलुसमानभराभिर्निर्भरविभ्रमार-
म्भसम्भ्रमाभिर्भामिनीभिः परिरभ्यमाणनिभृतसरसापराधवल्लभे, भुजमूलपुलकवितरण-
रतकान्तैकतरान्तरायितयुवतिपुष्पावचितिनि, सरलद्रुमस्तम्भसंभूतलतादोलितातिवि
निर्मितासु पीनस्तनलिखितपत्रलाञ्छितोरःस्थलरमणरसरभसोच्छलद्दुत्तालचलनासु
लीलान्दोलासु विलसन्तीनां विलासिनीनां मुखरमणिमेखलाजालवाचालितमवहल्लपन्न
मालक्षिपल्लवितविरहव्याधि, जम्बूकुञ्जकुञ्जगुञ्जत्पारापतपतङ्गमन्दीपितमदनमन्दुदरि-

तदुद्यानं तपोऽर्थमयोग्यमिति सुदत्ताचार्यस्य मनसि वितर्कः ।

३३ तदेवमनेकलोकोत्पादितप्रत्ययाया पुरदेव्या सिद्धायिकाया सर्वसत्त्वाभयप्रदावासरस स्मरसीमनस नामोद्यानमवलोक्य,

" प्रह्वस्तम्बनितम्बिनीरतिकथाप्रारम्भचन्द्रोदया
कामं कामरसावतारविषयव्यापारपुष्पाकराः ।
प्राय प्राप्तसमाधिशुद्धमनसोऽप्येते प्रदेशाः क्षणा-
त्स्वान्तध्वान्तकृतो भवन्ति तदिह स्थातुं न युक्तं यते." ॥७१॥

इति च वितर्क्य, मनागन्त स्तिमितमानस प्रसरदनेकवितर्करस सकलजगदायात धम्नाधस्मर स्मर खलु श्मशानवासिनमप्यानयत्यात्मनो निदेशभूमिं, किं पुनर्न गोचरपतितम् । मनो हि केवलमपि स्वभावतो विषयाग्रामवगाहते, किं पुनर्न लब्धानङ्गशृङ्गारप्रदेशम् । कथाऽपि खलु कामिनीनां चेतो विभ्रमयति, किं पुनर्न नयनपथमुपगतस्तासा सभोगसभव केलिप्रबन्ध । करणानि तु नियमनियन्त्रितान्यपि स्वच्छन्द विजृम्भन्ते, किं पुनर्न प्राप्तस्वविषयवृत्तीनि, बोधाधिपतिराकाशेऽपि सकल्पराज्यमारचयति, किं पुनर्न पर्यवसितव्रटि प्रवृत्ति । वयोऽपि न यमस्येव मनसिजव्यापारस्य किंचित्परिहर्तव्यमस्ति। प्रत्युताऽऽवानेष्विन्धनषु वह्निरिव नितान्त ज्वलति वृद्धेषु मकरध्वज । तच्च मनो महामुनीनामपि दुर्लभ यत्र कुलिशे घुणकीट इव प्रभवितु न शक्नोति विषयवर्ग । श्रूयते हि किलाऽलक्ष्यजन्मनो दक्षसुताना जलकेलिविलोकनात्तप प्रत्यवाय , पितामहस्य तिलोत्तमासंगीतकात् , कैवर्तीसग मात्पाराशरस्य, रथनेमेश्च नटीनर्तनदर्शनात् ।

३४ अपि च—

क्षीणस्तपोभि क्षपित प्रवासैर्विध्यापित साधु समाधितोयै ।
तथापि चित्र ज्वलति स्मराग्नि कान्ताजनापाङ्गविलोकनेन ॥ ७२ ॥

तावत्तपो वपुषि चेतसि तत्त्वचिन्ता
काम हृषीकविषय परम शमश्च ।
यावन्न पश्यति मुख मृगलोचनानां
शृङ्गारवृत्तिभिरुदाहृतकामसूत्रम् ॥ ७३ ॥

श्रोत्रं श्रुता हरति वीक्षणमीक्ष्यमाण
श्चित्त स्मृतः कृतसमागतिरङ्गकानि ।
प्राणान्पुन प्रणयवान्वियुतो रतिं च
लोके तथापि वनिताजन एव यत्न. ॥ ७४ ॥

तपो मृगायते पुंसां समं धीधैर्यलज्जितैः ।
स्त्रीणां भ्रूचापविश्रान्तनेत्रापाङ्गशराहतेः ॥ ७५ ॥

तथा सकृत्स्खलितं च चेतः प्रासाद इव पुनः दुष्करमुद्धर्तुम् । दूरतरमुन्नतानि गिरिशिखराणीव शक्यन्ते शरीरिणां हृदयानि सुखेनैवाधस्तात्पातयितुमारोहयितुं न पुनर्दुःखेनापि ।

३५ अस्ति च ' श्रेयांसि बहुविघ्नानि ' इति विदुषां प्रवादः । श्रुताभ्यासश्च बिसतन्तुर्दन्तिनमिव प्रत्यवस्यन्तमात्मानमलं न भवति निवारयितुम् । तनुच्छद इवाऽधीरधीषु न जायते चलतश्चित्तस्य त्राणाय देहदाहकरागमः संयमः । बहिरस्थापस्थितः पारदरस इव द्वन्द्वपरिगतः पुमान्क्षणमपि नाऽस्ते प्रसंख्यानक्रियासु । वृन्दमपीदं वनादानीतं करियूथमिवाऽपापि न संभवति प्रायेण क्षान्तिनिष्ठितम् । सर्वदोषदुष्टं व्यालकुण्डलमिवाऽमीषामपरिपक्वशिक्षोपदेशमिन्द्रियग्रामभतियत्नेनाऽपि संरक्षितुं न तरति पुरश्चारिलोकः ।

किं च—

तावद्गुरवो गण्यास्तावत्स्वाध्यायधीरतं चेतः ।
यावन्न मनसि वनितादृष्टिविषं विशति पुरुषाणाम् ॥ ७६ ॥

तावत्प्रवचनविषयस्तावत्परलोकचिन्तनोपायः ।
यावत्तरुणीविभ्रमहृतहृदयो न प्रजायेत ॥ ७७ ॥

गुरुवचनस्य हि वृत्तिस्तत्र न यत्राऽस्ति संगमः स्त्रीभिः ।
अबलालापजलप्लवबधिरितकर्णे कुतोऽवसरः ? ॥ ७८ ॥

संसर्गेण गुणा अपि भवन्ति दोषास्तदद्भुतं नैव ।
स्थितमधरे रमणीनाममृतं चेतांसि कलुषयति ॥ ७९ ॥

लटहयुवतिकटाक्षैर्गोदमगुरुतां जनः स्वयं नीतः ।
चित्रमिदं ननु यत्तां पश्यति गुरुबन्धुमित्रेषु ॥ ८० ॥

तस्मात्—

द्वयमेव तपःसिद्धौ बुधाः कारणमूचिरे ।
यदनालोकनं स्त्रीणां यच्च संग्लापनं तनोः ॥ ८१ ॥

३६ इति च विचिन्त्य, ' सद्दलमत्र बहुमन्यूहस्पृहाम्नायया नियमया ' इति च निश्चित्य परित्यज्य च लोकमन्तरं समर्जितपाजितमात्माकाद्गुर्मीहितकाला-न्यपर्ष प्रमशानावचे व्यलोकत ॥

श्मशानारण्यवर्णनम् ।

(स्वगतम् ।) अहह, पश्यत सकलानामप्यमङ्गलानामसमसमीहाभवनं पितृवनम् ।

यतः—

कालव्यालरदाङ्कुरैरुद्भटभरैः शल्योत्करैः पूरितं
कालग्राहविगीर्णफेनविकलैः कीर्णं शिरोमण्डलैः ।
कालव्याधविनोदपाशविवशैः केशैश्चितं सर्वतः
कालोत्पातसकृत्प्रसूच्छदचयैश्छन्नं च भस्मोच्चयैः ॥ ८२ ॥

इतश्च यत्र—

अर्धदग्धशवलेशलालसैर्भण्डनोद्भटरटद्गलान्तरैः ।
कालकेलिकरकौतुकोद्यतैर्विश्वकद्रुभिरुपद्रुतान्तरम् ॥ ८३ ॥

यत्र च—

श्येनकुलं घूककुलं द्रोणकुलं श्वकुलभण्डनाक्रीनम् ।
शवपिशितप्राशवशाद्दिवि भुवि च समाकुलं पुरतः ॥ ८४ ॥

इतश्च—

गृध्राघ्रातसमांसकीकसरसस्त्रावोत्पथाः पादपाः
प्रेतोपान्तपतत्पतत्रिपरुषप्रायाः प्रदेशा दिशः ।
एते च प्रबलानिलाश्रयवशाच्छीर्यच्छिखाः सर्वतः
संसर्पन्ति जरत्कपोतरुचयो धूमाश्चिताचक्रजाः ॥ ८५ ॥

इतश्च यत्र—

कालाग्निरुद्रनिटिलेक्षणदुर्निरीक्षाः कीनाशहोमहुतवाहविरुक्षवीक्षाः ।
दाहद्रवच्छववपुःस्फुटदस्थिमध्यप्रारब्धशब्दकठिना दहनाश्चितानाम् ८६

इतश्च—

सर्वदेहभृतभस्मनिकायः प्रेतचीवरकरालितकायः ।
कन्दलोल्बणवपुः पवमानः क्रीडति प्रमथनाथसमानः ॥ ८७ ॥

किं च ।

भ्रश्यच्छरीरशवशीर्णशिरोजसारः कुथ्यत्कलेवरकरङ्कहतप्रचारः ।
दग्धार्धदेहमृतकाग्निमयप्रबन्धो वातः करोति ककुभोऽशुभगन्धबन्धाः ८८

इतश्च यत्र—

यान्युत्सवेषु कृतिनां कृतमङ्गलानि
वाद्यानि मोदिजनगेयनिरर्गलानि ।

तान्येव शोकवशबन्धुरयोद्धुराणि
　　नर्दन्ति संस्थितवतां चिरसम्भृताणि ॥ ८९ ॥

अपि च—

यमभुक्तिसमयपिशुनः क्रव्यादसमाजसंह्वयव्यसनः ।
जगदस्थैर्याघोषः परासुतूर्यस्वरः पुरतः ॥ ९० ॥

किं च—

अचिरेण तत्कुरुध्वं यतो भवेन्नाजवञ्जवक्लेशः ।
नो चेदियं दशा वो भवितेति ध्वनति शवतूर्यम् ॥ ९१ ॥

इतश्च यत्र—

अस्तोकशोकवशिकाशयशीर्णशङ्कै-
　　र्लोकैश्चिताचरितबान्धवसन्निवेशैः ।
मुक्ता न कस्य हृदयं परिखेदयन्ति
　　बाष्पोद्गनिस्खलितवेगवशा विलापाः ॥ ९२ ॥

इतश्च यत्र—

कलिकालकायकान्ताः शोकादिव दहनबान्धवक्षयजात् ।
अङ्गाराः शल्यधराः क्षयकृपाणारकाकाराः ॥ ९३ ॥

इतश्च यत्र—

दन्तोन्मीलितशुष्कशीर्षसकलाकीलोद्गलत्तालुकाः
　　कण्ठान्तःप्रविशत्प्रशल्यशकलोद्गालस्खलत्कुक्षयः ।
प्रेतप्रान्तपुराणपादपपतत्पत्रप्रदुष्यद्दृशः
　　प्रभ्राम्यन्त्यविशङ्कफेत्कृतिकृतिक्षीबाः शिवाः सोद्भवाः ॥९४॥

इतश्च । कथं नामेयमनङ्गमदमहिम्नलोकलोचनानन्दचन्द्रिका चेतोभवानुचरमा-
नवमनोमर्कटक्रीडावनविहारवसनिर्युक्तनिकुञ्जान्तरारम्भस्थली गन्धमण्डलाधामवाय-
मपक्षमान्तापादितावर्तना इदमवस्थान्तरमधारयत् ॥

तथा हि—

या पूर्वं स्मरकेलिचामररुचिः कर्णावतंसोत्पल-
　　स्निग्धेन्दिन्दिरसुन्दरद्युतिरभूद्गण्डस्थलीमण्डनम् ।
सेयं कुन्तलवल्लरी पितृवने वातेरिता साम्प्रतं
　　धूलीधूसरिता दधाति विरसस्तंभार्जनीचेष्टितम् ॥ ९५ ॥
　　　　ये पूर्वं कामकोदण्डकोटिप्रकटविभ्रमे ।
　　　　ते संप्रति भ्रुवौ जाते शुष्कचन्द्रकलासमे ॥ ९६ ॥

ये नीलरक्तरत्नान्तचन्द्रकान्तदृशौ दृशौ ।
ते जीर्णदश्चनच्छिद्रद्रवद्बुद्बुदसन्निभे ॥ ९७ ॥
ये स्लाकेलिदोलाभे मुखलक्ष्मीलतोपमे ।
ते श्रुती विचटच्चद्रवार्धीरन्ध्राधमस्थिती ॥ ९८ ॥

कस्तूरिकातिलकपत्रविचित्रितश्री
यौऽभून्मृगाङ्कसमकान्तिरय कपोल ।
सोऽद्य च्छविं वहति वायसशल्भुक्त
कोथप्रदीर्णतनुतुम्बफलोपमेयाम् ॥ ९९ ॥

या कामकेलीशुकतुण्डकान्ता पातु मुखामोदमिवाऽऽयताऽभूत् ।
सा गन्धवाहा विवरावशेषनिवेशनिर्गच्छदतुच्छपूया ॥ १०० ॥

यत्राधरेऽमृतधिया नवपल्लवाभे
काम कृतार्थहृदय समपादि लोक ।
सोऽजस्रविस्रविवशस्रुतपूयपूर
पर्यन्तवृत्तिरधरत्त्वमगण्यमागात् ॥ १०१ ॥

या चन्द्ररत्नाङ्कुरसन्निवेशा मूले स्थिता शोणमणिद्रवेण ।
सा दन्तपङ्क्ति करपत्रयन्त्रदयानच्छवि क न दुनोति लोकम् ? ॥१०२॥

य कण्ठ कम्बुसकाश कलकोकिलनिस्वन ।
स विशीर्णशिरासधिर्जरत्पञ्जरतां गत ॥ १०३ ॥

यौ हारनिर्झरलसन्नवपत्रकान्तौ
क्रीडाचलाविव मनोजगजस्य पूर्वम् ।
तौ पूतिपुष्पफलदुष्टदशाविदानीं
वक्षोरुहौ वल्गिभुजा वल्गिपिण्डरूपौ ॥ १०४ ॥

लावण्याम्बुधिवीचिरोचितरुचौ हस्तौ मृणालोपमौ
कामारामलताप्रतानसुभगौ प्रान्तोल्लसत्पल्लवौ ।
यौ पुष्पास्त्रपिशाचबन्धविधुरौ लीलाविलासालसौ
तौ जातौ गतजङ्गलौ प्रविजरत्कोदण्डदण्डद्युती ॥ १०५ ॥

य कृशोऽभूत्पुरा मध्यो वलित्रयविराजित ।
सोऽद्य द्रवद्रसो धत्ते चर्मकारदृतिद्युतिम् ॥ १०६ ॥

केलिवापीव कामस्य नाभी गम्भीरमण्डला ।
याऽऽसीत्सा निर्गतान्त्रान्ता स्वपसर्पबिलाविला ॥ १०७ ॥

या कामशरपुङ्खाग्रसमग्राभोगनिर्गमा।
साऽर्धदग्धाजिनप्रान्तविवर्णा तनुजावली ॥ १०८ ॥
स्मरद्विपविहाराय यज्जातं जघनान्तरम्।
तद्गलत्क्लेदयिक्लिन्नं जघन्यत्वमगात्परम् ॥ १०९ ॥
या कामकलभालानस्तम्भिकेवोरुवल्लरी।
सा श्वनिर्दिनलावण्या वानवेणुपरप्रभा ॥ ११० ॥
ये पूर्वं स्मरशरधी श्लक्ष्णच्छविवर्तिते सुवृत्ते च।
कोकिलनलकाकारे ते जङ्घे साम्प्रतं जाते ॥ १११ ॥
यत्राऽऽलक्तकमण्डनं विरचितं यत्राऽऽलितौ नूपुरौ
यत्राऽऽसीद्यवमौक्तिकावलिकलाकान्ता नखानां ततिः।
यत्राऽशोकदलोच्चयश्च समभूत्क्रीडाविहारोचित-
स्तावेरण्डजरण्डकाण्डपटलप्रस्पर्धिनौ क्रमौ ॥ ११२ ॥

किं च—

या कौमुदीव सरसीव मृणालिनीव
लक्ष्मीरिव प्रियसखीव विलासिनीव।
तैस्तैर्गुणैरजनि सा सुतनुः प्रजाता
प्रेतावनीवनवशा विवशा वराकी ॥ ११३ ॥
यस्याः केलिकलैः कलं करुरुहैः सीमन्तिताः कुन्तला
यस्याश्चन्दनचन्द्रनं प्रणयिभिर्भालान्तरे निर्मितम्।
यस्याश्चैणमदेन कामिभिरयं चित्रः कपोलः कृतः
सा खट्वाङ्गकरङ्कचक्रविकृतिं तत्रैव धत्तेऽङ्गनम् ॥ ११४ ॥
या मानसकलहंसी नेत्रोत्पलचन्द्रिका च या जगतः।
सा कालमहायतिना खट्वाङ्गकरङ्कतां नीता ॥ ११५ ॥
यदभ्यस्यति यो लोकः स भवेत्तन्मयः स्फुटम्।
प्रकामाभ्यस्तखट्वाङ्गे युक्ता खट्वाङ्गता ततः ॥ ११६ ॥
लतिकेव प्रणयतरोर्या वनदेवीव केलिवनभूमेः।
सा यमनृपतिविमुक्ता फेलेव प्राश्यते पतगैः ॥ ११७ ॥
जीवन्त्येषा यथैवाऽऽसीन्सर्वस्य हृदयंगमा।
मृताऽप्यभूत्तथैवेयं दुस्त्यजा प्रकृतिर्यतः ॥ ११८ ॥
हंसायितं मदनपङ्करुहे स्मरार्त-
र्यस्या गजायतमभूत्कुचकुम्भमध्ये।

एणायितं च जघनस्थलमेखलायां
तस्याः कलेवरममी निकषन्ति कङ्काः ॥ ११९ ॥

पायं पायं मधु मधुरदृक्पूर्वमुद्घर्षभावा-
त्स्मारं स्मारं वदति च कलं या मुदा कुञ्चितभ्रूः ।
साऽद्यैतस्मिन्नपगतमनोमर्कटत्वादनीहा
प्रेतावासे निवसति गता भोज्यभावं शिवानाम् ॥ १२० ॥

यामन्तरेण जगतो विफलाः प्रयासा
यामन्तरेण भवनानि वनोपमानि ।
यामन्तरेण हतसंगति जीवितं च
तस्याः प्रपश्यत जनाः क्षणमेकमङ्गम् ॥ १२१ ॥

आश्लिष्टं परिचुम्बितं परमितं यद्रागरोमाञ्चितै-
स्तत्संसारसुखास्पदं वपुरभूदेवं दशागोचरम् ।
दीर्यच्चर्मचयं पतत्पलभरं भ्रश्यच्छिरापञ्जरं
व्यस्यत्संधिबलं गलच्चलकुलं कुथ्यत्स्नसाजालकम् ॥ १२२ ॥

आः, कष्टादपि कष्टतरमहो ! संसारविलसितम् ।

इत्थमन्तर्दुरन्ताङ्गी बहिर्मधुरविभ्रमा ।
विषवल्लीव मोहाय यदेषा जगतोऽजनि ॥ १२३ ॥

अपि च—

मायासाम्राज्यवर्याः कविजनवचनस्पर्धिमाधुर्यधुर्याः
स्वप्नाप्तैश्वर्यशोभाः कुहकनयमयारामरम्योत्तराभाः ।
पर्जन्यागारसारास्त्रिदिवपतिधनुर्बन्धुराश्च स्वभावा-
दायुर्लावण्यलक्ष्म्यस्तदपि जगदिदं चित्रमत्रैव सकाम् ॥ १२४ ॥

श्मशानेऽपि मुनीनामुचितावकाशाः प्रदेशा नेति तन्निश्चयः ।

३७ हंहो हृदय, स्वरं दूरमन्वमर । तदलमवस्तुनि व्यासङ्गेन । इदमिह ननु प्रस्तुतमवधार्यम् ।

' नैवाऽत्र सन्ति यमिनामुचितावकाशाः
स्वाध्यायबन्धुरधरावसराः प्रदेशाः ।
वृन्दं महत्तपन एष तपत्युदारं
वाताश्च यान्ति परितः परुषप्रचाराः ॥ १२५ ॥

किं च—

यन्मृतानामवस्थानं तत्कथं जीवतां भवेत् ।
अन्यत्र शवशीलेभ्यः को नामेहाऽऽग्रहस्तनः ॥ १२६ ॥

मुनिमनोहरमेखलं नाम पर्वतं सुदत्ताचार्योऽधिवसति ।

३८ पुनर्यावदयं दिगन्तरालेषु लोचने प्रचारयति तावदुत्तरस्यां हरिति राजपुरस्याऽविदूरवर्तिनं मुनिमनोहरमेखलं नाम खर्वेतरं पर्वतमपश्यत् । यः खलु धम्मिल्लविन्यास इव नागनगरदेवतायाः, किरीटोच्छ्रय इवाऽटवीलक्ष्म्याः, स्तनाभोग इव महीमहिलायाः, क्रीडाकन्दुक इव वनदेवतायाः, मातृमोदक इव दिग्बालकलोकस्य, ककुदोद्गम इव भूगोलगवेन्द्रस्य, द्वारपिधानस्तूप इव भुजङ्गभुवनस्य, यष्ट्यधिष्ठानबन्ध इव विहायोविहङ्गमस्य, त्रिविष्टपकुट्टनिर्माणमृत्पिण्ड इव प्रजापतिजनस्य, केलिप्रासाद इव ककुप्पालककन्यकानिकरस्य, गतिस्खलनलोष्ट इव कलिकालस्य, मानस्तम्भ इवैकशिलाघटितारम्भः, शिवशातकुम्भप्रदेश इव विदूरितदयितासमावेशः, अलोकाकाश इव विगतजन्तुजातावकाशः, तपश्चरणागम इव समुत्सारितवर्षधरसमागमः, क्षपकश्रेणिरिव सप्रत्यवायरहितक्षोणिः, महावृत्तप्रस्तार इव विस्तीर्णपादविस्तारः, समीरकुमारैर्विरचितविशुद्धिरिव स्वाध्यायोचितः, कान्तारदेवताभिः संमार्जित इव कमनीयकन्दरः, पर्यन्तपादपैः संपादितकुसुमोपहारः प्रदत्तरङ्गावलिरिव गुहापरिसरेषु, क्षुपावृतोपान्तोपत्यकः पुलकित इव महामुनिसमागमात्, स्रवन्निकुञ्जनिर्झरजलः प्रकटितानन्दलोचनबाष्प इव संयमिसंभावनाराधनात्, स्यनशिलाश्लाघ्यमेखलः परिकल्पितोशीर इव द्वयातिगानामेवमन्यैरपि तैस्तैरघमर्षणैर्गुणैस्त्रिविधस्याऽपि कर्मेन्द्रिवृन्दस्योपादितप्रीतिः ॥

स श्रमणसङ्घं विष्वाणार्थं ग्रामेष्वादिशति ।

३९ तमुपसद्य निपद्य च निर्वर्तितमार्गमध्याह्नक्रियः स्वयं तद्दिवसोपात्तोपवासः (स) समाकलय्य च परिणतकालमहर्दलमखिलं श्रमणसङ्घमास्मद्देशीयेनाऽन्तेवासिनाऽधिष्ठितं लोचनगोचरारामेषु ग्रामेषु विष्वाणार्थमादिदेश ॥

अभयरुच्यभयमतिनाम मुनियुगलमपि विष्वणार्थमादिशति ।

४० तत्र च नन्दिनीनरेन्द्रस्य यशोधरमहाराजात्मजस्य यशोमतिकुमारस्याऽग्रमहिष्यां चण्डमहासेनसूनुतामरितसंवर्धितस्य मारिदत्तमहीश्वरमहीरुहस्याऽनुजन्मतामनाकन्दल्यां कुसुमावल्यां सह संभृतं पूर्वभवस्मरणात्संसारसुखास्यागामिन्मदु-

ष्वाङ्कुरप्रसूतिक्षेत्राणीव मन्यमानमङ्गस्याऽपि जिनरूपग्रहणायोग्यत्वाच्चरमाचारय दामुपासकदशामाश्रितवदल मुनिकुमारकयुगल 'अस्मात्खल्वस्य पौरपुरेश्वरदेवताना धर्मकर्माविशादुपशमो भविष्यति' इत्यन्त सकलपकृशानुकृतप्रबोधेनावधिबोधप्रदीपेन प्रत्ययमृश्य तत्रैव पुरे तदर्थमादिक्षत ॥

कोट्टपालकिङ्करा अभयरुच्यभयमती चण्डमारीभवनमानयन्ति ।

४१ तदपि त भगवन्तमुपसगृह्य मनुष्यरूपेण परिणत धर्मद्वयमिव, मर्त्यलो कावतीर्ण स्वर्गापवर्गमार्गयुगलमिव, नयनविषयता गत नययमलमिव, प्रदर्शितामरूप प्रमाणद्वितयमिव, बहि प्रकटव्यापार शुभध्यानयुग्ममिव, तपश्चिकीर्षया प्रतिपन्न मोदरभाव रतिस्मरमिथुनमिव, पुरो युगान्तरावलोकप्रणिधानाधारैर्दयार्द्रनयनव्या पारैरभयदानामृतमिव प्राणिषु प्रवर्षत्, समन्तादुन्मुखालेखाहैश्चरणनखमयूखप्ररो हबर्हैर्वर्त्मनि कृतमखानुकम्पन मयमोपकरणमिव पुनरुक्तवत, परिगृहीतमहातप- श्रणभारमिव मन्दमन्दमध्वनि विहितविहार, अभिमानव्ययभयाद्भिय्यद्विव पुरवीथिषु निभृतविहारथ, अतिबाल्यिशदशामपि श्लाघनीयशीलैस्तप पयोधिकलो ल्वैरीयसामपि शसितव्रतचेतसामाचरिताश्चर्यचित्तचमत्कार,

' न दैन्यात्प्राणाना न च हृदयहारिणस्य रतये
न दर्पाद्दाना न च करणकरिणोऽस्य मदनाम् ।
विधावृत्ति किं तु क्षतमदनचरितश्रुतविधे
परे हेतौ मुक्तेरिह मुनिषु न खलु स्थितिरियम् ॥ १२७ ॥ ८
श्रुताय येषां न शरीरवृद्धि श्रुत चरित्राय च येषु नैव ।
तेषा वलित्व ननु पूर्वकर्मव्यापारभारोद्वहनाय मन्ये ॥ १२८ ॥
ससारवार्धेस्तरणकहेतुमन्मारमप्येनमुशान्ति यस्मात् ।
तस्माच्चिरीहैरपि रक्षणीय काय पर मुक्तिलताप्रसूत्यै ॥ १२९ ॥

इति विचिन्तयत्, तस्मान्महामुनिसमानन्दितवनदेवतामुग्रमण्डलाद्गण्डशैलाग्नि चतुराणि निवर्तनान्यतिक्रान्त, आपातदु सहैर्महापरीषहैरिव तप परीक्षितुमुपा त्तासुराकारविधिभिरधर्मप्रणिधिभिरिव प्रतिपक्षभावनाप्रकोपप्रवृत्तै कर्मभिरिव धर्मध्वसप्रबलै कलिकालबलैरिव च तैस्मदानयनाय तत्र महीक्षिता प्रेषितैर्नागरि कानुचरगणै परिगृह्य परस्पराचरितवक्त्रवीक्षणै ' आ, कथ खलु शरीरिणां भवया जीवनचेष्टा पुरुषेषु । यस्मात्—

सत्य दूरे विहरति समम साधुभावेन पुसा
धर्मश्चित्तात्सह करुणया यान्ति देशान्तराणि ।

तबाहुभि कैश्चित्परेतपतिपुरमार्गानुकारिकाण्डचण्डितचमरचमूर(र)हरिहरिणवृक वराहवानरगौरसुराकुलितहस्तैरपरैश्च यमायामप्रवेशपरमासपट्टिसदु स्फोटभुशुण्डि भिण्डिमा(न्दिपा)लमुद्गराद्यनेकायुधबाधनिरोधितस्थलजलबिलान्तरालजातजन्तुज नितभुजप्रयासैरद्यापि काश्यपीश्वरेण स्वयमालम्भनारम्भासम्भवाद्विहितहिंसाव्यव सायैर्नैगनगरग्रामारण्यजन्मसमवायै पञ्चजनै समस्त जगत्सञ्जिहीर्षुभि पिनाकपा णिपरिजनैरिव परिवृत महाभैरव नाम तद्देवतायतनमानिन्य ॥

अभयरुच्यभयमती देवीमन्दिरे मारिदत्तभूपं पश्यतः ।

४२ तत्र च ताभ्या ' क चावयोर्जन्म क च वय , क चास्य चरमदशाश्ल घनीयतपश्चरणप्रक्रम क चय धर्मान्तरायपरम्पराया दैवस्य महती निम्नता, क चास्यैमस्तदृशप्रदेशप्रवश ' इति मनागनुशयस्मिमितगतिभ्यामखिलदिग्वलयावलोकि भिरवलोकितैरुपहारायोपनीतानामङ्गिनामाजन्मजीवनजुष कमलकुवलयकुसुमाशिष इव स्पर्शयद्भ्यामुत्सर्पिभिस्त्रैलोक्यपावनालवै पान्नगरमयूखैस्तथाविधेषु दृष्टिपु वधानुबन्धिवयाग्नि मनस्तमासीव सान्यक्त्वा

उत्खातखड्गो मुनिबालकाभ्या व्यलोकि भूपो भवने भवान्या ।
नितम्बबिम्बोत्फणभोगिभीमस्तटीधरो मध्य इवाऽऽपगाया ॥१३४॥

अपि च हिंसाध्यवसायाशयस्खलनप्रवृद्धक्रोधानुबन्धाद्धन्धमोत्माह सिंह इव व्यालोललोचन सहाराविष्ट शिपिविष्ट इव भ्रुकुटिभीम , समालोकितारातिघट सुभट इव स्फुरिताधर सपत्नलोहितावहितस्नानकाम परशुराम इव शोणशरीर , प्रकटिततडिद्दण्डडम्बर प्रलयकालाम्भोधर इव निस्त्रिंशदुर्दर्श , प्रत्यूहितस्वान्त कृतान्त इव भीषणाकार , क्रौर्यानलस्फुलिङ्गवर्षोचितैर्वीक्षितै पर्यन्तेषु दावदाहव्या प्तिमिव परिस्फारयन्

किं च ।

ज्वलन्निवाऽन्तर्ज्वलितेन तेजसा दहन्निवोग्रेण विलोकितेन ।
आशीविष सर्प इवाऽतिरौद्रश्चण्डेन खादन्निव चेष्टितेन ॥ १३५ ॥

महाभैरवमन्दिरस्थचण्डमारीदेवतावर्णनम् ।

४३ सा देवता च

दंष्ट्राकोटिनिविष्टदष्टिकुटिलव्यालोकविस्फारित
भ्रूभङ्गोद्भटभावभीषणमुखत्रस्यत्त्रिलोकीपति ।

१ ' मगन्धेनप्रवेगानेन ' इति गीताया कचित्पाठ ।

ललाटलोचनानलमिलज्ज्वालाकरालाम्बर-
प्लुष्टद्विट्पुरत्रय विजयते यस्याः प्रचण्डं वपुः ॥ १३६ ॥

यस्याश्च

उत्सर्पद्दर्पसर्पाकुलविकटजटाजूटविभ्राडिधानि
प्रान्तप्रेङ्खत्कपालावलिचलनरणद्घण्टखट्वाङ्गकानि ।
दैत्यध्वंसप्रमोदोद्धुरविधुतकराभोगखर्वाद्रिराणि
स्फारघातङ्घ्रिपातोच्छलदुदधिजलान्युद्धतोद्वेल्लितानि ॥ १३७ ॥

४५ अपि च तस्याः शरीरे मनसि च किंचित् नैर्घृण्य वर्ण्यते । यस्याः कपाल माला शिखण्डमण्डनानि, शवशिशवः श्रवणावतंसाः, प्रमितप्रकोष्ठाः कर्णकुण्डलानि, परलोकिकमणयः कण्ठभूषणानि, परासुनरास्थीनि शरीरवर्णकानि, गजजीवितकरङ्काः करक्रीडाकमलानि, मीतुलिम्बव मध्याचमनकुल्याः, पितृवनानि विहारभूमयः, चिताभस्मितानि चन्द्रकवलाः, चण्डातकमार्द्रचर्माणि, मारमन मृतकान्त्रच्छेदाः, प्रनर्तनप्रदेशाः मस्थितोरस्थलानि, कन्दुकविनोदाः नभोत्तमाङ्गाः, जलकेलय शोणितदीर्घिकाभिः, निशावह्निप्रदीपाः श्मशानकृशानुकीलाभिः, प्रत्यवमानोपकरणानि नरशिरः करोटिभिः, महान्ति दोहदानि च सर्वसत्त्वोपहारेण । या च लघीयसी भगिनीव यमस्य, जननीव महाकालस्य, दूतिरिव कृतान्तस्य, सहचरीव कालाग्निरुद्रस्य, महानसिकीव मातृमण्डलस्य, धात्रीव यातुधानलोकस्य, श्राद्धभूमिरिव पितृपतिपक्षस्य क्षयरात्रिरिव समस्तजन्तूनाम्,

न केवलमसौ नाम्ना चण्डमारीति पप्रथे ।
अप्यङ्गचित्सचारित्रैश्चण्डमारीति विश्रुता ॥ १३८ ॥

अभयरुच्यभयमत्योर्धर्ममुद्दिश्य परस्परसंलापः ।

४६ तत्र सकलकवलयामृतरुचिरभयरुचिमुनिकुमारस्तादृग्विध जनसंबाधमवनि भ्रातर दैवताकारं चावलोक्य

"निशुम्भबोध नृप तव रक्षा ग्रामेष्वरण्येषु च मयतानाम् ।
अन्तः कृतान्तेऽपि समीपवर्ती मानसमेनो मा स्म कृथा निरीशम् ॥ १३९ ॥
जीवस्य सद्दर्शनरत्नभाजश्चारित्रयुक्तस्य समाहितस्य ।
आगामिनो मृत्युरुपप्रयात परं प्रमोदस्य समागमाय ॥ १४० ॥
मा भ्रान्तिरत्र जन्तूनां पुरो दुःखपरम्परा ।
दृश्याऽस्य पुनर्मोक्षात्पुण्यभाजां महोत्सव ॥ १४१ ॥'

इति निवेदयन्निव यतो मां कदाचिदस्या स्वैरो मानश्चिरात्मनोरथगोचरा-

दितमिदं मनुष्यजन्म विफलतां नैषीदिति कृतानुकम्पनः सकरुणमभयमतेः स्वसुर्मुखमवालोकिष्ट। यद्वैरपि

> पर्याप्तं विरसावसानकटुकैरुच्चावचैर्नाकिनां
> सौख्यैर्मानसदुःखदावदहनव्यापारदग्धात्मभिः।
> इत्थं स्वर्गसुखावधीरणपरैराशास्यते तद्दिनं
> यत्रोत्पद्य मनुष्यजन्मनि मनो मोक्षाय धास्यामहे ॥ १४२ ॥

> यस्तु लब्ध्वाऽपि जन्मेदं न धर्माय समीहते।
> तस्याऽऽत्मकर्मभूमीषु विजृम्भन्तां भवाङ्कुराः ॥ १४३ ॥

स्थिरप्रकृतिरभयमतिरपि

> तेनैव पर्याप्तमुदारबुद्धे ! स्नेहेन मे पूर्वकृतेन वत्स !।
> तस्मात्स्वदेहे मयि च क्षताशः परं पदे तत्र मनो निधेहि ॥ १४४ ॥

> त्वं मोक्षलक्ष्मीक्षमदीक्षदेहः स्त्रीत्वात्तु तन्मान्यमिदं वपुर्मे।
> अतो मदीयाङ्गहतान्तरायो मुक्त्यङ्गनासंगमने यतस्व ॥ १४५ ॥

इति विदितपरमार्थतयाऽवधीरितमरणभया प्रमादवञ्चिरपाङ्गपाते सहजन्मनश्चेतसि शोचनचिन्तामिवाऽपचिन्वती तदाननमपश्यत्। किं च।

> देहायत्ते कर्मण्ययं नरः स्त्रीजनोऽयमिति भवति।
> चित्तायत्ते कर्मण्यधिका नारी तु मध्यमः पुरुषः ॥ १४६ ॥

तन्मुनिकुमारकयुगलं विलोक्य राजा मारिदत्तः प्रमोदते।

४६ अचलापतिरपि स मारि(र)दत्त प्रतीहारनिवेदितागमनवृत्तस्य मुनिकुमारकयुगलस्य विलोकनात्कुम्भोद्भवोदयात्तोयाशय इव नितरां प्रससाद चेतसि। विधुदर्शनादम्भ इव मुमोच कलुषतां लोचनयोः। जिनेन्द्रविद्यावगमान्महाभाग इव करुणारसमवाप करणेषु। अभिधानविशेषान्मुमुक्षुरिव शममन्तरधिकाराऽन्तरात्मदिति। पुनः कोपप्रसादयोरपरनरपालस्मीलायवेतरव्यवहारपरिच्छेदविडम्बितुलादण्डविभ्रमेण भ्रूलतोल्लासनसंभ्रमेणाऽपसार्य सभाभ्यन्तराध्वनि अनमयाधम्। अतीव च मनसि विस्मयमानः प्रहर्षोत्कर्षोत्पाभिष्यन्दबिन्दुसंभरीजटिलपक्ष्मपल्लवः 'कथं नामैतद्दर्शनाद्धाम्नामृतमिव नूतमाशयवह्नि कालुष्यमपि मुहुः प्रशान्तं मे चेतः। चक्षुः पुनः सुधिशर्करालिप्तमिव कथं न विषयान्तरमवगाहते। चिरप्रवसितप्रणयिजनावलोकनादिव कथमयमागमः परमन्तर्मोदते। चित्तमपि चेदं चिरायाचरितपरिचयमिव कथमतीवानन्द

धुमन्थरम्। किं नु खलु नदेतत्र स्यान्मम भागिनेययमलम् । आचकर्णे चाऽपरेद्युरेव रेवतकनामप्रसिद्धात्कुलवृद्धादेतस्य बालकाले मुक्ताश्रमाय तपश्चर्यापर्यायम्। भवन्ति हीमानीन्द्रियाण्यदृष्टपूर्वेष्वपि प्रियजनेषु प्रायेण प्रातस्नपनतेजांसीव रागोल्लणवयांसि । यत ।

आनन्दबाष्पजलपूरितनेत्रपात्रैः प्रत्यङ्गजातपुलकप्रसवार्पितार्घैः ।
चित्तैः प्रमोदमधुपर्ककृतातिथेयैरास्वाद्यते प्रियजनो ननु पूर्वमेव ॥१४७॥

तदलमत्र सौ(शा)द्वोदनेरिव ग्राह्यग्राह्यविकल्पेन विकल्पजालेन । सफलयामि तावदेनदालापनदोहदादेव हृदयालवालपरिसरे विहितावरोहमौत्सुक्यानोकहम् ।'

वैतालिको भूपं मुनिकुमारकयुगलं चाभिनन्दति ।

४७ अत्रावसरे स्वामिन प्रसन्नरस मानसमवसमाश्रावसरविलासनामकेन वैतालिकेनेदं वृत्तद्वयमागायते स्म—

' नासन्ना रिपवो न चाऽपि भवत कश्चिन्निदेशावशः
श्रीरेषा तव देव ! या प्रणयिनी तस्यै न कोऽपीर्ष्यति ।
गाढ मुष्टिनिपीडनश्रमभरप्रोद्भ्रान्तधाराजला
मुञ्चत्याहवकेलिदो सहचरीं तत्खङ्गयष्टिं भवान् ॥ १४८ ॥

दयार्द्रचित्तैर्मुनिभि समागमान्निसर्गहिंस्रोऽपि जन. प्रशाम्यति ।
आहार्यहिंसामतय. शमोदय भजन्ति यद्देव ! तदद्भुतं कुतः ॥ १४९ ॥'

४८ पुनरप्यसौ वैतालिकश्चिरमरिस्वामणिभूषणमपि कचमरीचिमेचकितमस्तक, अनवतंसमपि लोचनरुचिकवलयितकर्णं, अनलंकारमपि कपोलकान्तिकुण्डलितमुखमण्डल, अनावरणमपि वपु प्रभापल्लवदुकूलोत्तरीय, अरण्यप्रेम्णा वदनव्याजेन कमलसर इव भुजच्छद्मना लतारामभिवोरुमिषेण कदलीकाण्डकाननमिव चन्दनक्षोणाश्मारचनमिव च महानयमान, इन्दुमृगेक्षणद्युतिसंपादितमिव कुन्तलेषु, सुरतरुपल्लवप्रसाधितमिवाऽलिकयो , कामकोदण्डकोटिघटितमिव भ्रूषु, रक्तकरण्डकाकीर्णमिव नेत्रेषु, स्मरशरपुङ्खोल्लिखितमिव पक्ष्मसु, रतिक्रीडावीरास्थलावण्यविहितमिव नासयो , लक्ष्मीविभ्रमादर्शविनिर्मितमिव कपोलेषु, कीर्तिसरस्वतीविलासदोलाकृतमिव श्रोत्रेषु, सन्ध्यारुणामृतकरखण्डनिर्वर्तितमिवाऽधरयोस्तन्मुनिकुमारकयुगल विलोक्येदं वृत्तमपाठीत ।

" बालद्रुम सत्कुलतोद्गतिकान्तमूर्ति-
र्जात कथं पाथि परालरशानुवृत्ते. ।

१ अत्र ' इत्येवं चिन्तयति स्म ' इति वाक्यानुकूल कश्चित्पाठो गलितो भवेत्

आ पाप ! पुष्पशर ! सम्प्रति कस्तवाऽन्य-
केलीरते यदनयोस्त्वमुपेक्षितोऽसि ॥ १५० ॥

राजा मारिदत्तः मुनिकुमारकयुगलमुत्तरीयासन उपवेशयति ।

४९. एतच्चासावुपनिशम्य प्रवेष्टहाटककटकप्रदानपुर सरमेतदाननाम्बुरुहमवलोक्य पुनश्च य समभ्यर्णोत्कीर्णतयाऽवतीर्णलाऽऽकर्णविदीर्णवदनस्य वेतालचक्रस्य प्रतिक्रान्तविकटदंष्ट्राचक्रवाल स्वधाराजलनिमग्नसपत्नकीकसकराल इव, प्रतिबिम्बिताधरावलिहजिह्वाप्रतान पराक्रमाकृष्टद्विष्टश्रीविरहविनोदपरिकल्पितकमलकानन इव, प्रतिमासमागताङ्गारनिभनेत्रनिकर प्रदर्शितशत्रुक्षत्रक्षयकालोल्काजालावतर इव, पुरन्दमोदर्शनप्रकाशकेशप्रतिशरीरदुर्दर्शिककल प्रचलिताखिलरिपुलोकग्रसनसमर्थजाठरानल इव, प्रतियातनगताङ्गसङ्गनाभोगतनु समाक्षिप्तविपक्षक्षयदक्षराक्षसक्षेत्र इव, अपि च य स्वस्य स्वामिनो नृपयज्ञावसरेषु निजभुजप्रतापार्जनजनितसान्निध्य इव, सर्वभुवनप्रचारकुतूहलितकीर्तिकुलदेवतासहचरपराक्रमप्रसूतिप्रथमप्रजापतिरिव, दुर्वारवैरिवक्ष स्थलोद्दलनगलद्धाराऽरुधिरोपहारदुर्ललितवीरलक्ष्मीसमाकर्षणमन्त्र इव, सकलजगद्रक्षणक्षमशौर्यसिद्धौपधमाध्यवसुधावशीकरणोपदेश इव, समुत्सर्पद्दर्पोद्दामद्विपघटाज्जृम्भमाणप्रभाविर्भव-महासाहस इव, प्रतिकूलावनिपालविलासिनीविभ्रमभ्रमरोच्चाटनधूपधूमाडम्बर इव, समाह्वयरसभरितारातिमतिमधुकरीमोहनमहौपधिप्रारम्भ इव, सभूयो साहट्ट सद्द्विषद्द्विपघटाविघटनविद्वेषभेपजागम इव, कालेयकलङ्कपङ्किलाचारपरस्परासुताचरितचरमाभिचार इव, तमनेकमहासमानाक्रमतोऽवितरणदेवताविहितबलिविधान वीरश्रीविभ्रमदर्पणनामानमपहसितकृतान्तरसनालीलकरवाल प्रतापद्विपालानस्थानालक्ष्मीलताश्रयशिखरिण कलिकालघुणजरज्जगत्प्रासादोत्तम्भनस्तम्भाद्धिचनत्रिदिवतरोर्द्विपदचलदारणाशनिदण्डालीलाकमलमिव कुवलय कल्पयत करात्समुत्सृज्य रत्नाणीपादपीठोपकण्ठे दोलायमानमणिकुण्डलकिरणजालपल्लवितगगनारामसुभगमुत्तरलतरोद्गच्छद्विस्मितसमन्यायाथातजनकोलाहल प्रदेशिनीनिर्देशाद्दिष्टनिकटगलाग्निकपरिकल्पने पुरस्तादुत्तरीयासने सन्मुनिकुमारकयुगलमुपावीविशत् ।

अभयरुच्यभयमत्योर्भूपं प्रति तद्गुणवर्णनपराण्याशीर्वचांसि ।

५० तदपि तत्रार्थिचार्थनया सपरिकर तयोपविश्य " राजन्यो समारसुखविमुखभावयोरपीषु प्राणेष्वपरेषु केषुचिन्मनागपितेषु कुतश्चित्कस्माचिदपेक्षाऽस्ति, परमन्यत्रैवास्मात्तनो नि श्रेयसात् । किन्त्वात्मनि पुरोभागिन्यपि जने प्रायेण श्रेयसमेव

चिन्तयन्ति सच्चरितचेतसः । भवन्ति च तथाविधेऽपि तस्मिन्ने निसर्गादिहाऽमुत्र चाऽविरुद्धे वर्त्मनि जनिततत्त्वोपदेशाः ।

अज्ञानभावादशुभाशयाद्वा कुर्वीत चेत्कोऽपि जनः खलत्वम् ।
तथापि सद्भिः प्रियमेव चिन्त्यं न मथ्यमानेऽप्यमृते विषं हि ॥ १५१ ॥

सदाचारोचितमविर्भूपतिरप्ययमतीवाऽनवहेलविहितविष्टरप्रदानः कृतबहुमानः संभाषणोत्सुकाभिपणः प्रसन्नान्तःकरण इवोपलक्ष्यते । व्यापारयति च प्रकटितप्रणययोरिवाऽऽवयोरानन्दबाष्पोल्बणे मुहुर्मुहुर्वीक्षणे । तत्पर्याप्तमत्रोपेक्षणीयलोकसंमतया वाचंयमतया । [तथा हि -]

"पुरः प्रणयभूमीषु फलं यदि समीहसे ।
जगदानन्दनिष्यन्दि वर्षं सूक्तिसुधारसम् " ॥ १५२ ॥

इति च सुभाषितमनुस्मृत्य सौष्ठवमलं सलज्जं च

स्वर्गापवर्गतरुपल्लवसंनिकाशं
धर्मद्वयावनिविहारपथप्रकाशम् ।
उद्धृत्य हस्तयुगलं नृपमवमूचे
तत्तापसार्भकयुगं प्रथितैर्वचोभिः ॥ १५३ ॥

५१ तत्र मुनिकुमारः—

वर्णाश्रमाणां प्रतिपालयित्रे जगत्त्रयत्रायिपराक्रमाय ।
ददातु देवः स जिनः सदा ते राजन्मनोषाणि मनीषितानि ॥ १५४ ॥

अपि च—

असाविन्द्रः स्वर्गे भवति सुकृती यस्य चरिता-
न्महीभारोद्धारादहिपतिरयं निश्चति सुखम् ।
जगज्जातं चैतद्विजयसमयानन्दति परं
चिरं क्षात्रं तेजस्तदिह जयतादद्भुतविधि ॥ १५५ ॥

कर्पूरद्रुमगर्भधूलिधवलं यत्केतकानां त्विषः
श्वेतिम्ना परिभूय चन्द्रमहसा सार्धं प्रतिस्पर्धते ।
यत्पाकोन्मुखनालिकेरसलिलच्छायावदातं यशः
प्रालेयाचलचूलिकासु भवतो गायन्ति सिद्धाङ्गनाः ॥१५६॥

मातर्गौरि ! फणीशकामिनि ! सति ! त्वं देवि ! हे रोहिणि !
श्रीमत्प्रभु ! वारले ! च सुतनो ! मा मुञ्चताऽऽत्मप्रियान् ।
नो चेदस्य नृपस्य कीर्तिविसरादुर्लक्ष्यमुद्रे जने
युष्माकं पतयोऽद्य दुर्लभतरा मन्ये भविष्यन्त्यमी ॥ १५७ ॥

कुवलयदलनीलः कुन्तलानां कलापो
न भवति यदि गौर्याः शंकरे साध्वि पिङ्गः।
क्षितिप ! तव यशोभिः संभृतायां त्रिलोक्यां
सरभसरतिकेलिः किं तयोः स्यादिदानीम् ॥ १५८ ॥
इन्दुधवलाऽपि कीर्तिर्धवलितभुवनत्रयाऽपि तव नृपते !।
मलिनयति रिपुवधूनां मुखानि यन्नाथ ! तच्चित्रम् ॥ १५९ ॥
भुजगसमग्रङ्गजनितः सपत्नकुलकालतां प्रयातोऽपि।
शुभ्रयति भुवनमखिलं पराक्रमस्ते तदाश्चर्यम् ॥ १६० ॥
त्वं चन्द्रस्त्वमसि रविः कुवलयकमलानुरञ्जनात्सत्यम्।
किं तु यदरातिसद्मसु तमांसि विदधासि तच्चित्रम् ॥ १६१ ॥
कृष्णयति वैरिवर्गं रञ्जयति सतां मनांसि तव देव !।
दुर्वर्णयति खलानपि तथापि शुभ्रं यशश्चरितम् ॥ १६२ ॥
भूप ! त्वमेव महतां धुरि वर्णनीयः
सिन्धुर्महानपि भवेल्लघुवृत्तिरेव।
यत्त्वं श्रिता य इह ते विनिमग्नवंशाः
क्षोणीभृतस्त्वदनुगास्तु समृद्धवंशाः ॥ १६३ ॥
उत्सर्पद्दर्पवैरिव्रजभुजगकुलाभोगसंकोचमन्त्र
प्रह्वक्षोणीशकल्पद्रुमधरणिसुधासारवर्षाम्बुवाहः।
आसप्तोदन्वदद्रिद्रवदमरसखीगीतकीर्तिप्रवाहः
कामं कल्पायुरेष प्रतपतु सुचिरं धर्मधामावलोकः ॥ १६४ ॥
पुष्पश्रीर्यस्य ताराः फलममृतरुचिः पत्रलक्ष्मीर्धुनद्याः
कल्लोलाः स्कन्धबन्धो हरगिरिरमराम्भोधिरप्याऽऽलवालः।
कन्दः शेषश्च शाखाः पुनरखिलदिगाभोग एवैष स स्ता
त्त्रैलोक्यप्रीतिहेतुः क्षितिप ! तव यशःपादपोऽनल्पकल्पम् ॥१६५॥
५२ मुनिकुमारिका—
अन्यायतिमिरनाशन ! विधुरितजनशरण ! सज्जनानन्द !।
नृपवर ! लक्ष्मीवल्लभ ! भवतु चिरं धर्मवृद्धिस्ते ॥ १६६ ॥
सुरगिरिरमरसिन्धुरम्भोनिधिरवनिरनूरुसारथिः
फणिपतिरमृतरोचिरमराश्च दिशो दश यावदम्बरम्।
तावदशेषभुवनचिन्तामणिचरित परं ! महोत्सवै-
रम्बचरितचन्द्र ! जय जीव विराज चिराय नन्द च ॥१६७॥

उपभुज्य यद्दिशास्ते नपुंसकं शुभ्रमपि यशः सर्वाः ।
यामुपभोक्तुं यातं तरलिततारां तदाश्चर्यम् ॥ १६८ ॥
रिपुकुलतिमिरनिकरदावानल ! जगति तनोषि मङ्गलं
दिवि भुवि विदिशि दिशि च विबुधार्चित ! धाम दधासि संततम् ।
भुवनाम्भोजसरसि महतां मत ! दिशसि विरोधनाश्रियं
धर्मविनोद ! भूप ! तव भानुमतश्च न किंचिदन्तरम् ॥ १६९ ॥
श्रीरमणीरतिचन्द्रः कीर्तिवधूकेलिकौमुदीचन्द्रः ।
जीयात्क्षितिपतिचन्द्रश्चिराय वसुधाङ्गनाहारचन्द्रः ॥ १७० ॥
शत्रुक्षत्रकलत्रनेत्रनलिनप्रालेयकालागमः
क्षोणीरक्षणदक्ष ! दक्षिणनृपत्रीडावतारक्षमः ।
राजन् ! धर्मविलासधाम ! भवतः कीर्त्यङ्गनासङ्गमः
कामं भाति जगत्त्रये सुरवधूदत्तार्घपानक्रमः ॥ १७१ ॥
कमलानन्दनचतुरे चतुरम्भोधिप्रतापगुणविदिते ।
धर्मसखे विजयश्रीर्वसतु करे तव नृपद्युमणे ! ॥ १७२ ॥
वीरश्रीनलिनीप्रबोधनकरस्त्वं धर्मरत्नाकर-
स्त्वं लक्ष्मीकुचकुम्भमण्डनकरस्त्वं त्यागपुण्याकरः ।
भूदेवीवनिताविनोदनकरस्त्वं लोकरक्षाकर
स्त्वं सत्यं जगदेकरामनृपते ! विद्याविलासाकरः॥१७३॥
चञ्चत्कुन्तलचामरं कलरणत्काञ्चीलयाडम्बरं
भ्रूभङ्गार्पितभावमूरुचरणन्यासासनानन्दितम् ।
खेलत्पाणिपताकमीक्षणपथानीताङ्गहारोत्सवं
नृत्यं च प्रमदारतं च नृपतिस्थानं च ते स्तान्मुदे ॥१७४॥

१०२ मुनिकुमार —'अनर्थिना खलु जनस्याऽमृतमपि निवेद्यमानं प्रायेण परिकल्पते स्वल्पाय। अयतं चोपदेष्टुं पिशाचकिन इवाऽकृतार्थस्यास्य कथाप्रयासः। पार्थिवश्चाऽयमद्याप्याऽऽसेचनकावलोकनयाराज्यो सूक्तसुधारसेषु न तृप्यति। रजस्तमोबहुलेषु च प्राणिषु प्रथमतरमेव धर्मोपदेशः करोति महतीं शिरःशूलव्यथाम्। भवति चाऽऽत्मधोरणाय वल्गु। तदेनमभ्यन्तरमर्मभेदिभिः वचोभिः स्नापयामि। नयवेदिनो हि वनगज इव स्वादुकवलप्रलोभनमविदिततत्त्वे पुंसि छन्दानुवर्तनमपि भवत्यायत्यामभिमतावाप्त्यै, इत्यवगत्य पुनरपि नमनन्तापतिमुपश्लोकयितुमुपचक्रमे।

'दन्तितरिपुदैत्यदर्पः प्रतापभरत्रासितखचरलोकेन्द्रः ।
कलिकालजलधिसेतुर्जयतु नृपः समरशौण्डीरः ॥ १७५ ॥

वर्णः ॥

सकलमङ्गलधाम जयकाम कमलालय निखिलनय शौर्यनिगद कदनैकदोहद ।
आनिगममम्ममानवल वैरिकाल जय जीव कामद ॥ १७६ ॥

मात्रा ॥

इति महति भवति किंचिद्वदामि निःशेषतस्तु नो पारयामि ।
यत्तु त्वदीयगुणगरिमधाम सर्वज्ञवचनविषयं हि नाम ॥ १७७ ॥

चतुष्पदी ॥

जय कमलकलशकुलिशाङ्कचरण सकलोपमानरुचिरचितकरण ।
यमवरुणधनदशक्रावतार कल्याणविजय संसारसार ॥ १७८ ॥
एकातपत्रवसुधोचिताङ्ग संग्रामकेलिदयिताभुजङ्ग ।
विद्याविनोदसहजानुराग कीर्तिप्रबन्धभृतभुवनभाग ॥ १७९ ॥
सत्पुरुषरत्नसंग्रहणनिघ्न गुरुदेवमहामुनिशमितविघ्न ।
निखिलार्थितजनकल्पद्रुमाभ धरणिप्रतिपालनपद्मनाभ ॥ १८० ॥
रणवीरवैरिकरिकृतविनोद शौण्डीरशिखामणिवन्द्यपाद ।
गुणघोषमुखरकोदण्डचण्डशरखण्डितरिपुगलनालखण्ड ॥ १८१ ॥
दोर्दण्डदलितपरबलगजेन्द्र निर्व्याजशौर्यतोषितसुरेन्द्र ।
कृतशत्रुकबन्धानर्ततर्प जय समरमुक्तसुरकुसुमवर्ष ॥ १८२ ॥
निजभुजबलसाधितजगदसाध्य लक्ष्मीकुचनिविडितबाहुमध्य ।
दुर्गाकरपीडनविषमनेत्र सर्वावनीनशेखरचरित्र ॥ १८३ ॥
चतुरुदधितटीवनगीतवर्ण वर्णस्थितिपालन दानकर्ण ।
कर्णप्रदेशविश्रान्तनयन नयनभ्रूपातिसद्भावसदन ॥ १८४ ॥
सदनाश्रितविषमधरोपकण्ठ कण्ठप्रशस्त हतनीतिकुण्ठ ।
लाटीमुखाब्जसंभोगहंस कर्णाटयुवतिसुरतावतंस ॥ १८५ ॥
अन्ध्रीकुचकुड्मलकृतविलास चोलीनयनोत्पलवनविकास ।
यवनीनितम्बनखपदाविदग्ध मलयस्त्रीरतिभरकेलिमुग्ध ।
वनवासियोषिदधरामृतार्ह सिंहलमहिलाननतिलकबर्ह ॥ १८६ ॥

पद्धतिका ॥

इति बुधजनकाम क्रीडितरामः सकलभुवनपतिपूजित ।
कृतबुधजनकाम क्षितिपतिरामस्त्वमिह चिरं जय विश्रुत' ॥१८७॥
घत्ता ॥

५४ तथा मुनिकुमारिकाऽपि—
'लक्ष्मीरामानङ्ग सपत्नकुलकालविभ्रमोत्तुङ्ग ।
कीर्तिविलासितमङ्गः प्रतापरङ्गाब्धिर जयतु ॥ १८८ ॥
उत्सारितारिसर्प शरणागतनृपतिचित्तसंतर्प ।
लक्ष्मीललामकर्पस्तपतु चिरं नृपतिकन्दर्प. ॥ १८९ ॥
भुवनाब्जसरस्तरणिर्धर्मामृतहरणिरुदयतम्धरणि. ।
श्रीरमणीरतिमरणिर्मण्डलिकाशिखामणिर्जीयात् ॥ १९० ॥
वर्णः ॥

कुवलयोत्सवचन्द्र नृपतीन्द्र लक्ष्मीवर कीर्तिसरदमृतवृष्टिपद्मविततबुधवनं ।
आभुवनमभिमानधन धैर्यसदन जय विहितसद्वन ॥ १९१ ॥
माना ॥

नृप महति भवति किंचिद्गिरामि वक्तुं गुणमखिलं नोत्सरामि ।
दीप्तिर्युमणेरवनीश ! यत्र का शक्ति काचमणेर्हि तत्र ॥ १९२ ॥
चतुष्पदी ॥

जय लक्ष्मीकरकमलातपत्र सारस्वतरसनिष्यन्दपात्र ।
धर्मार्थकामसमवृत्तचित्त तीर्थार्थिमनोरथवर्तिवित्त ॥ १९३ ॥
शत्रुस्त्रीनेत्रविधुपलान्तनिश्च्योतचन्द्र रणकेलिकान्त ।
रिपुयुवतिहृदयसूर्यादमशैलविरहानलजन्मद्युमणिलील ॥ १९४ ॥
निलक्षितीशावक्षोब्जकोशविहितश्रीरामासन्निवेश ।
शरणागतनृपतिमनोभिलषितचिन्तामणिनिपुणगुणप्रतीत ॥१९५॥
भुवनत्रयधवलसौधकुम्भ कीर्तिप्रबन्धभास्वद्विजृम्भ ।
सग्रामरङ्गनर्तितकबन्ध वीरश्रीगीतयश प्रबन्ध ॥ १९६ ॥
य कोऽपि भवति खलतामुपैति यमवक्रयन्त्रवशतां स याति ।
शौण्डीर्याधर्षितखेचरेन्द्र दोर्दण्डदलितरिपुकुलकरीन्द्र ॥ १९७ ॥
यस्तव सेवासु विकारमेति तस्मात्प्रागेव श्रीरपैति ।
यस्त्वा हतवृत्तिर्दैव[1] नृपतिरायोधनरङ्गमति प्रयाति ॥ १९८ ॥

---

१ 'धर' मूल २ 'जन' इति टीका

स करेणाऽङ्गारकर्पणानि विषधरफणमणिभिर्भूषणानि ।
हरिकण्ठसटाभिर्वीजितानि दिक्करटिविषाणैः क्रीडितानि ।
कालेनाऽऽकाशमितानि नाम ननु कर्तुं वाञ्छति धैर्यधाम ॥१९९॥
लक्ष्मीरनिलोल प्रणयिगङ्ग परकीर्तिवधूग्रहणाभिषङ्ग ।
यस्तव परनारीरतिनिवृत्तिमाख्याति यथार्थमसौ न वेत्ति ॥२००॥
तव नासीरोद्धतरेणुरागमञ्जिष्ठकिरणो रविरसितभागः ।
आभाति त्रपुदर्पणसमानबिम्बः क्षितिरमणीरतिनिधान ॥ २०१ ॥
तव सेनाजनसेविततटासु परिशुष्यद्वारिषु निम्नगासु ।
करिधावधरणिसमतोचितानि नूनं भवन्ति नृप ! विस्तृतानि ॥२०२॥
त्वत्कुञ्जरहयरथभटभरेण चूर्णीकृतदुर्गपरम्परेण ।
रिपुविषयेष्वहितारण्यदाव दुर्गत्वमुमाप्रतिमास्थमेव ॥ २०३ ॥
भवतोऽम्बुधिरोधःकाननेषु दिग्विजयव्याजप्रस्थितेषु ।
सैन्येषु द्विषतां दर्शनानि संमुखमायान्ति न गर्जितानि ॥ २०४ ॥
गृहव्याप्यः सलिलधयो नृचन्द्र कुलशैलाः केलिनगा नरेन्द्र ।
लङ्कादिद्वीपविधिसमर्थभूतः प्रतिवेशनिभः कृतार्थ ॥ २०५ ॥
दिक्कुम्भिस्तम्भाः सोच्छ्रयस्य जाताः प्रशस्तिपट्टा जयस्य ।
यस्येत्थं तव महिमा महीन किमसाध्यं तस्य गुणैरहीन ॥ २०६ ॥
गार्जि जहीहि भोजावनीश चेदीश विशाश्मवशं प्रदेशम् ।
अश्मन्तक वेश्म विहाय याहि पल्लव लघु केलीरसमर्पं हि ॥ २०७ ॥
चोलेश जलधिमुल्लङ्घ्य तिष्ठ पाण्ड्य स्मयमुज्झ हृतप्रतिष्ठ ।
वेरम पर्यट मलयोपकण्ठमागच्छत नो चेत्पादपीठम् ॥ २०८ ॥
ईशस्य निषेवितुमाशु सद्मनि तव दूतैरयं देव वचांसि ।
कथिते सति स क्षितिपः किमस्ति यः सेवाविधिषु न ते चकास्ति॥२०९॥
केरलमहिलामुखकमलहंस वल्लोवनिताश्रवणावतंस ।
चोलश्रीकुचकुड्मलविनोद पल्लवरमणीस्तनविरहखेद ॥ २१० ॥
कुन्तलकान्तालकभङ्गनिरत मलयाङ्गनाङ्गनवदाननिरत ।
वनवासियोषिदीक्षणविमुग्ध कर्णाटयुवतिकेतनाधिदग्ध ।
कुब्जाङ्गललनाकुचतनुत्र कम्बोजपुरन्ध्रीतिलकपत्र ॥ २११ ॥
पद्धतिः ॥

---

१ भयोन्द्रमस्य' इति मदीयपुस्तके.

नृपनृपतीश्वर भूरमणीश्वर यदिदमखिलगुणसंश्रय ।
उक्तं किंचिदिवत्स्तुतिकृतिचित्तचित्रं न महोदय ॥ २१२ ॥

घत्ता ॥

यैरिन्दिरामन्दिर सुन्दरेन्द्र श्रीराजकन्दर्प नतैर्नरेन्द्रैः ।
दृष्टोऽसि दृष्टाः क्षितिप ! क्षितीशाः कामेन ते कल्मषकारिभिस्ते ॥२१३॥

हस्तागतैस्त्रिदिवलोकगतैस्तटीध्र-
रन्ध्रान्तरालनिरतैश्च सपत्नजालैः ।
शौर्ये जगत्त्रयपुरीप्रथिते तवेत्थं
को नाम विक्रमपराक्रमवानिहाऽस्तु ॥ २१ ॥

मारिदत्तोऽभयरुच्यभयमती तद्वृत्तान्तं पृच्छति ।

५५ सोऽपि राजा तयोरेवमभिनन्दतोर्वाचि वपुषि चाऽनन्यजनसाधारणीं मधुरतां निर्वर्ण्य " क्वेदं करतलस्पर्शेनाऽपि हार्यसौकुमार्यं वपुः ? क्व चाऽयं वयःपरिणामकठोरकरणैरपि महासत्त्वाधिकरणैर्निर्वोढुमशक्यारम्भस्तपःप्रारम्भः ? क्वेमानि सकलचक्रवर्तिपदनिवेदनपिशुनानि कङ्केलिपल्लवच्छविषु करचरणतलेषु लक्षणानि ? क्व चाऽयमादित एवाजन्मभिक्षाकर्मभ्रमः प्रश्रमः ? अहो आश्चर्यम् ! कथमाभ्यामसमता नीतोऽयं प्रत्यक्षफलनिर्देशः ? किन्च, नीलमणिसमत्वानि कुन्तलेषु, शिशिरकरपरार्धतां भालयोः, सरक्तरेखाश्लिष्टांशु, रवमसुखयं लोचनयुगलयोः, कौसुभोत्पत्ति कपोलेषु, अमृतधाराप्रवाहं नासयोः, गम्भीरत्वमालापेषु, प्रवालपल्लवोल्लासं रदनच्छदयोः सुधारसप्रभा स्मितेषु, प्रचेतःपाशान्श्रवणविषये, कम्बुकान्ति कण्ठयोः, वीचिविलम्बितानि बाहासु, लक्ष्मीचिह्नानि करतलेषु, रमावेश्मशोभासुरस्थलयोः, वेत्रवेल्लितानि वलिषु, आवर्तविभ्रमं नाभिदेशयोः, पृथुत्वं नितम्बदेशे[2], वृत्तिगुणनिर्माणसुरूपु, मुक्ताफलप्रसूतिं चरणनखेषु, लावण्यरसनिर्भरत्वं चाऽस्य मिथुनस्य तनौ, अनेन सृजता प्रजापतिना नूनं सपरिवारः पारावार एव परं दारिद्र्यमानिन्ये । अपि च,

यत्राऽमृतेन समजन्म विभाति विश्वं
यत्रेन्दुना सह रतिं भजतेऽम्बुजश्रीः ।
लावण्यमेव मधुरत्वमुपैति यत्र
तद्वर्ण्यते किमिव रूपमयं जनोऽस्य " ॥ २१५ ॥ ✓

---

१ ' प्रग्राहमालापेषु, गम्भीरत्वं नासयोः ' इत्येव पाठोऽत्रानुसारी ।
२ ' दिशि ' इति पाठोऽत्रानुसारी ।

इति क्षणं च प्रविचिन्त्य भूपः सप्रश्रयं तन्मिथुनं बभाषे।
"को नाम देशो भवतोः प्रसूत्यै किं वा कुलं यत्र बभूव जन्म॥२१६॥
अज्ञातसंसारसुखं च बाल्ये जातं कुतः प्रव्रजनाय चेतः।
एतन्मम प्रार्थनतोऽभिधेयं सन्तो हि साधुष्वनुकूलवाचः" ॥२१७॥

'५६ मुनिकुमार —

नाऽन्यत्र दीक्षाग्रहणान्मुनीनां संकीर्तनं तत्रितयस्य युक्तम्।
तथापि तत्कर्तुमहं यतिष्ये भवन्ति भव्येषु हि पक्षपाताः ॥२१८॥
ध्यानज्योतिरपास्ततामसचयः स्फारस्फुरत्केवल-
ज्ञानाम्भोधितटैकदेशविलसत्त्रैलोक्यवेलाचलः।
आनम्रेन्द्रशिखण्डमण्डनभवत्पादद्वयाम्भोरुहः
श्रीनाथ ! प्रथितान्वयस्य भवतो भूयाज्जिनः श्रेयसे॥२१९॥
सोऽयमाशार्पितयशा महेन्द्रामरमान्यधीः।
देयात्ते संततानन्दं वस्त्वभीष्टं जिनाधिपः[1] ॥ २२० ॥

इति सकलतार्किकलोकचूडामणेः श्रीमन्नेमिदेवभगवतः शिष्येण सद्योऽनवद्यगद्यपद्यविद्याधरचक्रवर्तिशिखण्डमण्डनीभवच्चरणकमलेन श्रीसोमदेवसूरिणा विरचिते यशोधरमहाराजचरिते यशस्तिलकापरनाम्नि महाकाव्ये कथावतारो नाम प्रथम आश्वासः॥



[1] 'वदान्यः' इति सटीकपुस्तके।

चन्द्रिका The Sanskrit Commentary by श्रुतसागरसूरि & English Explanatory Notes etc.

N. B.—In the following pages all the technical terms of Jain religion and others are explained, difficult lines are translated, double meaning expressions are cleared and obscure words or phrases, wherever necessary, are commented upon. The sanskrit commentary of श्रुतसागरसूरि *is generally quoted in full for the prescribed portion where it is found to be sufficient to elucidate the meaning. It is expected that these notes with the glossary at the end and summary given in the introduction will guide the reader easily through the prescribed portion of text.*

यशस्तिलकम्-It has another name यशोधरमहाराजचरितम् wherein the full account of the life of the king यशोधर is given in detail through out the whole book. His future life account also is described therein. **चम्पूः**—A kind of elaborate and highly artificial composition in which the same subject is continued through alterations in prose and verse.

Following the custom of ancient Sanskrit writers, **श्रीसोमदेवसूरि** begins his work by performing what is called मङ्गल. A मङ्गल [(१) मङ्गं सुखं समुत्पद्यते इति प्रभुगुणस्तोत्रं मङ्गलं ' मङ्गं लातीति ' मङ्गलमिति व्युत्पत्तेः । (२) मलं गालयतीति मङ्गलमिति वा ।] usually consists of a salutation (वन्दनम्) or beredictian. The performance of मङ्गल was deemed necessary for the removal of obstacles and for safe completion of the work undertaken.

Page 1.

१. **कुवलयानन्दप्रसाधितमहोदय**.—Read **श्रुतसागर**-कुवलयं महीमण्डलं तस्य आनन्दाय प्रसाधितः सम्पादितः महान् अत्यन्तमपरिक्षितः उदयः येन तथोक्त (चन्द्रप्रभः ।) the other reading कुवलयानन्दप्रमादितमहोदयः does not seem so happy as the meaning of the word प्रमादित, which is प्रसन्नीकृत, becomes far-fatched ore. **महोदयः**—is also the name

of a city कान्यकुब्ज (कनोज), the kingdom of महेन्द्रपालदेव II **चन्द्रप्रभ**– He is the 8th तीर्थंकर out of the 24 Ones, who revise the truth on earth This verse has double meaning, the words कुवलयानन्द महोदय. and देव go to the Lord चन्द्रप्रभ and महेन्द्रपालदेव II **श्रियम्**– Read **श्रुतसागर**– अभ्युदयनि:श्रेयसलक्षणोपलक्षिता लक्ष्मीम्। **श्रीमान्** Read **श्रुतसागर**–बाह्याभ्यन्तरसमवशरणकेवलज्ञानादिलक्ष्मीर्विद्यते यस्य स भवति श्रीमान्।

लक्ष्मी–श्री

(बाह्य) समवशरण, etc

(अभ्यन्तर) केवलज्ञान, etc.

समवशरण—Hall of Audience or where the Lords preach the truth This Audience-Hall is specially prepared by the कुबेर at the instance of the Lord of Heaven When the Tirthankera or Arhat attains omniscience in this world by destroying the most powerful of karmic bondages and becomes endowed with knowledge, power and bliss of infinite magnitude, the Arhat Parmes'thin or Tirthankar Paramdeva tours the country propounding the **dharma** and defining the path of salvation, so that others may have benefit of liberation from transmigration For this purpose is constructed such an elaborate moving Audience-Hall which serves both as a vehical carrying the Tirthankar from place to place and an Audience Hall accommodating the devout followers eager to listen to the truth propounded by Him Wherever this Audience-Hall takes place in any particular locality, there is a reign of universal peace and harmony Animals instinctively antogonists to one another show a tendency to peace and goodwill to one another The land within the radius of 12 K'osas becomes fertile and devoid of any natural calamity such as famine, etc. There are twelve special parts assigned for twelve kinds of Assemblees. The

twelve parts of the Audience-Hall are gradually decorated by the following Assemblees —(1) केवली, The Omniscient Lord (2) गणधर, Apostle (3) सुर, Gods of Heaven (4) ज्योतिषीसुरकामिनी, Damsels of the stellar gods (5) भौमनारी, The ladies of the earth (6) नागिणी, A female Naga (7) स्वर्गनारी, Heavenly ladies (8) ज्योतिषीसुर, Steller gods (9) भौमदेव, The kings on earth (10) भुवनवासी नागदेव, The Nagas of the Residential gods (11) मनुष्य, Men (12) केसरी, The lions At the centre exists the Lord Jaina केवल्ज्ञान—Perfect knowledge or the omniscience of the perfect being or पुरुषोत्तम. According to Jainism the knowledge or understanding is particularly considered to be of five kinds, though it is *commonly one* (1) मतिज्ञान *is knowledge obtained* through the normal means of sense perception and memory based upon the same This is common inheritance of all persons (2) श्रुतज्ञान is knowledge obtained through testimony of books This corresponds to knowledge by description *It is acquired by study Therefore it is possessed by only the* learned men (3) अवधिज्ञान is the direct understanding of the nature of objects circumscribed bv द्रव्य, क्षेत्र, काल and भाव (4) मन पर्ययज्ञान refers to a peculiar kind of telepathic knowledge acquired by persons of certain stage of spiritual development *It is a means by which knowledge of alien minds is obtained* (5) केवलज्ञान is the perfect knowledge **सन्दर्शनात्**—Read **श्रुतसागर**– (१) अवलोकनमानात् (२) सम्यक्त्वात् सम्यक्त्व or सम्यग्दर्शन– Right belief It plays a very important part in Jaina सिद्धांत It is considered to be the first and foremost among the *three constituents which taken together form the path to* liberation of सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग । तत्त्वार्थसूत्र Chapter I Sûtra I सम्यग्दर्शन means Right belief, सम्यग्ज्ञान means Right knowledge and सम्यक्चारित्र means Right conduct Of these three, right belief is the basis upon which the other two

rests It is an essensial preliminary to right knowledge It is the cause and right knowledge is the effect Right knowledge always implies it Similarly, right conduct is preceded and caused by right knowledge and implies both right knowledge and right belief These are otherwise called the three gems (रत्नत्रय) in Jaina works यस्मोन्मीलति केवले—Read श्रुतसागर—यस्य भगवतश्चन्द्रप्रभस्य केवले केवलज्ञान उन्मीलति प्रादुर्भवति। When the perfect knowledge is attained by the mundane soul he knows all the substances with all their past present and future modifications at a time as clear as the lines on palms of hands For this reason, the three worlds become the crystal-clear to Him, the Omnicient Lord यस्याऽङ्घ्रि भोगडम्बरः—Read श्रुतसागर—यस्य जिनेन्द्रस्य अङ्घ्रिनखश्चन्द्रिजम्भाय नमज्जगत्त्रयपाल-कुन्तलभोगडम्बरो नमस्यते अङ्घ्रिनखा एव नखप्राणि अतिनिर्मलत्वात् तथा विजृम्भाय प्रसृत्यै प्रसरणाय नमन्ता नम्रीभवन्तो ये जगत्त्रयपाला धरणेन्द्रनरेन्द्रदेवेन्द्रादयस्तेषां कुन्तलभोगडम्बरः कुन्तलविस्तराटोपो नमस्यते नख इव आचरति चमत्करोति। जिन—He is called अर्हत् also This state of life is gained by destroying 4 घातियाकर्मs which are as under —(१) ज्ञानावरणीय (२) दर्शनावरणीय (३) मोहनीय (४) अन्तराय In Jaina scripture, generally there are eight Karmas of which the aforesaid are four घातियाकर्मs and the other four अघातियाकर्मs which are as follows —वेदनीय, आयु, नाम and गोत्र Every mundane soul is embodied and exists in combination with the above mentioned eight Karmas When the soul destroyes the 4 घातियाकर्मs, it attains the state of Jina or अर्हत् and enjoys the Infinite Quaternary (अनन्तचतुष्टय), viz, Infine Conation, Infinite knowledge, Infinite power and Infinite Bliss प्रहर्षविष्टपाधीशकिरीटोदग्रकोटिषु—Read श्रुतसागर—नम्रा-भूता ये जगत्त्रयविष्टपाधीशास्तेषां किरीटानि मुकुटानि तान्येव उदग्र उदयाचलस्य कोटिषु अग्रषु। नखांशुजृम्भद्ग्भोगकेसरम्—Read श्रुतसागर—नखाना-उज्जृम्भा प्रसरणशीला य एव किरणास्तेषामाभोग आटोप स एव केसराणि किञ्जल्का यस्मिन् तत्पदाम्बुजम् (क्रमद्वयम् ।) नम्रामर . जायते—Read

श्रुतसागर—शचीभूता या अमरस्य शचीप्रभृतयो देवाङ्गनास्तासां नेत्राण्येव नीरजानि जलभृतानि पद्मानि तानि तथोक्तानि तासु । **वाङ्मनोदेवसिद्धीनाम्**—Read **श्रुतसागर**—सिद्धिशब्द प्रत्येकमभिसम्बध्यते । तेनाऽयमर्थः । वाक्सिद्धिर्मन सिद्धि देवसिद्धिस्तासां तथोक्तानां ईशते स्वामिनो भवन्ति । **विश्वदृश्वैकमूर्तये**—Read **श्रुतसागर**—विश्वदृश्वनी एका अद्वितीया केवलज्ञानलक्षणा मूर्तिः स्वरूपं यस्य स तथोक्तस्तस्मै ।

Page 2.

जिनबोधपयोधये-*Read* **श्रुतसागर**—केवलज्ञानं स एव पयोधिः समुद्रः । अपर्यन्तत्वात् गुणरत्नसम्भृतत्वाच । स तथोक्तस्तस्मै । **वेलाचलकुलायते**-Read **श्रुतसागर**-वेलाचलाः समुद्रनिकटतिताडनपर्वतास्तेषां कुलं समूहो वेलाचलकुलं वेला-चलकुलमिवाचरति वेलाचलकुलायते । **मतेरित्यादि**-Read **श्रुतसागर**-तद्गणधर देवादीनां श्रुतकेवलिनां प्रसिद्धमक्षरमयं ज्योतिः श्रुतज्ञानमिहाऽस्मिन् यशस्तिलकनाम्नि ग्रन्थारम्भे जयतात् सर्वोत्कर्षेण वर्तताम् । तस्मै अस्माकं नमस्कार इत्यर्थः । तत्किम् । यत् श्रुतज्ञानमक्षरमयं ज्योतिर्ज्ञानमाश्रित्य सवित्रा ग्रन्थतोऽर्थतश्च आश्रित्य अनुशील्य पुनः पुनरभ्यस्य अयं योगिनां प्रत्यक्ष आत्मा जीवो मनसः आत्मनः अपरमद्वितीयं चक्षुर्लोचनं सृजति । अयमात्मा (किन्तु) निखिलज्ञेयविषयश्च भवति लोकालोक स्वरूपज्ञापको भवति । अपरं कथंभूतमक्षरमयं ज्योतिः । स्फुरत्तत्त्वं स्फुरन्ति चमत्कुर्वन्ति तत्त्वानि ज्ञानादिद्रव्याणि यस्मिन् ज्योतिषि तत्तथोक्तम् । कैः कृत्वा स्फुरत्तत्त्वम् । विवर्तैर्नरकादिपर्यायैः । कथंभूतैर्विवर्तैः । अत्यन्तैः पर्यन्तरहितैः । अनन्तैरित्यर्थः । अपरं कथंभूतैर्विवर्तैः । भरित पूरितं सम्भृतं भुवनस्य त्रैलोक्यस्य आभोगविभवो विस्तार-विभवस्वरूपो यैस्ते भरितभवनाभोगविभवास्तैस्तथोक्तैः । द्रव्याणां पर्यायाणां च स्वरूपक मित्यर्थः । अतिशयालङ्कारः । जात्यलङ्कारः । It is already stated that the scriptural knowledge is one of the five kinds of knowledge It is preceded by sensitive knowledge cf श्रुतं मतिपूर्वं द्व्यनेक-द्वादशभेदम् । तत्त्वार्थसूत्र chapter I, Sutra 20 Again, broadly, the *scriptural knowledge itself is of two kinds* अङ्गप्रविष्ट, *contained* in the Angas and अङ्गबाह्य, out of the Angas [There are twelve Angas] The अङ्गप्रविष्ट श्रुतज्ञान relates to the manual containing aphoristic rules, divided in twelve kinds of Angas by the Apostles on hearing the Omniscient Lords The अङ्गबाह्य श्रुतज्ञान is of many kinds It is the composition by the saints after the

Apostles and contains the description on different topics in the twelve अंग The above-mentioned twelve Angas are as follows —(1) आचाराङ्ग contains a full exposition of the rules of conduct of ascetics (2) सूत्रकृताङ्ग contains a detailed description of knowledge, humility, etc of religious rites and difference between the rites of one s own religion and those of the religion of others (3) स्थानाङ्ग contains an exposition of one or more numerical points of view of Jiva (soul), Pudgal (matter) and the other Drayås (4) समवायाङ्ग gives an account of the similarities that arise from the point of view of द्रव्य substance, क्षेत्र place, काल time and भाव quality (5) व्याख्याप्रज्ञप्ति contains an account of the 6000 questions with answers which the chief disciples put to the Omniscient Lords (6) ज्ञातृधर्मकथाङ्ग is otherwise called धर्मकथाङ्ग It contains an exposition in details of the nature, etc of the nine पदार्थs catagories, which are जीव, अजीव, आस्रव, बंध, संवर, निर्जरा, मोक्ष, पुण्य and पाप (For detail explanation, see Introduction,) as well as the answers to questions of Ganadharas put to the Lords (7) उपासकाध्ययनाङ्ग deals with in details the elevan stages of householder s life, the views of chastity etc, and other rules of conduct for the house-holders as well as aphorisms and lectures on the same (8) अंतकृद्दशाङ्ग relates to an account in details of ten ascetics, who in the period of each of the 24 Tirthankars, undergo very strict torture of asceticism and set themselves free from the shackles of Karma finally (9) अनुत्तरौपपादिकदशाङ्ग gives an account of the ten great ascetics who in the period of each Tirthankar, practised asceticism of a very high type and in virtue of that took birth in the five अनुत्तरविमानs of heavens such as विजय, वैजयंत, जयंत, अपराजित and सर्वार्थसिद्धि (10) प्रश्नव्याकरणाङ्ग contains instructions as to how to reply questions relating to the part and future time, gain and loss, happiness and misery,

life and death, good and evil, etc. (11) विपाकसूत्राङ्ग deals with the bondage, operation and existence of Karmas and their intensity and mildness from the point of view of द्रव्य, क्षेत्र, काल and भाव (12) दृष्टिप्रवादाङ्ग gives the description of 363 philosophical views other than Jainism and refutes them in details श्रुतकेवलि—The saints who know the scriptures thoroughly They arrange the twelve Angas and 14 पूर्वs The names of the 14 पूर्वs *are as under* .—(1) उत्पादपूर्व, (2) अग्रायणीय, (3) वीर्यानुवाद, (4) अस्तिनास्तिप्रवाद, (5) ज्ञानप्रवाद, (6) सत्यप्रवाद, (7) आत्मप्रवाद, (8) कर्मप्रवाद, (9) प्रत्याख्यानपूर्व, (10) विद्यानुवाद, (11) कल्याणवाद, (12) प्राणवाद, (13) क्रियाविशाल, (14) त्रिलोकबिन्दुसार (For detail explanation see गोम्मटसार etc.) गणधर—The direct pupil of the Omniscient Lord *He has of all kinds of knowledge except* केवलज्ञान द्रव्य and पर्याय —The term Dravya means the real that is fluent or changing It denotes any existence which has the important characteristic of persistence through change. Paryaya is another technical term which means mode of existence In Jaina philosophy, there are six द्रव्यs such as जीव, पुद्गल, धर्म, अधर्म, काल and आकाश (For detail explanation, see Introduction) लोकालोक—लोक्यन्ते जीवादयो यस्मिन् स लोकः । लोक is that part of the Universe in which the afore-said six द्रव्यs are found and अलोक is the name assigned to that part wherefrom the above six द्रव्यs are absent. From the philosophical point of view, लोक and अलोक are two divisions of space The space, Akasa, is considered to be objectively real in Jaina system *It is a substance* which is infinite and non-atomistic, that is, partless Its function is to find room for all things though being of nature of ' place ', it does not stand in need of itself It is again, self-subsisting entity or can not be created or destroyed by any process of regression or progression The consituent elements of the world are the infinite number of जीवs, the

infinite physical objects, the principles of motion and rest and space and time Of these, space contains the other five. The space which is co-extensive with these objects is लोकाकाश. But this is only a part of the real space. Beyond the Loka, there is अलोकाकाश or अनन्ताकाश This अनन्ताकाश is a pure space There are no objects animate or inanimate in this Infinite Beyond Not a tiny molecule of matter or a stray Jiva would step beyond the limits of Loka This Loka, again, is divided into three regions अधोलोक, मध्यलोक and ऊर्ध्वलोक अधोलोक—The nether world has seven earths (lying parallel to each other and with an intervening space separating one from the other Beginning from the earth which we inhabit, these earth are situated, each one) lower than the other Each one is surrounded and supported by the three atmospheres, namely (1) gross air atmosphere, (2) Vapour atmosphere and (3) Thin air atmosphere मध्यलोक —The central region or the Temporal world includes, according to Jaina scripture, a large number of vast 'continents' and 'seas', such as जम्बूद्वीप, the लवणसमुद्र, and the like, lying one after another in an unbroken succession ऊर्ध्वलोक—The celestial region is consisted of sixteen heavens, on eight storeys, where pain and misery are the least known Above these are higher celestial regions - graiveyakas, ग्रैवेयक, anudishâs, अनुदिश and anuttaras अनुत्तर where all but perfect hapiness prevail , above these is the holy Siddha Sila which is the abode of the Gods. These three regions constitute the Loka and beyond that is अलोक, the pure space तत्त्व-There are seven principles, according to Jaina system, such as जीव soul, अजीव, non-soul , आस्रव, inflow (of Karmic matter into the soul) बन्ध, bondage (of soul by Karmic matter) संवर, stoppage (of inflow Karmic matter into the soul). निर्जरा, sheding (of Karmic matter by the soul) and मोक्ष, Liberation (of soul from matter)

cf जीवाजीवास्रवबन्धसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्त्वम्। (तत्त्वार्थसूत्र Chapter I, Sūtra 4) (For the detail explanation, see Introduction). **सर्वज्ञकल्पैः**— Read **श्रुतसागर**—सर्वज्ञादीपदपरिसमाप्ति सर्वज्ञसमानैरित्यर्थः। **पैदयुगीनैः**— A modern poet **प्रत्यादरम्**—Read **श्रुतसागर**—आदरपूर्वकं यथा भवति एवम्। with the close application **कविताकान्ताः**—Read **श्रुतसागर**—नवीनकाव्यकरणे मनोहरा । **अवसरोचिताः**-Read **श्रुतसागर**-प्रस्तावयोग्या । **सर्वशास्त्रान्ताः**—Read **श्रुतसागर**—अवसानपर्यन्ताः सर्वशास्त्रसन्धिन्यसर्वव्याकरणच्छन्दोऽलङ्कारसिद्धान्तस्यादित्यादयः। **वर्णनोदीर्णवर्णम्**- Having a long description with bombastic words **वाच्योचित परिचयं**—Having accumulation of the appropriate expressed meaning which is derived by means of अभिधा (See मम्मट's काव्यप्रकाश). **यद्व्युत्पत्त्यै . च स्यात्**—*Which will be for learning of* all subjects in the world for oneself as well as for others The author here states the peculiarity of the काव्य. According to *him, the* काव्य *should open before the readers a, new vista of* learnings which will cover all subjects in the Universe It should not confine to only one or two branches of knowledge but should deal with each and every section of the knowledge **आजन्मसमभ्यस्तादित्यादि**—Read **श्रुतसागर**-मम सोमदेवसूरेः सम्बन्धिन्या अस्या प्रत्यक्षीभूताया सकाशात् मतिसुरभेर्बुद्धिधेनुकायाः इद प्रत्यक्षीभूत सूक्तिपय यशस्तिलककाव्यक्षीरं सुकृतिना पुण्यै कृत्वा अभवत्। मतिसुरभे सूक्तिपय काव्य क्षीरमपि कस्मादभवत्। आजन्मसमभ्यस्तात् जन्मपर्यन्तमास्वादितात् तर्कात् प्रमाणशास्त्रात्। तृणादिव घासचर्वणादिव। सूक्तिक्षीर बभूवेत्यर्थः। उपमारूपकालङ्कारादय सकरालङ्कार इत्यर्थं । *लता इव*—Read **श्रुतसागर**-उत्प्रेक्षिता लता इव यस्य वृक्षस्य इहस्यों लता शाखा वर्तन्ते स वृक्षो महान् भविष्यतीति । **वागित्यादि**— Read **श्रुतसागर**-काव्यकरणे काव्यरचने तावत् वाक् स्याद्यन्तश्च शब्दो विलोक्यते। अपर अर्थो वाच्य च विलोक्यते तत कविसामर्थ्यं द्विविधम्। तथा चोक्तम्-संस्कारोत्थ स्वभावोत्थ सामर्थ्यं द्विविध कवे.। तत्र शास्त्राश्रय पूर्वमन्यदात्मोत्थसंश्रयम्॥ एतत्त्रय काव्यरचनाया सामग्र्य विलोक्यते । तत त्रिषु सामग्र्येषु मध्ये द्वय शब्दार्थलक्षण सामग्र्य सर्वेषामेव वक्तृणा कवीना सम साधारणं वर्तते। यत सर्वेऽपि कवय. स्याद्यन्तत्याद्यन्तशब्दवन्तो भवन्ति। स्वस्वसिद्धान्तानुसारेण अर्थं वाच्य जानन्ति। पर तृतीय कविसामर्थ्यलक्षण सामग्र्य भिन्नशक्तिकम्।

लोक इत्यादि—Read **श्रुतसागर**—लोको व्याकरणशास्त्रम् । युक्ति प्रमाणशास्त्रम्, कला लिखितपठितादिशब्दा सप्ततिसख्या, छन्दो मात्रावर्णभेदेन द्विविधम्, अलङ्कारा शब्दालङ्कारा अर्थालङ्काराश्च समयागमा जिनजैमिनिकपिलकणचरचार्वाकशाक्याना सिद्धान्ता सर्वसाधारणा सद्भि स्मृता कथिता प्रतिपादिता । क इव । तीर्थमार्ग इव । यथा तीर्थमार्ग गङ्गादिमार्ग ब्राह्मणाश्चलन्ति, चाण्डाला अपि गच्छन्ति, नास्ति तत्र दोष । तथा व्याकरणादिशास्त्र जैनेन्द्रादिक सर्वैरपि पठ्यते । न तत्र दोष कोऽप्यस्ति । उपमालकार । **विगाहते**—Read **श्रुतसागर**—प्रवेश न करोति । **स्त्रीवृन्दमिव .. मन**—Read **श्रुतसागर**—म दस्य नपुसकस्य स्त्रीवृन्दमिव । यथा स्त्रीवृन्द भोक्तु (नपुसक) न शक्नोति तथा च अनुभवितु न शक्नोति । **मध्यस्थानां च मौनाय**—The other reading wh ch is मध्यस्थाना न मौनाय does not seem to be so happy The निर्णयसागर ed tion gives this l ne with the word न and the Sanskrit commentary by श्रुतसागर on it is explained as under —मध्यस्थाना मिश्रधर्माणा मौनाय न भविष्यति । तेऽपीद पठिष्यन्ति इत्यर्थ ।) But I for one select च instead of न wh ch gives better meaning than the latter The readers should choose either of the two as they please **सुकविकथा .. बुधानाम्**—Read **श्रुतसागर**—मद्विधोक्तिषु अह सोमदेवसूरि आचार्य विध प्रकारो येषा ते मद्विधा मद्विधानामुक्तय शास्त्राणि मद्विधोक्तयस्तासु । बुधानां रुचिरभिलाष । श्रद्धेति यावत् । भवतु सजायताम् । कथभूताना बुधाना सुकविकथामाधुर्यप्रबन्धसेवातिवृद्धजाड्यानाम् शोभना कवय व्यासश्रीहर्षमाघकालिदासादयस्तेषा कथा शास्त्राणि तत्र योऽसौ माधुर्यप्रबन्ध कर्णामृतप्रायरचना तस्या सेवा आस्वादन तया अतिवृद्ध अतिप्रकर्षमागत जाड्य जन्म येषा ते तथोक्तास्तेषाम् । मद्विधोक्तिषु काम्विव । पिचुमन्दकन्दलीष्विव निम्बतरुपल्लवेष्विव । यथा मधुरमास्वादयन् पुमान् कण्ठे जाड्यवान् भवति, तद्विनाशार्थं निम्बपत्राणि कटुकान्यपि भक्षयति, तद्भक्षणे तस्य कण्ठजन्ता विनश्यति, तथेद यशस्तिलककाव्यमधीयानाना मूर्खत्व विनश्यतीति भाव । **किन्तु किञ्चित् स्त्रिया**—Read **श्रुतसागर**—अस्मिन् काव्ये किञ्चित् पूर्व अनिर्वचनीय अन्यत् अपर सुख परमानन्दलक्षण वर्तते । कथभूत सुखम् स्वसवेद्य आत्मनैवाऽनुभवनीयम् । स्त्रिया इव । यथा भुज्यमानाया यत्सुख तत्र उक्तिगोचर नयनगोचर पत्र चरणन्यासनदियासमज्ञात सुख न भवति । किन्तु अन्यत् स्वसवेद्य मतमथानुभवण सुख भवति ॥ उपमालकार । **यात्यपूर्व ... नपूर्वनाम्**—Read

श्रुतसागर—अपूर्वं अर्थं अप्रसिद्धः अर्थः सपूर्वता याति अनुभूतमिव चमत्करोति । **कान्ताजनेष्विव**—Read **श्रुतसागर**—*यथा कान्ताजनेषु एकान्तेन वक्रोक्तिः* कुटिलवचनं प्रीतये न भवति स्वभावाख्यानं चाऽतिनीऽडतया स्वाभिप्रायार्पणं च प्रीतये न भवति किन्तु द्वय प्रीतये भवति, किञ्चित् वक्रोक्तिः किञ्चित् स्वभावाख्यानं एतत् *द्वय मिश्र प्रीतये भवति शृंगाररसप्रधानम्।* **प्राज्यभोज्यविधि ....देहिनि**— Read **श्रुतसागर**—धामचर्चिणि देहिनि *प्राज्यभोज्यविधि* प्रचुरकूलभोजनविधान च स्यात् । अपि तु न कश्चिदपि स्यादित्यर्थः ॥ **अङ्गनावद्गिरोऽगण्या· द्दात्**— Read **श्रुतसागर**—गिरो वाण्यः प्रायेण बहुलतया अन्यपरिग्रहात् विद्वज्जनस्त्री-वागऽगण्या माननीया भवन्ति । एतत् शास्त्र एते विद्वांस पठन्ति, इद शास्त्र विशिष्ट *भवतीति शाव्य मानयन्ति । किंवत् । अङ्गनावत् । एषा स्त्री अनेन राज्ञा परिगृहीता* वतते तर्हि एषा स्त्री अनीव रुचिरा भविष्यतीति मन्यते ।

Page 3

आत्मस्थितेर्वस्तु .... सुधाऽनुबन्ध—Read **श्रुतसागर**—आत्म-स्थितिर्निजस्वरूपानुसारेण वस्तु का व्यादिक विचारणीयम्। जातु कदाचित् जात्यन्तर मश्रयेण अपरवस्तु परस्याश्रयेण न विचारणीयमित्यर्थः । न यथा तर्कशास्त्रपरीक्षा-विषये व्याकरणशास्त्रपरीक्षा कर्तव्या व्याकरणशास्त्रविषये तर्कशास्त्रपरीक्षा न कर्तव्या। किं तर्हि, तर्केण तर्कस्य व्याकरणेन व्याकरणस्य, काव्येन काव्यस्य परीक्षा कर्तव्या। यथा अयं तर्क समीचीनो न भवति काव्यस्याऽयत । इदं काव्य समीचीनं न भवति तर्कस्याऽयत । दुर्वर्णनिर्णयविधौ *रूप्यपरीक्षाविधाने सुवर्णवर्णस्याऽनुबन्ध परीक्षा कुर्वाना विद्वज्जनाना सुधा वृथैव भवति । दृष्टान्तालङ्कार* ॥ **अयमित्यादि**—Read **श्रुतसागर**—अयं कवि सत्कविर्भवति । एष प्रत्यक्षीभूत कविर्न भवति । इतिभि-र्विद्भिः अत्र अस्मिन् काव्यशास्त्रे हेतुप्रयुक्तिर्हेतुप्रयोगो विचारो विधेया किम्। अपि तु न विधेयेत्यर्थः । यतः यस्मात् कारणात् वागर्थयो स्वरूपनिरूपणाय स्वरूपविज्ञानाय श्रोत्र श्रुतिर्मनश्चित्त च समर्थं वर्तते । यथासख्यालङ्कार ॥

2 **चतुर्वर्गमार्गणोपकरणप्रसूत**—(The country) which was the source of means of investigation for ends of human life There are four kinds of पुरुषार्थs *(ends of human life) as under*— (1) Religious merit, (2) wealth, (3) enjoyment and (4) liberation (मोक्ष) **सुरलोकमनोरथाविधेय.**—Read **श्रुतसागर**—सुर*लोकस्य स्वर्गस्य मनोरथा अभिलाषा अविधेया अकर्तव्या यस्मिन् देशे स तथोक्त* ।

(mental impression), as the Buddhists would maintain **कामिनीनितम्ब इव करभोरवः**-Read **श्रुतसागर**-करभैरुरुभिः उरवो गरिष्ठा । क इव । कामिनीनितम्ब इव । यथा कामिनीनां कटिपश्चाद्भागाः करभोरव करभस्येव उरुस्येव उरव सक्थीनि येषा नितम्बाना सक्थीनि ते करभोरव । **अजस्रजनितविस्ताराः**-Read **श्रुतसागर** - अजस्रजनितविस्तारा अजैर्ब्रह्मणैः सम्यक् प्रणीतो विस्तारो येषु ते अजस्रजनितविस्ताराः । का इव । श्रुतय इव । यथा श्रुतयो वेदा अजेन ब्रह्मणा सञ्जनितविस्तारा भवन्ति । **श्रमणा इव जातरूप धारिण** —Read **श्रुतसागर**—जातरूपधारिण सुवर्णधारिण । क इव । श्रमणा इव । यथा श्रमणा जातरूपधारिणो भवन्ति । श्रमण is a peculiar name applied to a Jaina ascetic He is described to be a naked The Jainas particularly Digambaras regard the abandonment of all clothing as the *Sine quo non* of the monastic order **बृहस्पतिनीतय इवाऽदेवमातृका**—Read **श्रुतसागर**—अदेवमातृका नदी-जलनिष्पन्नसस्योपजीविन । का इव । बृहस्पतिनीतय इव । यथा बृहस्पतिनीतय-श्चार्वाकशास्त्राणि देव सर्वज्ञादिविशेष न मन्यन्ते । The Charvakism is considered to be the materialism in India It is in its first stage, called in question of all kinds of knowledge, immediate as well as mediate, and all evidence, perception as well inference It denied the authority of even the Vedas Since it was, in its original stage i. e Barhaspatya, without any constructive element and without any positive theory to propound, it was negative and destructive In its later stage this school preached "Eat, drink and be merry, for tomorrow you may die ' According to Charvakism, there is no such thing as God, the supreme author and Governor of the world, an Omniscient spirit Religion is as harmful as opium Prayer is the hope of men who are weak, without the will power to do anything, worship is insincere egotism to save oneself from the tortures of hell and prophets are the greatest liars among men Religion is the invention of individuals desirous of deceiving their fellow men in order to further their own selfish interest In short,

3 In this para there are double meaning expressions **गोमण्डलवन्त** —The pun is on the word गोमण्डल such as, Read **श्रुतसागर—गोमण्डलवन्तः** (1) पृथ्वीवलयसंयुक्ता (महानृपतय ।) (2) गावः सुरभयः मण्डला श्रुतशास्त्रे विद्यन्ते येषु ते (ग्रामाः ।) **महिषीसमाकुला**.—Here the pun is on the word महिषी such as (1) queen, (2) She-buffalo **भरतप्रयोगा इव सगन्धर्वाः**—Just as the science of symphony is inclusive of the celestial musicions, similarly the villages (also) were full of the horses **गन्धर्व**—(1) A celestial musician, (2) A Horse According to Jaina scripture गन्धर्व is one of the Peripatetic Gods There are four classes of gods such as (1) भवनवासी Residential, (2) व्यंतर Peripatetic, (3) ज्योतिष्क Stellar, (4) वैमानिक Heavenly **सुगतागमा इवाऽविकल्पप्रधाना** --Read **श्रुतसागर**—अवीना कन्या समूहा प्रधाना मुख्या येषु ग्रामेषु। क इव । सुगतागमा इव बौद्धशास्त्राणीव । यथा सुगतागमा अविकल्पमानस्वर्गपुण्यपापप्रक्रमाश्च भवन्ति । तथा च पठ्यते—नाहं नैव परो न कर्मनिरतः प्रायेण बन्धः कश्चिद्बद्धोऽस्य न तत्फलस्य च वेदिता स बौद्धो यदि । कस्मादेव तप समुद्यतमना शैलादिकं वन्दते किं वा तत्र तपोऽस्ति केवलमसौ धूर्तैर्जडो वञ्चित ॥ There are two broad Systems of Buddhism (1) शून्यवाद, (2) विज्ञानवाद According to नैरात्म्यवाद the notion of 'I and 'mine' is the cause of bondage, and as such it must be shaken off Where there is the notion of the Self, there arises also the notion of the other than the-Self, and owing to this division of the Self and the other-than-the-Self, there springs up feelings of attachment and aversion from which all evils arise In order to root out desire (काम) which is the real cause of sufferings in the world attempts are made in the doctrine of the Buddha to show that there is neither the subject nor the object of desire Viewing things in this light, the propounders of the doctrine of शून्यवाद, one of the sytstems of Buddhism, declare that anything external or internal that appears to us existing is, in fact unreal like the imaginary town of the sky Thus the denial of

everything, animate or inanimate, is held in this system to be the real cause of cessation of desire whereupon liberation follows as a natural consequence

The other विज्ञानवाद is said to be based on the Upanishadas It postulates the existence of *chitta* or mind only and utterly denies all external things which are, according to it, just like the phantoms created in a dream The common idea lying at the root of these two welknown schools of Buddhism is thus.- Impurities or passions, such as desire, obstruct the attainment of liberation, and as such are regarded as a cover. They are due to the conception or notion of Self, and so they must disappear only when one really understands that in fact there is nothing that can be called soul Then follows liberation Man is steeped in ignorance about the things he sees around him, for the things he sees are not in fact what they appear to him, they being only the vibrations or transformations of *chitta* Such ignorance is also an obstruction, and, like darkness, covers the knowledge, (ज्ञेय) the real truth, and is known to be a 'cover of knowledge When this cover is completely removed by means of right things of view, one becomes Omniscient The advocates of Vijnanavada closely compare their doctrine of विज्ञानवाद with the Upanishadic philosophy Brahmavada or Atmavāda they say, is in fact Vijñanavada Somehow or other, when all these three, Brahman, Atman and Vijnana, are regarded as identical. Thus to say all this is Brahman or Atman amounts to saying all this is Vijnana, or in other words all this is a vivarta, illusory manifestation or parinama i e transformation of Brahman or Vijnana It is apparent from the above that in both the Vedantic and Buddhistic schools of thoughts, the external world has in fact no reality, and though it appears to us, this appearance itself is due to *avidya* according to the Vedantins, or to Vasana

साख्या इव । यथा साख्या समाश्रितप्रकृतयो भवन्ति समाश्रिता प्रधानापरनामा बहुधानापरनामा चतुर्विंशतिभेदभिन्ना सत्त्वरजस्तम प्रकृतिरा ज्ञानवती चतुर्विंशतिभेदभिन्ना यैस्ते । The Samkhya 'system recognizes two ultimate entities nature and spirit—neither of which can be derived from the other. The former is termed Prakriti and the latter Purus Prakriti is the name which it gives to the principle or entity out of which is evolved the objective universe in its infinite diversity This primal entity is not directly perceived and its existence has only to be inferred Prakrati or mul-prakriti, as it is sometimes designated to indicate that it is the First Cause of the Universe, is thus one and complex , and its complexity is the result of its being constituted of three factors, each of which is described as a गुण. The term गुण means here a component factor or a constituent of Prakriti and not a quality, for the Sāṁkhya does not admit the distinction between substance, and attribute The three गुणs are named *Sattva, rajas,* and *tamas* These three constituents, though essentially distinct in their nature, are conceived as interdependent so that they can never be separated from one another It means that they are not mechanically placed to-gether but reciprocally involve one another and form a unity in trinity That is, they not only co-exist but also cohere Each of them stands for a distinct aspect of physical reality · roughly, *Sattva,* signifies what is pure and fine , *rajas,* whatever is active, and *tamas,* what is stolid and offers resistance From the standpoint of the experiencing mind, they are also described as being of the nature respectively of pleasure, pain and bewilderment, for they give rise to those feelings From it seems that the गुणs are not merely distinct but are also antagonistic in their nature The antagonism however, is not such as to preclude their acting to-gether, and their harmonious action is illustrated by the exa-

mple of lamp-flame the result of co operation between the wick, oil and fire The advocates of this system maintain that the physical universe is an orderly whole which has its own laws to obey and there is no ultimate contradiction in it, though it may consist of opposing elements They also stretct the point stating that it is not only Prakrati that consists of these three गुण's, but everything that emnates from it is also similarly constituted, for the underlying principle of the doctrine of this school is that effects are essentially identical with their material cause Though only three in number, the गुण's thus really stand for a manifold of distinctions In later Samkhya, we find that their number is infinite and that they are only arranged on the basis of their likeness and differences Prakrati is not only considered to be complex and all-pervasive in this system, but it is described as undergoing change perpetually

The conception of Purusa in the Samkhya system makes him passive spectator and therefore Purusa is inactive His activities are entirely secondary and derived inasmuch as he is associated with Prakriti, of which his body is a modification. It is this relationship that is explained metaphorically by the Samkhya school through the story of the lame man on the back of the blind—the Purusa guiding the path, while being carried by the blind Prakrati **ब्रह्मवादा इव प्रपञ्चितारामाः**–Read **श्रुतसागर**–प्रपञ्चितारामा प्रपञ्चिता निस्तार नीता आरामा उपवनानि येषु ते तथोक्ता । क इव । ब्रह्मवादा इव । यथा ब्रह्मवादे वेदान्तवादे प्रपञ्चिता विस्तार नीत आरामो अविद्या येषु ब्रह्मवादेषु ते प्रपञ्चितारामा । Brahmavada means Atmavada which amounts to saying that all this is Vijnanan or in other words, all *this is transformation of Brahman or Vijnana It denies all* external things which are, according to it, just like the panthoms created in a dream **महायोगिन इव क्षेत्रज्ञप्रतिष्ठा**.–Read **श्रुतसागर**–क्षेत्रज्ञप्रतिष्ठा क्षेत्रज्ञाना इलाजीवाना प्रतिष्ठा आभा येषु त तथोक्ता । क इव ।

महायोगिन इव यथा महायोगिनो गौतमस्वामिप्रभृतय क्षेत्रज्ञप्रतिश्चा भवन्ति आत्मनि तल्लीना भवन्ति । **क्षेत्रज्ञ**—means a husbandman as well as a sage one who has spiritual knowledge It conveys four meanings – (1) One who knows the three worlds (2) One who knows the योनि, the place of birth or origin. (3) One who knows the female disposition which is impure (4) One who knows that the mundane soul has the form according to his body in which he lives

Page 5.

सकलजगन्निर्माणप्रदेशा इव सर्वजीविन -Read **श्रुतसागर**—सर्वजीविन सर्वे राजतापसपक्षादिभिर्जीव्यन्ते उपजीव्यन्ते सर्वजीविन । क इव। सकलजगन्निर्माणप्रदेशा इव । यथा सकलजगन्निर्माणप्रदेशा सकलस्य समस्तस्य जगतोऽधोमध्योर्ध्वनिर्माणप्रदेशा निष्पादनप्रदेशा सर्वजीविनश्चातुर्गतिकप्राणिवर्गसहिता भवन्ति । In this concrete world so organized and associated with the body Jivas are of four main groups according to four *gatis* (destinations). *Deva* or divine beings, *naras* or human beings, *narkas* or beings relating to hell and *tiryaks* or the lower animals and plant world These four beings constitute Samsara which is the result of Karmic bondage according to which a particular Jiva will be borne in any one of the *gatis*. Salvation consists in escaping from the Samsric cycle of births and deaths in any one of these four *gatis*

4 This para is inadvertently printed in a prose style It is purely a verse which should be read as under —

विकचकर्णोत्पलस्पर्धिनरलेक्षणा केलितालवृन्तकनकमयकङ्कणा ।
मरसनखरानिविच्छुरितभुजमण्डला काञ्चिकोलाहलवशादर्शितोरुस्थला ॥
स्वैरसजल्पनस्मेरबिम्बाधरा कर्णकण्डूमिषोद्दलितकक्षान्तरा ।
पृथुनितम्बभरास्वल्पलुटहगतिविक्रमा सहजशृङ्गाररसभरितमुखविभ्रमा ॥
पीनकुचकुम्भदर्पत्रुटत्कञ्चुका शालिवप्रेषु यान्त्य क्षण गोपिका ।
पान्थसार्थेषु नयनोत्सवं कुर्वन यत्र ताप पुनश्चिरमुपाचिन्वते ॥

Th s is the description of husbandwomen n the barley f eld in the country निक्त ल्ग्णाs whose tremulous eyes were vy ng with the full blown lotus placed on ear as an ear ornament पेल्लिताल कङ्कणा —Whose golden bangles were j ngling due to the flapp ng (of hands at the t me of) pastime or play सरस मण्डला whose arms were coated with the line of fresh scars **पृथुनितम्ब - विभ्रमा** —Read **श्रुतसागर**—पृथवो विस्तीर्णा ये नितम्बा कटिपश्चाद्भागास्तद्भरेन स्खलन्त प्रस्खलन्त प्रस्खलन कुर्वतो लघुगतिविभ्रमा ललितगमनपादक्षपा यासा तास्तथोक्ता । **सहजशृङ्गार - विभ्रमा** —Read **श्रुतसागर**—सहज स्वाभाविक योऽसौ शृङ्गाररस तेन भरिता पुष्टिं नीता मुखविभ्रमा वक्त्रकमलहासा यासा तास्तथोक्ता । मुखविभ्रमा —Any female conquett sh of mouth calculated to excite amorous sensation

5 वपत्र वन्धुरा —*Read* **श्रुतसागर**—उप्यते वपत्राणि ननु स्थिरीभूतानि सस्य रहितानि यानि क्षत्राणि सस्याधिकरणानि तेषु सजाता उत्पन्ना या सस्यसम्पत्ति कणसम्पत् तया बन्धुरा मनोहरा यास्तास्तथोक्ता ।

6 Here the descr pt on of temples of J na in the c ty राजपुर is g ven in a poet cal manner तत्र-In that यौधेय country **तद्विलासिनी रुचिभि** —Read **श्रुतसागर**—तस्य राजपुरस्य या विलासिन्य कमनीयकामि यस्तासा विलासा कटाक्षनिक्षेपलक्षणा लोचनचलनानि तस्यो लालसानि अभ्यासपराणि मानसानि चित्तानि यथा ते तथोक्तानाम् । स्वर्गनिश्चलोचनत्वात् । *अमरकुमारकाणा अमराणा कुमारास्तेषा अनालम्बे नभास* आधाररहित आकाशे अवतरणमार्गचिह्नाय लक्षणाय उचिता योग्या रुचिर्दीप्तिर्येषा चैत्यालयाना त तथाक्तास्तैस्तथोक्ते । The dea s that when the beaut ful younger gods who were ardently longing for the amorous past me of the beautiful women in the city राजपुर, were com ng down from the heaven the brill ant splendour of the city-temples served as a marks of the path for the r advent n *the sky* ***अट्टानितटानि -प्रद्वारिमि*** *—Read* ***श्रुतसागर****—अट्टनीना* कट्टिनीना तटानि अट्टनितटानि तेषु निविष्ण उपविष्ण प्रामाल्न सह जम्गिता ये राकरसगोलका प्रध्यस्तकन्धरा केसरावलम्बितप्रवदना करिणः गजाना रिपवा मणिघटिता ये पञ्चाननास्तषा समापि सञ्चारण गमनेन चकितो भीतो जीवसिंहशङ्कया

निश्चलो योऽसौ चन्द्रमृग शशाङ्कहरिणस्तस्य विलोचनवत् रुचि शोभा येषां तानि च तानि विकचकुवलयानि विकसितोत्पलानि तेषां उपहार पूजा विद्यते येषां ते उपहारिण तै । The underlying idea is that the full-blown lotuses with which the worship was offered to the Gods in the city temples were resembling the eyes of the deers of the moon who were frightened at the sight of lifeless lions made up of jewels that were set in on the upper parts of the temples **अनवरतविहरद्विहाय . पल्लवै.**—Read **श्रुतसागर**—अनवरतमहर्निश विहरन्त पर्यटन्तो ये विहायश्चरा विद्याधरास्तेषां चक्राणि समूहास्तेषु सत्सु उत्पन्नो योऽसौ कामिनीनां कपोलेषु श्रमस्वेद खेदसम्बधी स्वेदस्तस्यापनोदो विनाशस्तदर्थं मन्दस्यन्दा (अ)बहुलचलना पताकाञ्चलपल्लवा येषु तैस्तथोक्तै । The gist is this that the perspiration collected on the cheeks of the ladies of the semi-divine beings flying in groups by air in the sky was driven away by the flags hoisted on the tops of temples in the city राजपुर **रचितापराध युवतिभि**—Read **श्रुतसागर**—रचित प्रकल्पितो योऽसावपराधस्तेन विरुद्धा कोप प्राप्ता या अङ्गना कमनीयकामिन्यस्तासां चरणेषु चरणकमलेषु आनता नम्राभूता ये निलिम्पका देवास्तेषां चनीपका अब्राह्मणभट्टा । स्तुतिपाठका इत्यर्थ । तेषां निकाय समूहस्तेन कृत विहित कैतव धूर्तत्व तेन यदव लोकन निरीक्षण तेन कुतूहलिता पूर्वमाश्चर्यं प्राप्ता पश्चाल्लज्जितास्त्रपा गता पश्चात् स्मिता मनाग् हसि ता सिद्धानामणिमादिगुणोपेतानां देवविशेषाणां युवतय कमनीय कामिन्यो यत्र ते सिद्धयुवतयस्तैस्तथोक्तै । **अनेकध्वज बन्धिभि**—Read **श्रुतसागर**—अनेका बहुला ये ध्वजस्तम्भास्तेषां स्ताम्भका स्तम्भोपरि लघुस्तम्भा स्तामूलम्भिता बद्धा ये मणिमुकुरा रत्नादर्शास्तेषु मुखावलोकनस्य वक्त्रबिम्बनिरीक्षणस्य या केलि क्रीडा तया कल्प मनोहरा ये दिवौकसो देवास्तेषां स्खलितरयाणि भग्नवेगानि यानि विमानवाहनानि तेषां सम्बाधा कष्टमनुबध्नन्त्यनुकुर्वन्तीत्येवंशीलास्तै अनुबन्धिन-स्तैस्तथोक्तै । There were small columns in the huge flag-staffs which were fastened on the tops of the temples As the speed of the aeroplanes carrying the superhuman beings was made slow due to the impediment caused by the height of the temples the ladies of the heavenly beings in the aeroplanes were naturally used to see their faces in the jewelled mirrors that were in those small columns

Page 6

अप्रत्नरत्नचय . . . . . सिचयोल्लोचैः—Read **श्रुतसागर**— अप्रनानि नूतनानि यानि रत्नानि तेषां चयः समूहस्तेन निचिता जटिता ये काञ्चनकलशाः कनककुम्भास्तेभ्यो निसरन्ति प्रसरन्ति निर्गच्छन्ति यानि अविरलानि किरणजालानि अंशुसमूहास्तैर्जनिता उत्पादिता अन्तरिक्षलक्ष्मीनिवासस्य आकाशस्य श्रीगृहस्य विचित्र-सिचयोल्लोचाः पञ्चवर्णवस्त्रचन्द्रोपका यैस्तैस्तथोक्तैः । The rays coming forth from the golden jars decorated on the temples were creating, as they spread, the notion of the canopy of the variegated garment (सिचयोल्लोच) belonging to the abode of the Goddess Laxmi **अमृतकर ... यष्टिभि**—Read **श्रुतसागर**-अमृतकरश्चन्द्रस्तस्यातप उद्द्योतस्तस्य स्पर्शेनोच्छोपनेन द्रवन्तश्च्योतन्तो ये चन्द्रकान्ता' शशाङ्कमान्तमणयस्ताभिर्निवृत्तानि प्रणालानि जलनिर्गमद्वाराणि तेभ्य उच्छलन्ति उत्पतन्ति यानि जलजालकानि जन्मसमूहास्तेषामासारो वेगवद्वर्षस्तेन सिच्यमाना आप्याय्यमाना विरहविदारिणीना विद्याधरीणां विरहस्य विप्रलम्भस्य यत् वैश्वानरकर्म अग्निप्रवेशास्तेन मर्मरा अङ्गारीभूता' शरीरयष्ट्योऽङ्गयष्टयो येषु चैत्यालयेषु ते तथोक्तास्तै. । The water of the moonstones, oozing on account of the moon rays, sprinkled the murmuring bodies of the separated damsels of the semi-gods pining away in desertion and thus lessened their sorrows for a while **अहिमधाम . . . . दीपैः**—Read **श्रुतसागर**—अहिमधामा श्रीसूर्यस्तस्य धृणय किरणास्तै सन्धुक्षित' प्रज्वलितो यो दिनकरकान्तविस्फुरिपर्यन्त. सूर्यकान्तमण्युपरितनभूमिमुग तन स्फुरन्त उच्छलन्तो ये कृशानुकणा अग्निस्फुलिङ्गास्तैर्विकास्यमानाः प्रज्वाल्य-माना अमरमुनीनां सप्तऋषीणां मध्याह्नदीपा येषु चैत्यालयेषु ते तथोक्तास्तै' । The central idea is that the seven Rishis used to kindle their mid-day lights with the sparks of fire arising from the upper portions of the sun-stones which were illuminated by the rays of the sun The seven Rishis according to Hindu Puran are as follows ,—गौतम, भारद्वाज, विश्वामित्र, जमदग्नि, वसिष्ठ, कश्यप and अत्रि According to Mahābharat, the names of the seven Rishis differ as follows — मरीचि, अत्रि, अङ्गिरस, पुलह, क्रतु, पुलस्त्य and वसिष्ठ While मनु calls these sages प्रजापतिs or progenitors of mankind and gives ten

names, three more being added to the latter list *i e* दक्ष or प्रचेतस भृगु and नारद In astronomy the seven Rishis form the constellation of the "Great Bear, **उपरितनतलचल .. नाशने** – Read **श्रुतसागर**—उपरितनतल्पमुपरिभूमिस्तत्र चलन्त पर्यन्तो ये प्रचलाकिचालका मयूरशिखरस्तेभ्यो भयात् पलायमाना शीघ्र नश्यन्तो जयविजयपुरयो अन्तरिक्षनगरविशेषयोर्यैं पननाशना नागा यत्र येषु ते तथोक्तै । जय and विजय are the names of the two cities in the sky The Hindu mythology belives that there is the intermediate region called अन्तर्लोक between heaven and earth and regards it as a distinct world The main idea of the passage is that as the peacocks were moving here and there on the surface of the upper parts of the temples, *the serpents happened to be in the cities* जय *and* विजय in the sky were running out of fear **उपान्तस्तूपनिपतत्पारा डम्बरै** —Read **श्रुतसागर**—उपान्तेषु समीपषु ये स्तूपा कृत्रिमपर्वतास्तेषु निपतन्तो निर्गच्छन्तो य पारापतपतङ्गा कलरवपक्षिणस्तेषा पङ्क्तिभि श्रेणिभि *पुनरुक्ता द्विगुणीकृता ये धूपधूमास्तथामाडम्बर आटोपो यत्र ते तथोक्तै* । पारेवा द्वि कपोता धूसरा भवन्ति । **इतस्ततोऽविदूरतर .. रचने** —Read **श्रुतसागर** – इतस्ततो यत्रतत्राविदूरतरे निकट चरन्त पर्यन्तो ये चाषा भासपक्षिण । करण्टापरनामानो जलकाका इति यावत् । तेषा उदा पक्षाणि तेभ्यो मूर्च्छन्ती निर्गच्छन्ती अतुच्छा प्रचुरा या छाया कान्तिस्तया आच्छाद्यमाना उपमाना मेचकरचना कृष्णमणिघटना येषु ते तथोक्तै । This is an example of तद्गुण अलंकार or the Borrower This is the figure of speech in which a thing gives up its own quality and assumes that of another which is possessed of more powerful quality owing to their association Here the intensive lustre of diver birds feathers is overpowering the dark or blue coloured gem (मचक) **अनिलल्यपमेङ्खोलन विधिभि** —Read **श्रुतसागर**—अनिलो वातस्तस्य लय सश्लेषण रितमा वा तेन यत्प्रङ्खोलन कम्पन तस्मात् कल मधुर, यथा भवत्येव क्वणन्त्य शब्दायमाना किङ्किण्य क्षुद्रघण्टिकास्तासा जालानि समूहास्तैरावान शब्दवन्तो ये पालिध्वजाश्चिह्नपताकास्तषा ध्वानै शब्दैरारब्ध प्रकलितो विद्याधरवधूभिविषयचरमनीयकामिनीभिरुद्देशितविधिर्तन चित्त ध्यान येषु ते तथोक्तै । The blowing wind

caused the small bells to produce the jingling noise. This tinkling of the bells again made the flags noisy This sound produced by the noisy flags, hoisted on the temples, served as the beating time to the maidens of Vidyādhharas while dancing etc **स्फटिकोत्कीर्णकुत्कीलैरिव ज्योतिर्लोकस्य**—Read **श्रुतसागर**—ज्योतिर्लोकस्य चन्द्रसूर्यग्रहतारकालोकस्य स्फटिकोत्कीर्णाङ्कच्छिन्ना ये क्रीडापर्वता-स्तैरिव । According to Jaina religion the stellar gods form one of the four groups of the celestial beings The classes of these stellars are as under ,—(1) The sun (2) The moon (3) The planets (4) The constellations and (5) The scattered stars cf ज्योतिष्काः सूर्याचन्द्रमसौ ग्रहनक्षत्रप्रकीर्णकतारकाश्च । तत्त्वार्थसूत्र Chapter IV, Sutra 12 The stellars begin at a height of 790 yojanas (each of 2000 K'osas) from the level of the earth on which we are. The lowest are the stars Ten yojanas above them are the suns Eighty yojanas above the suns are the moons Four yojanas above the moons are twenty-seven constellations Again four yojanas above the constellations is the planet Mercury, the Budha, above three yojanas is the planet Venus, the Sukra, above three yojanas the planet Jupiter, the Vrhaspati, above three yojanas the planet Mars the Mangala, and above three yojanas the planet Saturn, the Sanais'chara Thus up to 900 yojanas from the earth level upwards are found the stellar orders of celestial beings The yojana here is of 2000 K'osas **समन्तादुत्सर्प ... परम्पराम्**–Read **श्रुतसागर**–समन्तात्सर्वतोऽप्युत्सर्पन्तोर्ध्वं गच्छन्ता अनेकानि बहुलानि माणिक्यानि रत्नानि तेषां मयूखा दीप्तयस्तासां तरङ्गप्रसरेण कल्लोलविसरेण कृत्वा विनेयजनानां भव्यप्राणिनां त्रिदशनिलयनिवेशारोहणाय स्वर्गस्थानचटनाय सोपानपरम्परामारोहणश्रेणीं परिकल्पयद्भिरिव रचयद्भिरिव । The wave-like splendours proceeding from the emeralds were appearing as if the stair cases for the ascending the heavens for the souls capable of attaining liberation (विनेयजन) **महाभागमचनै** —Read **श्रुतसागर**—पुरुषमन्दिरैश्च

The city Rajpur was not only richly decorated by the beautiful temples of the Lord Jinas but also by the palatial buildings of the distinguished persons (महाभागभवनै) **उत्तुङ्गतोरण भवनै** – Read **श्रुतसागर**—उत्तुङ्गानि अत्युन्नतानि यानि तोरणानि द्वाराणि तेषा मणीना मरीचय किरणास्तै पिञ्जरितानि पीतीकृतानि अमरभवनानि देवविमानानि यैस्तानि तथोक्तै ।

Page 7

8 The description of the God Cupid now begins The main sentence is मनसिजमहागजनन्नो निजाराधनमरसेष्वप्युत्सवदिवसेषु परपुरपुरन्ध्रीणामर्हणासु परिचय न चकार । **अनवरत चारै** —Read **श्रुतसागर**—अनवरत निरन्तर प्रसाधित उपढौकित अलकचामराणा कुन्तलप्रकीर्णकानामुपचार सेवा यैस्त तथा तै । This is the adjective belonging to the ladies of the city Rajpur **आलिम्पाङ्गणरङ्ग कोटिभि** —Read **श्रुतसागर**–अलिम्पाङ्गणरङ्ग लेपनपट्टचत्वरनतनभूमिस्तत्र शृङ्गारिता सनीकृता भूलताकोट्यश्चिन्हीकोट्या यैस्त तथा तै । **विस्फारित** –according to **श्रुतसागर** the meaning of this word is प्रचुरीकृतो विस्तीर्ण पार्थित । **प्रकटित राजिभि** —Read **श्रुतसागर**—चेतोनाम कामदेवस्तस्य निनामो वसतिस्तन्निमित्त यत् शासन लेख्य तस्य सन्नाभिनी या ममीलिखितलिपिभिरञ्जनलिखिताक्षरविन्यासस्तया स्पर्धमाना तदुपमा धरन्तो या रोमराजी रोमावलि चेतोनाम निवासशासनमसीलिखितलिपिस्पर्धमानरोमराजि । प्रकटिता लोचनगोचरीकृता चेतोवासनिवासशासनमसीलिखितलिपिस्पर्धमानरोमराजि यैस्ते तथा तै । The lines of hair on the abdomen which were corresponding to the lines of letters written in different kinds of collyrium were visible on account of the most thin garment worn by the city-ladies **चरणनख विरचनै** Read **श्रुतसागर**—चरणाना नखा पुनर्भवास्तै सम्पादिता निष्पादिता स्ते सम्भागस्य यदहस्य गौप्यतल्प तदुद्द्योतनरत्नदीपशिखा विरचना माणिक्यप्रदीपकल्पनासाम्यैर्यैस्ते तथा तै ।

9 **प्रचण्डदोर्दण्ड प्रकाण्डस्य**—Read **श्रुतसागर**—प्रचण्डो बलवत्तरो योऽसौ दोर्दण्डो बाहुदण्डस्तस्य (मण्डलीतस्या) मण्डनमलङ्करणभूतो योऽसौ मण्डलाग्र खड्गाग्रस्तेन खण्डितो द्विधाकृतोऽरातिप्रकाण्ड शत्रुस्कन्धप्रदेश । शवेलस्य । येन स तथा तस्य ।

10. **प्रतिपन्नपितृवन . त्वात्** On account of the elder persons having been dead or resorted to the forest. **नर्मसचिवपुत्रै**-along with the young pleasure-companions **तार्तीयीकेन वयसा**-तृतीयमेव तार्तीयीकं तेन तार्तीयीकेन by the youthful age **परिकरविधिः**—Read **श्रुतसागर**—शिरस्त्राणसारत्राणोरस्त्राणादिविधि । **उभयकटकन्दरा ..... कारिणा**—Read **श्रुतसागर**—उभयौ (उभौ) वामदक्षिणौ कटौ गण्डौ तयोः कन्दरो मध्यप्रदेशस्तत्रान्योन्याभिमुखनिलीने परस्परमभिमुखमुपविष्टे ये मद शौर्यश्रीश्च तयोर्वेणिदण्डौ सयुतकुन्तलकलापौ तावनुकरोति तत्सदृशो भवतीत्येवंशीलः स तथोक्तस्तेन (दानद्रवेण) । From here onwards the poet gives us the description of the intoxicated elephants with whom the king मारिदत्त used to play as a recreation The ichor of the elephants in rut is compared in a fanciful manner to the dark hairs of the मद and शौर्यश्री which are supposed to be residing face to face in the hollows of the both sides of the temples of the elephants. **अनूरुसारथि ... सदनं** —Read **श्रुतसागर**—अनूरुररुणनामा सारथि (सूतो) यस्य सः । श्रीसूर्यस्तस्य यो रथो व्योमयान तस्योन्माथाय पातनाय मिथः परस्परमुद्दस्ता क्षिप्ता ये हस्ता. शुण्डादण्डास्तेषां निष्ठुरो निर्दयो योऽसौ निष्ठ्यूतरमथुस्त्रीर्णवमन स एव पाथो जलं तस्य प्रवाहेण पूरेण प्लावितानि क्षालितानि सुरसदनानि देवविमानानि यैस्ते तथा तैः । The trunks of the elephants which were raised up with a view to causing the chariot of the sun to fall down ejected from them the water by which the abodes of the celestial beings were overflowed

Page 8.

प्रचयपुर पश्च .   विघट्टनैः—Read **श्रुतसागर**—प्रत्यर पश्चाद्भागः, पुरः अग्रभाग , पक्षौ वामदक्षिणपार्श्वं प्रत्यक्पुरःपक्षास्तेषां अभिप्रेण तस्य प्रारम्भो रननादिकर्म तत्र विजृम्भितः प्रसृतः योऽसौ प्रभञ्जनो वायुस्तेन जनितमुत्पादितं कुलशैलशिखराणां कुलपर्वतशृङ्गाणां विघट्टन स्रोटनं यैस्त तथा ते । कुलशैला — These are the six principal mountains as per Jaina Faith which are supposed to exist in the first Continent called जम्बूद्वीप Their names are —हिमवन्, महाहिमवन्, निषध. नील, रुक्मि and शिखरि of तद्विभाजितः पूर्वापरायता हिमवन्महाहिमवन्निषधनीलरुक्मिशिखरिणो वर्षधरपर्वता ।

तत्त्वार्थसूत्र chapter III, Sûtra II. These mountains run East to West. While in Hindu religion number is raised to seven and the *names also are different from the above list as follows :—* महेन्द्र, मलय, सह्य, शुक्तिमान, ऋक्ष, विन्ध्य and पारियात्र. **समस्तसत्त्वसंमर्द** .. **पुरुषैः**—Read **श्रुतसागर**—समस्तसत्त्वानां सर्वजीवानां संमर्देन चूर्णीकरणेन अतुच्छं बहुलमुच्छलदुत्पतच्छोणितं रुधिरं तस्य च्छटा धारास्तासामविच्छिन्नोपहारोऽखण्डपूजनं तेन सन्तर्पितास्तृप्तिं नीता मदपुरुषा राक्षसा यैस्ते तथा तैः। The elephants are described to have satisfied the demons by offering the excessive quantity of blood of all kinds of creatures that were crushed under the feet of the former. **तुरगालोकं पुरः प्रतिभासमानैः**—Read **श्रुतसागर**—तुरगमालोक्य तुरगरथव्याप्तिपुरःसरं देदीप्यमानैः। **छत्रगोचरं परिलुप्यमानैः**—Read **श्रुतसागर**—छत्रगोचरमातपत्रारणविषयं परिलुप्यमानैः। छत्राणि त्रोटयद्भिरित्यर्थः। **गिरिकलीला..... गण्डशैलैः**—Read **श्रुतसागर**—गिरिकलीला कन्दुकक्रीडा तद्वत् लुलितानि उद्धूलितानि महाशिलाना शकलानि खण्डानि तैर्निष्पिष्टा श्रृङ्गोत्था गण्डशैलाः क्षुद्रपर्वताः यैस्ते तथा तैः। **रविरथेषाडम्बरम्**—Read **श्रुतसागर**—रवेः श्रीसूर्यस्य रथस्य या ईषा दीर्घकाष्ठं तस्या आडम्बरमाटोपं (दधानैः)। **कोशकोटस्रोतःसु**—*Read* **श्रुतसागर**—*कोशो मेढ्रस्त्रं कटो गण्डस्थलं तयोः स्रोतःसु* तत्र मदप्रवाहेषु (दधानैः)। **विन्दुषु**—Read **श्रुतसागर**—मदबिन्दुषु। **विटपिभङ्ग.....प्रणिधिभिः**—Read **श्रुतसागर**—विटपिनां वृक्षाणां भङ्गवत्रोटनवदवधीरिता आधोरणानां हस्तिपकानां प्रणिधयो याचनानि वा अङ्कुशप्रयोगा *यैस्ते तथा तैः।* **मुखपटाभोगवत्**—*Read* **श्रुतसागर**—*कृत्रिमसिंहमुखालेपवत्।* **उल्लङ्घि.......मार्गैः**—Read **श्रुतसागर**—उल्लङ्घितानि उत्फालेन मापितानि बलवेगेन कृत्वा वीथ्याः परिमाणानि प्रभावद्भूमिदैर्घ्या यैस्ते तथा तैः।

॥ **कोणकोटि.....मण्डलः**—Read **श्रुतसागर**—कोणो मूलच(व) ककाष्ठप्रविस्तस्य कोटिरग्रं तया कलकन्दुकस्य अम्बरचारणा गगननयनमाकाशप्रापणं तया परिस्खलितानि अवष्टब्धानि दिग्देवतानां विमानमण्डलानि व्योमयानसमूहा येन स तथा। The idea is that as the king led up high in the sky the playing ball, with the edge of the stick, it caused an interruption to the balloons of the deities of the quarters. **कुल्कीलकुहरा.....घोरासुः**—Read **श्रुतसागर**—कुलीलना पर्वताना

कुहराणि विवराणि जिघ्रन्ति गन्धं गृह्णन्त्येवंशीलाः दुन्कीलकुहरघ्राणिनस्ते च ते घूका उलूकपक्षिणस्तेषां धूत्कारैः रौद्रशब्दैर्घोरा भयानकास्तथा तासु। **पूतना...भैरवाः**–Read **श्रुतसागर**—पूतनानां राक्षसीनां करेषु हस्तेषु उड्डमरा उत्कटा ये डमरुक ढक्कास्तेषामारवाः शब्दास्तैर्भैरवा भयानकास्ताः। **साश्चर्यशौर्यनिर्जित.....चरणकमलः**–Read **श्रुतसागर**—साश्चर्यं चतुरचित्तचमत्कारकारकं यच्छौर्यं बलं तेन पूर्वं निर्जिता भङ्गं प्रापिताः पश्चाद्विनता नम्रीभूता ये दुर्वारवीरावतारभूपालाः। दुःखेन महता कष्टेन वारयितुमशक्या दुर्वाराः। वीरेषु सुभटेष्ववतारो जन्म येषां ते दुर्वारवीरावताराः ते च ते भूपाला राजानस्तेषां चूडामणयः शिरोरत्नानि तेषां मरीचयः किरणास्तेषां प्रसरो व्याप्ति स एव सरस्तडागस्तत्र ताण्डवितं चरणकमलं येन सः।

Page 9.

शत्रुक्षत्रिय.....पातानाम्—Read **श्रुतसागर**—शत्रुक्षत्रियाः सपत्नराजपुत्रास्तेषां कलत्राणि यौवनमत्यः स्त्रियस्तासां नेत्राणां लोचनानामपाङ्गसङ्गेन, कटाक्षासङ्गेन कटाक्षमङ्गत्या उल्लोला उत्कटा लाजाञ्जलयः आर्द्रतण्डुलप्रसृतयस्तासां पाताः पातनानि तेषाम्। **नाभिवलभिगर्भसम्भोगभुजङ्गः**—Read **श्रुतसागर**—नाभ्यस्तुन्दिकास्ता एव वलभयः पटलाधारसंशपञ्जाणि तासां गर्भसम्भोगे मध्यप्रदेशक्रीडने भुजङ्गो नागेन्द्रसदृशः। Here the description of the spring is given.—

12. **माकन्दमञ्जरी.....मानसेषु**—Read **श्रुतसागर**—माकन्दानामाम्रतरूणां मञ्जर्यो वल्लर्यस्तासां जालकानि समूहास्तेषामवलोकनेनोद्वीक्षणेनोल्लासितानि आनन्द प्रापितानि विलासिनां कामुकानां मानसानि चित्तानि येषु ते तथा तेषु (मधुमासेषु). **मलयाचल.....दुकूलेषु**—Read **श्रुतसागर**—मलयाचलश्चन्दनगिरिस्तस्यावनी भूमिस्तत्र यद्वनं चन्दनतरुवनं तस्य प्रसूनानि पुष्पाणि तेषां सौरभं सौगन्ध्यं तेनोद्भट उत्कटो योऽसौ मरुद्वातस्तेनोद्धूयमानानि कम्पमानानि मकरध्वजस्य कामदेवस्य ध्वजदुकूलानि केतुवस्त्राणि येषु ते तथा तेषु। **कन्दरकलाप.....शरीरेषु**—Read **श्रुतसागर**—कन्दरकलापेषु गुहासमूहेषु सञ्चरन्तः प्रविशन्तो ये रतिचतुरकिङ्कराः पारापतपक्षिणस्तेषां नारीभुङ्गैश्चारलिप्यमानानि चुम्ब्यमानानि वल्लरीणां शरीराणि यासां येषु ते तथा तेषु। **कान्तारकुहर.....कामुकेषु**—कान्तारकुहरेषु उद्यानविवरेषु मध्येषु विहरन्तः पर्यटन्तो ये कोकिलाः पुंस्कोकिलास्तेषां कुलानि समूहास्तेषां कोलाहलः कलकलशब्दस्तेनो धावितः प्रकटीकृतोऽनङ्ग एव व्यालः कन्दर्पसर्पः. (अनेननतो पाठक्रमात्)। तेन व्यालुप्तिना विह्वलीकृताः कामुकाः

स्त्रीलम्पटपुरुषाः येषु ते तथा तेषु । **माननामपि.....देषु**–Read **श्रुतसागर**–मानिनामपि *अभिमानवतामपि । अपि शब्दाद्विनीतानामपि । प्रियतमानां स्त्रीणां* प्रसादनेषु प्रसन्नीकरणेषु यद्दैन्यमकिञ्चित्करं याचकत्वं तस्य निनादा (नि) यैस्ते तथा तेषु । **यमिनामपि......तनेषु**—Read **श्रुतसागर**—अव्रतानामपि रतेः सम्भोगक्रीडायाः यो रसोऽनुरागः स एवातङ्कः सद्यप्राणहरो व्याधिस्तस्यायतनानि आस्पदीभूतानि तेषु । **कामाश्रम......रिताम्**—Read **श्रुतसागर**—कामस्य कन्दर्पस्याश्रमो निवासभूमिः । स्मरमन्दिरमित्यर्थः । तस्य संबन्धिनी या धर्मचारिता संभोगक्रीडा ताम् ।

13. **चरणकिसलय.....निर्गमाभिः**—Read **श्रुतसागर**—चरणाः पादास्त एव किसलयानि कुम्पलानि । कोमलारुणवर्णसंयुक्तत्वात् । तेषामुद्यमः क्रीडनं तेन मसृणिताः कोमलीकृताः मार्गनिर्गमाः पथप्रवृत्तयः याभिस्तास्तथा ताभिः । **पादनख .....मण्डलाभिः**—Read **श्रुतसागर**—पादनखानां चरणपुनर्भवानां मयूखास्तैरुपहारितानि पूजितानि विहारस्य पर्यटनस्य महीमण्डलानि भूमिदेशा याभिस्तास्तथा ताभिः । **मेखलाकलाप..... मालाभिः**—Read **श्रुतसागर**—मेखलाकलापो जघनोपरिस्थितग्रन्थोच्चयस्तेन कलिता वेष्टिता ऊरुस्तम्भिकाः पिचण्डलग्नस्तम्भास्ताभिः पुनरुक्ता द्विगुणीकृता काननदेवतानामुद्यानदेवतानां तोरणमाला महोत्सवचन्दनमाला याभिस्तास्तथा ताभिः । In the spring, naturally the *trees and the creapers were laiden with blossoms ; so it was* looking as if an arched doorways of the sylvan deities were decorated. The poet now describes that the plantain trees (ऊरुस्तम्भिकाः) which were wrapped up with the knots (उच्चय) of the garments that were worne on the buttocks (मेखलाकलाप) by the young ladies with whom the king (मारिदत्त) used to play in the garden were considered as an additional wreaths of portals. **नितम्बस्थली .....वेशाभिः**—Read **श्रुतसागर**—कटिप्रान्तभागस्थलीभिर्द्विगुणितः अशोकपादपानां नयनसन्निवेशः मध्यस्थानं याभिस्तास्तथा ताभिः । **नाभिगर्भनिर्भर्मित.....राभिः**—*Read* **श्रुतसागर**—नाभिगर्भेण नाभिमध्येन निर्भर्मिता निरस्कृता क्रीडाकुल्कीलकन्दरा क्रीडास्वर्णपुष्पर्यन्तगुहा याभिस्तास्तथा ताभिः । **कपोलतलो.....पल्लवाभिः**—Read **श्रुतसागर**—कपोलतलेषु गण्डस्थलीपृष्ठस्थलेषु उदयमानानि यानि स्वेदजालानि तान्येव मञ्जरीजालानि

वल्लरीसमूहास्तैः कुसुमिताः पुष्पसंयुक्ताः कृता अवतंसपल्लवाः कर्णपूरप्रवाला याभिस्ता तथा ताभिः।

Page 10.

14. Here is given the description of a oblong lake—**मुक्ताफलपुलिनपेशलपर्यन्तासु**—Read **श्रुतसागर**-मुक्ताफलानां पुलिनैस्तोयोत्थापितद्वीपैः। 'तोयोत्थितं तत्पुलिनम्' इति वचनात्। तैः पेशला अतिमनोहराः पर्यन्ताः प्रान्तदेशा यासां तास्तथा तासु। **करिमुख ....भोगासु**—Read **श्रुतसागर**—करिणा कृत्रिमहस्तिना तथाविधाना मकराणां जलचराणां च मुखैर्मुच्यमानं त्यज्यमानं यद्वारि जलं तेन भरिता पूरिता आभोगा विस्तारा यासां तास्तथा तासु। **कर्पूरपारी .... मासु**—Read **श्रुतसागर**—कर्पूरपारीभिर्हिमवालुकाशलाकाभिर्दन्तुर उन्नतस्तरङ्गसङ्गमः कल्लोलसङ्गतिर्यासां तास्तथा तासु। **मन्त्रवादो किर .नीपु**—Read **श्रुतसागर**—विविधैर्नानाप्रकारैर्यन्त्रैर्दानालिकाभिश्वाधिन्यः स्तुत्यास्तास्तथा तासु। कास्विव। मन्त्रवादोक्तिष्विव। यथा मन्त्रवादोक्तयो वचनानि अनेकयन्त्राणां सिद्धचक्रादीनां कथिका भवन्ति।

15 Here the King considers himself a partial incarnation of God—**अन्तर्लीनसत्त्वः.....बहुलोऽपि**—Read **श्रुतसागर**—राजसी प्रकृति। अहं राजा इत्यहङ्कारवान् इति रजः। रजश्च तमश्च दैन्यलक्षणं ताभ्यां बहुलोऽपि प्रचुरोऽपि सन्नन्तर्लीनसत्त्वः अन्तर्मनसि अन्तरात्मनि वा लीनं तन्मयतां गतं सत्त्वं पुण्यपरिणामः प्रसन्नता यस्य सोऽन्तर्लीनसत्त्वः। क इव। शर्वरीवातूल इव। यथा रात्रिसम्बन्धी वातूलो वातमण्डली अन्तर्लीनसत्त्वो मध्यप्रविष्टपिशाचो भवति। एवंगुणविशिष्टोऽप्यात्मानं देवावतारं मानितवान्। The King who is void *of good quality but has mental darkness is compared to the* mid-night whirlwind which has a goblin in it (अन्तर्लीनसत्त्व) **व्यसनेषु**—Read **श्रुतसागर**—(१) व्यसनानि वाग्दण्डपारुष्ये अर्थदूषणं पानं स्त्री मृगया द्यूतं चेति सप्त व्यसनानि तेषु। (२) विविधेषु असनेषु क्षेपणेषु। **धनुर्ग्रहः**—Read **श्रुतसागर**—धनुर्ग्रहोऽसाध्यपिशाचविशेषः। **रविरिव .... क्षणोऽपि**—Read **श्रुतसागर**—रविरिव कुवलयानवेक्षणोऽपि (आत्मानं दैवायत्तं ज्ञातवान्।) गर्हाभिमुखस्य प्रभवाद्वासम्भावनासु च वर्तमानोऽप्यपिशब्दोऽत्र गर्हायां ज्ञातव्यः। सर्वत्रापि गर्हायां ज्ञातव्यः। क इव। रविरिव। यथा रविः श्रीभास्करः कुवलयानामुत्पलानामवेक्षणं न करोति। **विजात्यानाम्**—Read **श्रुतसागर**—(१) विजातीनां नीचजातीनामानन्दनं यस्मात् इति विजात्यानन्दनः।

स्त्रीलम्पटपुरुषाः येषु ते तथा तेषु । **माननिनामपि ....द्वेषु**–Read **श्रुतसागर**–माननिनामपि अभिमानवतामपि । अपि शब्दान्निर्माननानामपि । प्रियतमाना स्त्रीणा प्रमादनेषु प्रसन्नीकरणेषु यद्दैन्यमकिञ्चित्करं याचकत्व तस्य निनादा (नि) गैस्ते तथा तेषु । **यमिनामपि ...तनेषु**—Read **श्रुतसागर**—अव्रतानामपि रतः सम्भोगक्रीडायाः यो रसोऽनुरागः स एवातङ्कः सत्प्रमाणहरो व्याधिस्तस्यायतनानि आस्पदीभूतानि तेषु । **कामाश्रम ....रिताम्**—Read **श्रुतसागर**—कामस्य कन्दर्पस्याश्रमो निवासभूमिः । स्मरमन्दिरमित्यर्थः । तस्य संबन्धिनी या धर्मचारिता संभोगक्रीडा ताम् ।

13. **चरणकिसलय ....निर्गमाभिः**—Read **श्रुतसागर**—चरणाः पादास्त एव किसल्यानि कुमलानि । कोमलारुणवर्णसयुक्तत्वात् । तेषामुद्गमः नीडन तेन मसृणिता: कोमलीकृता: मार्गनिर्गमाः पथप्रवृत्तयः याभिस्तास्तथा ताभिः । **पादनख ... मण्डलाभिः**—Read **श्रुतसागर**—पादनखाना चरणपुनर्भवाना मयूखास्तैरुपहारितानि पूजितानि विहारस्य पर्यटनस्य महीमण्डलानि भूमिदेशा याभिस्तास्तथा ताभि । **मेखलाकलाप . मालाभिः**—Read **श्रुतसागर**—मेखलाकलापो जघनोपरिस्थितवस्त्रोच्चयस्तेन कलिता वेष्टिता ऊरुस्तम्भिका. पिचण्डल-स्तम्भास्ताभिः पुनरुक्ता द्विगुणीकृता काननदेवतानामुद्यानदेवताना तोरणमाला महोत्सवचन्दनमाला याभिस्तास्तथा ताभि. । In the spring, naturally the trees and the creapers were laiden with blossoms, so it was *looking as if an arched doorways of the sylvan deities were* decorated The poet now describes that the plantain trees (ऊरुस्तम्भिकाः) which were wrapped up with the knots (उच्चय) of the garments that were worne on the buttocks (मेखलकलाप) by the young ladies with whom the king (मारिदत्त) used to play *in the garden were considered as an additional* wreaths of portals. **नितम्बस्थली ....वेशाभिः**—Read **श्रुतसागर**—कटिपश्चाद्भागस्थलीभिर्द्विगुणितः अशोकशाखाना शयनसन्निवेश शय्यास्थान याभिस्तास्तथा ताभिः । **नाभिगर्भनिर्भर्त्सित ....राभिः**—Read **श्रुतसागर**—नाभिगर्भेण नाभिमध्येन निर्भर्त्सिता तिरस्कृता नीडाकुन्नीलकन्दरा नीडारण्यशुद्धपर्वतगुहा याभिस्तास्तथा ताभि । **कपोलतलो ....पल्लवाभिः**—Read **श्रुतसागर**—कपोलतलेषु गण्डस्थलीषूद्गमन्ति उदयमानानि यानि स्वेदजालानि तान्येव मञ्जरीजालानि

वल्लरीसमूहास्तै· कुसुमिताः पुष्पसंयुक्ताः यता अवतंसपल्लवाः कर्णपूरप्रवाला याभिस्ता तथा ताभिः।

Page 10.

14. Here is given the description of a oblong lake — **मुक्ताफलपुलिनपेशलपर्यन्तासु**—Read **श्रुतसागर**-मुक्ताफलानां पुलिनैस्तोयोत्थापितद्वीपैः। 'तोयोत्थितं तत्पुलिनम्' इति वचनात्। तैः पेशलाः अतिमनोहराः पर्यन्ताः प्रान्तदेशा यासां तास्तथा तासु। **करिमुख .... भोगासु**—Read **श्रुतसागर**—करिणा क्रमिमहस्तिना तथाविधाना मकराणां जलचराणां च मुखैर्मुच्यमानं त्यज्यमानं यद्वारि जलं तेन भरिताः पूरिता आभोगाः विस्तारा यासां तास्तथा तासु। **कर्पूरपारी .... मासु**—Read **श्रुतसागर**—कर्पूरपारीभिर्हिमवालुकाशलाकाभिर्दन्तुर उन्नतनतरङ्गसङ्गमः कल्लोलसङ्गतिर्यासु तास्तथा तासु। **मन्त्रवादी किर . . नीषु**—Read **श्रुतसागर**—विविधैर्नानाप्रकारैर्यन्त्रैर्वेदनालिकाभिः श्वासिन्यः स्फुलास्तास्तथा तासु। कास्विव। मन्त्रवादोक्तिष्विव। यथा मन्त्रवादोक्तयो वचनानि अनेकयन्त्राणां सिद्धचक्रादीनां कथिका भवन्ति।

15 Here the King considers himself a partial incarnation of God —**अन्तर्लीनसत्त्वः .... बहुलोऽपि**—Read **श्रुतसागर**—राजसी प्रकृतिः। अहं राजा इत्यहङ्कारवान् इति रजः। रजश्च तमश्च दैन्यलक्षणं ताभ्यां बहुलोऽपि प्रचुरोऽपि सन्नन्तर्लीनसत्त्वः अन्तर्मनसि अन्तरात्मनि वा लीनं तन्मयतां गतं सत्त्वं पुण्यपरिणामः प्रसन्नता यस्य सोऽन्तर्लीनसत्त्वः। क इव। शर्वरीवातूल इव। यथा रात्रिसम्बन्धी वातूलो वातमण्डली अन्तर्लीनसत्त्वो मध्यप्रविष्टपिशाचो भवति। एवगुणविशिष्टोऽप्यात्मानं देवावतारं मानितवान्। The King who is void of good quality but has mental darkness is compared to the mid-night whirlwind which has a goblin in it (अन्तर्लीनसत्त्व) **व्यसनेषु**—Read **श्रुतसागर**—(१) व्यसनानि वाग्दण्डपारुष्ये अर्थदूषणं पानं स्त्री मृगया द्यूतं चेति सप्त व्यसनानि तेषु। (२) विविधेषु असनेषु क्षेपणेषु। **धनुग्रहः**—Read **श्रुतसागर**—धनुर्ग्रहोऽसाध्यपिशाचविशेषः। **रविरिव ..... क्षणोऽपि**—Read **श्रुतसागर**—रविरिव कुवलयानवेक्षणोऽपि (आत्मानं देवावतं मानितवान्।) गर्हासमुच्चय प्रभवाङ्कासम्भावनासु च वर्तमानोऽप्यपिशब्दोऽत्र गर्हायां ज्ञातव्यः। सर्वत्रापि गर्हायां ज्ञातव्य। क इव। रविरिव। यथा रविः श्रीभास्करः कुवलयानामुत्पलानामीक्षणं न करोति। **विजात्यानाम्**—Read **श्रुतसागर**—(१) विजातीनां नीचजातीनामानन्दनं यस्मात् इति विजात्यानन्दनः।

(२) विशिष्टाना जातीपुष्पाणा (आनन्द करोति)। **द्रुमार्दन त्सवोऽपि**— Read **श्रुतसागर**—कस्य आत्मनो मल पाप कमल तत्र उत्सव उद्यमो यस्य स. कमलोत्सव । विदूरितो निकृष्टीकृत कमलोत्सवो येन स विदूरितकमलोत्सव। क इव। द्रुमार्दन इव । यथा द्रुमार्दनो हेमन्त कमलाना पद्मपुष्पाणामुत्सवं विदूरयति हिमेन दग्धानि करोति। **दोषागमरुचिः**—Read **श्रुतसागर**— (१) दोषागमेषु पापशास्त्रेषु रुचिर्यस्य सः। दोषागमे रात्र्यागमे रुचिमान् भवति। **वारवनिताप्रियः**-Read **श्रुतसागर** (१) वारे सेवाक्रमे मुख्या वनिता वारवनिता वेश्या प्रिया यस्य सः वारवनिताप्रिय (२) वारा पानीयानामवनि भूमिस्तस्यास्ता भूमिस्तस्यास्ता लक्ष्मी शोभा प्रिया वल्लभा यस्य स. । **जलव्याल ... रतोऽपि**— Read **श्रुतसागर**—अ(आ)च्छोदने गृगयाया अभि समन्तात्रत अ (आ)च्छोदनाभिरतः। क इव। जलव्याल इव । यथा जलव्यालो मकरादिक (आसमन्तात्) अच्छस्य निर्मलस्य उदस्य पानीयस्य नाभौ मध्ये रतो भवति।

16 **परिपाकगुण . युञ्जानस्य** Read **श्रुतसागर**—परिपाके उदये गुण करोत्येवशील तथा ता क्रियामाचार परोपरोधात् परेषा बलात्कारेण मार्क्षेपेण उपयुञ्जानस्य सेवमानस्य। कस्येव। अकल्पस्येव। यथा अकल्पो रोगी औषधेन गुणकारिणीं क्रिया परेषामाक्षेपेण सेवते कटुकमप्यौषध भुङ्क्ते, न त्वात्मरुच्या। **सकलजन . मानस्य**—Read **श्रुतसागर**—सर्वलोकममानेऽपि स्वदेहे निज शरीरे देवभूयेन देवत्वेन *अभिनिविशमानस्य अभिनिवेश कुर्वाणस्य अभिप्राय* विदधानस्य। कस्येव। विक्रमदीक्षितस्येव। यथा विक्रमदीक्षित श्रीमहादेवदीक्षागृहितः पुमान् निजदेहो देवभूतो देवत्व प्राप्त इत्यभिनिवेशमभिप्राय करोति।

17 The main sentence is स नृपतिर्मारिदत्त पुनरेकदा पश्चादेकस्मिन् प्रसादे तन्मिथुनाय मनुष्ययुगलनिमित्त दण्डपाशिकमण्डनादिदेश। When the king मारिदत्त learns from the वीरभैरव that by animal sacrifice he will get a sword by the help of which the reign of the विद्याधर will be conquered, he orders his servants to bring a pair of each type of living creatures for that purpose

Page 11.

तथैव प्रतिपन्नतदाराधनविधिः— Read **श्रुतसागर**—तथैव जीवनयुगल्पप्रकारेण प्रतिपन्नतदाराधनविधि अङ्गीकृतदेवतापूजनविधि। **महाकालमहानवमी**— The 9th day of the first fortnight of the month of Chaitraya (चैत्र). **प्रलय .. मदः**—Read **श्रुतसागर**—प्रलयकालसन्धिम क्षुभिता

स्तेभ्यो भयाद्भीतेः पलायमानः शीघ्रं नश्यन् योऽसौ हिमकरस्य चन्द्रमसो हरिणः कुरङ्ग-स्तस्य परित्राणे रक्षणे उत्तालित उत्सुकीकृतो नक्षत्रनिकरश्चान्द्रायणीसमूहो याभिस्तास्तथा ताभिः। The idea is that the hate was created as a result of dashing against each other while going. As they *become enraged* at this, the fiery words were exchanged between them causing the deers of the moon run away in dread here and there. The witches therefore made restless (उत्तालित) the stars to protect the deers. **वियद्विहाराश्रय........सप्तर्षिभिः**—Read **श्रुतसागर**-वियद्विहाराश्रयश्रम *आकाशगमनसम्बन्धी योऽसौ स्वेदः शरीरखेदस्तेन प्रसारिता प्रकटीकृता मुखाद्बहिर्निर्गता* असराला अपर्यन्ता या रसना जिह्वा तयाऽपसारितं गलद्गमितं यत् सुरापगायाः पय आकाशगङ्गाजलं तस्य स्पर्शेन छुपनेन प्रकोपिता कोपं प्रापिता सप्तर्षयो मरीच्यत्रिप्रभृतयो याभिस्तास्तथा ताभिः। **अतिबाढप्ररूढ......शोभाभिः**—Read **श्रुतसागर**-अतिबाढमतिशयेन गाढं प्ररूढा मुखाद्बहिर्निर्गता या दंष्ट्रा तस्या अङ्कुरो नखोद्भिन-स्तस्याग्रे प्रान्ते लग्न स्थितो योऽसौ घनसंघातो मेघसमूहस्तेन निर्जिता वराहवेषसमुद्धृतशोभा याभिस्तास्तथा ताभिः। वराहवेषेण विष्णुना किल दंष्ट्राग्रेण धरा पृथ्वी उद्धृता (तस्याः) शोभा महायोगिनीभिर्निर्जितेत्यर्थः। **सनादरोदः**—Read **श्रुतसागर**-सनादाः सशब्दा रोदःक्रोडे क्रीडत्क्रमाक्रान्तिर्यागभूमिमध्ये क्रीडन्तो रममाणा ये क्रमाः पादास्तेषामाक्रान्तिर्व्यतिक्रमस्तया मुखरा वाचाला ये घर्घरका घुर्घुर्मालिकास्तेषां घोरो *भयानको योऽसौ घोषस्तेन भीषिता भयं प्रापिता अनिमिषाणां देवानां परिषत्समूहो* याभिस्तास्तथा ताभिः। Now the description of the temple of चण्ड-मारिदेवता is given **क्वचित्क्रूभङ्ग.......भूरुहम्**—Read **श्रुतसागर**-*क्वचित् कस्मिंश्चित्स्थाने भ्रूभङ्गेन भ्रुकुटिबन्धेनाभीला भयानका ये भूता व्यन्तरविशेषा-* स्तैर्निर्भर्त्सिता निर्घाटिता ये कपिशावका वानररूपराक्षसास्तेषां भरेण भारेण भज्यमाना स्वयमेव भङ्गं प्राप्नुवन्तोऽश्वत्थभूरुहाः सप्तीपतरवो यत्र तत्तथोक्तम्। व्यन्तर is the group of Peripatetic gods according to Jaina Scripture. Some of these gods live in the innumerable Oceans and Continents. They are eight in number such as (1) किन्नर, (2) किंपुरुष (3) महोरग, (4) गंधर्व, (5) यक्ष, (6) राक्षस (7) भूत, (8) पिशाच, cf. व्यन्तराः किन्नरकिंपुरुषमहोरगगन्धर्वयक्षराक्षसभूतपिशाचाः। तत्त्वार्थसूत्र Chapter IV Sūtra II. The seven classes, *i. e.* all except the राक्षस, live in

the first uppermost stratum of the first hell रत्नप्रभा. The Rîksasas live in the second or पङ्कभाग of the same hell **कचित्करोड्डमर .. भोगम्**—Read **श्रुतसागर**—कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने करेषु हस्तेषु डमरा अतिभयानका डमरुका ढक्कानामवादित्राणि तेषां रवस्य शब्दस्य लयेन साम्यतया खेलन्त्यो रममाणा या कपालिन्यो व्यन्तरीयोगिन्यस्तासां त्रिशूल-वल्गनेन त्रिशूलोच्छलनेन निर्भिन्नाद्विदारिता द्रवन्तः क्षरन्तो ये उत्तंसचन्द्रा मुकुटशशिनस्तेषां सम्बन्धीनि यान्यमृतानि पीयूषपर्वाणि तेषां पाने आस्वादने परम्परा याश्चकोरकामिन्यो जीवजीवकवनितास्ताभिः कर्बुरीक्रियमाणा विचित्रवर्णं विधीयमाना ककुभाभोगा दिग्मण्डलानि यत्र तत्तथोक्तम् (देवायतनम्।) The idea is that as the feminine Peripatetics were dancing moving the trident upwards at the beating time of the sound produced by the double drums, the crest-moon was pierced by the points of the tridents with the result that the nectar trickled from her (the moon) The चकोरी-, longing for the nectar of the moon, were flocking together there in the temple, and so the quarters then, were rendered variegated coloured on account of their (चकोरी s) presence **कचिदुन्माथप्रमाथ . ...शकलम्**—Read **श्रुतसागर**—कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने उन्माथा हिंसका ये प्रमाथाः पिशाचास्तेषां सार्थं समूहैः कदर्थ्यमाना ये विधुरा रासभास्तैर्वर्धितानि दत्तानि यानि जरत्स्थानि आर्द्रमांसानि तैर्मन्थराणि मन्दगमनानि। भृतानीत्यर्थः। कपालशकलानि शरावखण्डानि यत्र तत्तथोक्तम्। **कचित्संधुक्षितक्षुद.....पोतम्**—Read **श्रुतसागर**—कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने संधुक्षिता उद्दीपिता या क्षुद् बुभुक्षा तया अक्षुण्णाडम्बा परिपूर्णक्षुधा येषां ते च ते स्वादुकरालाः करम्भमास्ये निक्षिपमाणा प्रेर्यमाणा यक्षरक्षितंभे घनदरक्षित-स्थाने निक्षिप्ता निमग्ना वनदेवतापोता वनदेवतानां बालका यत्र तत्तथोक्तम्। **कचित् पुन्दंशोनिशाचरचक्र .. पञ्चाङ्गुलम्**—Read **श्रुतसागर**—कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने पुन्दन स्वरूपिणो मार्जारस्वरूपिणो ये निशाचराः राक्षसास्तेषां सरलनखराग्नीक्ष्णनखाग्रैः निम्नाभिप्रदीप्यमानानि आस्थानानि शुष्काणि शोणितदत्तानि रुधिरदत्तानि भित्तौ सम्बन्धीनि पञ्चाङ्गुलानि स्थानकानि यत्र तत्तथोक्तम्। **कचित्तीक्ष्णपुरव - मण्डलम्**—Read **श्रुतसागर**—कचित् कस्मिंश्चित् स्थाने तीक्ष्णपुरीनिर्दयपुरोहस्तायुधाद्दर्शितानि शाणितानि खर्परीयान्या

ग्नीयानि अन्त्रपन्त्राणि पुरीतत्समूहास्तेषु दोलेनन प्रेङ्खणेन तोष्यमाणमानन्द्यमानं मातृमण्डलं मातृसमूहो यत्र तत्तथोक्तम्। मातरः—These are the divine mothers, said to attend on Siva, but usually on Skanda They are usually said to be eight, ब्राह्मी माहेश्वरी चण्डी वाराही वैष्णवी तथा। कौमारी चैव चामुण्डा चर्चिकेत्यष्ट मातरः ॥ or, according to some, only seven, ब्राह्मी माहेश्वरी, चैव कौमारी वैष्णवी- तथा। माहेन्द्री चैव वाराही चामुण्डा सप्त मातर. ॥ Some increase the number to sixteen.

Page 12

/

18 **अनाश्वान्ः**-Read **श्रुतसागर** अनाश्वाननशनशील अनेकोपवास-विधानस्वभावः। उक्तं च निरुक्तेषु योऽश्नस्तेनेष्वविश्वस्त शश्वते पथि निश्चित.। समस्त-मत्त्वविश्वास्य सोऽनाश्वानिह गीयते ॥ इति वदति **श्री सोमदेवाचार्यः**। **आश्चर्य पर्याय .... कृतनमः**—Read **श्रुतसागर**-आश्चर्यस्याद्भुतस्य ये पर्यायास्तैरुप-लक्षित आचार्यस्तस्य चातुर्यं तस्मिन् वा यच्चातुर्यं दाक्षिण्य तस्मादुद्भता उत्पन्ना या भावना कर्ममनोभेदविज्ञान तस्या प्रभावेण पूर्वं प्रकम्पिता आकम्प प्रापिताः पाश्चा-दायाता आगतास्तदनन्तरं विनता नम्रीभूता या वनदेवताः कान्तारदेवतास्तासामुत्तमानि मुकुटानि तेषा प्रसूनानि पुष्पाणि तेषा मकरन्दः पुष्परसस्तस्य स्यन्दश्चोतन तेन दुर्दिनीकृतौ तिमिरीकृतौ क्रमौ पादपद्मौ यस्य सः। **सकलसिद्धान्त .. सपर्यः**-Read **श्रुतसागर**-सकलाश्च ते सिद्धान्ता जिनजैमिनीयकपिलकणचर(गौतम) चार्वाकशाक्यप्रणीतशास्त्राणि त एव समर्थतीर्थस्तस्य प्रार्थन याचनं येषां ते सकल सिद्धान्तसमर्थतीर्थप्रार्थनास्त एव च ते पदार्था. तेषा पदार्थाना सार्थः समूहस्तस्य समर्थनातिशयो विचारोत्कर्षस्तस्य विशेषोऽतिशयविशेषस्तस्मात् साक्षाद्भवन्ती लोच-नाना गोचर सञ्जायमाना या सरस्वती त्रिलोचना मयूरवाहिनी तस्या करक्रीडाकमल निजहस्तक्रीडाकमल तेन कल्पिता कृता सपर्या पूजा यस्य स. तथोक्त'। **चतुरुदधि समाजः**—Read **श्रुतसागर**-चत्वारश्च ते उदधयश्च समुद्रास्तेषा (रोधस्तटस्य) सन्निधानि निकटानि यानि वनानि तेषु निषण्णा उपविष्ण स्त्रियश्चामुण्डमुख्यास्तासा वदनानि मुखान्येव विरोचना श्रीसूर्या । महाप्रकाशकत्वात् । तैर्विकास्यमानानि स्फुटीक्रियमाणानि विकचीक्रियमाणानि यद्‌ा कुशेशयानि पुण्यगुणकीर्तनकमलानि तैरवतंसितः कर्णपूरीकृतो जलदेवतासमाज समुद्रजलदेवतासमूहो यस्य स तथोक्तः। **शुद्धाभि . विषधर.**—Read **श्रुतसागर** शुद्धो रागद्वेषमोहादिरहितो योऽसावभिसन्धिर्मनोऽभिप्रायस्तत्र तेनोपलक्षितो वा योऽसौ समाधिर्ध्यानविशेष स

१ 'उपलक्षित यदाचार्यमाचरण तस्य' इत्यपि पाठान्तरेण सम्भवति।

एव विधुविशेषश्चन्द्रमाप्रकार. (मोक्षामृतधारावर्षित्वात् ।) तस्य उन्मेष उदयस्तेन निर्विषीकृतो विषरहितविहितो विषविषमदोषकल्पविषयविषधरो येन विषज्वाला-कुलत्वात् विषमस्तीव्रतरो योऽसौ दोष. पापकर्म तेन कल्प. कमदलीभूतो योऽसौ विषय· स्पर्शादिसमूह. स एव विषधरः सर्पो येन स तथा । **प्रसंख्यान विपावक .. विजय** —Read **श्रुतसागर**—प्रसंख्यान धर्मशुक्लध्यान तदेव पविपावको वज्राग्नि (कर्मणा दाहपाचनकारकत्वात् ।) तेन प्लुष्टो भस्मीकृतोऽनुत्थान यथा भवत्येव पुनरुज्जीवन यथा न भवत्येव योऽसौ मन्मथमद कदर्पदर्पस्तेन दरिद्रितोऽकिंचनीकृतस्तिरस्कृतो रुद्रस्य श्रीमहादेवस्य स्मरविजय कदर्पनिर्जयो येन स तथा । **अकिञ्चनोऽपि रत्नत्रयनिवास.**—Read **श्रुतसागर**—अकिञ्चनोऽपि दरिद्रोऽपि रत्नत्रयनिवासो माणिक्यत्रयनिवास कथ भवति । विरुद्धमेतत् । परिह्रियते-अकिञ्चनो नास्ति किंचन धनमस्येति अकिञ्चना निर्ग्रन्थाचार्यवर्य । अपि निश्चयेन रत्नत्रयनिवास सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रमन्दिरम् । Every great Jaina saint must be actuated by the three jewels, *i. e* right belief, right knowledge and right conduct An Acharya is one of the five Parmeshthins mentioned in Jaina religion He is endowed with important qualities and have to discharge equally important duties An Acharya must be free from all attachment to external things must show general sympathy to all living beings, must illustrate by his conduct the significance of the five great vows, must be able to exercise the authority of initiating into the Jaina *dharma* all those that seek to be admitted, must possess undoubted knowledge as to the nature of reality, must not be lead away by the desire of self-aggrandizement or self-praise, and must wholeheartedly devoted himself to the propogation of *dharma* **रत्नत्रय**—The Jaina thinkers lay an emphasis on the *ratnatraya* which constitute the मोक्षमार्ग Jainism is not prepared to admit any one of these three in isolation as a means of salvation, since मोक्षमार्ग is impossible without the compresence of all the three There are religious schools which lay all the emphasis on *bhakti* or Faith, on *Jnan* or knowledge, on *Karma* or moral conduct. The भागवतs mostly

emphasize the *bhakti* aspect The Advaita Vedantins emphasize the *jnan* aspect The Purva Mimāmsa school may be said to emphasize *karma* or conduct But according to Jainism no such one-sided emphasis can be accepted as the correct path All the three must co-exist in a person, if he is to walk the path of salvation The Jaina commentators make the meaning quite clear, by bringing in the analogy of medicine as a curative of some malady A patient must have complete faith in doctor and must declare in the efficacy of the medicine Then he must have accurate information as to how the medicine is to be used and how it will gradually work as a curative principle before he is rid of his sickness. More faith and knowledge of of its use will not be enough to bring about a cure in him unless he carries them out in practice by taking the doses as prescribed by the doctor, and by observing the dietary rules consistent with the taking of the medicine Faith in its efficacy, knowledge of its use and actual taking of the medicine-all three must be present if a cure is to be effected Any one of these, though valuable in itself, will not be enough to bring about a cure In the some way the universal malady of worldly misery which every soul is suffering can be cured by this triple panacea-the *ratnatraya*, when accepted as a mixture of the three principles of the right faith, right knowledge and right conduct If any one element is missing, the other two would be useless **अविभूषणोऽपि सुवर्णालङ्कार.**—Read **श्रुतसागर**—(A) (1) न विद्यन्ते भूषणानि आभरणानि यस्येति स अविभूषण । (2) अ सर्वज्ञोऽर्हन् स विभूषण मण्डन यस्य स अविभूषण । (B) (1) सुवर्णालङ्कारः—(1) कनकाभरणः (2) सुवर्ण॰ राजकुल पुण्यगुणकीर्तनलक्षण यशश्च साऽलङ्कारो मण्डन यस्येति सुवर्णालङ्कार । **अविषमलोचनोऽपि सम्पन्नोमासमागमः**—Read **श्रुतसागर**-अविषमलोचन अविलोचन । ननु य अविलोचन स सम्पन्नोमासमागम॰ स परिपूर्ण-

पार्वतीसभाग कथम्। विरुद्धमेतत्। परिह्रियत अविषमलोचन विषस्य हालाहलस्य मा लक्ष्मीर्ययोस्ते विषमे ते च ते लोचने विषमलोचने, न विद्येते विषमलोचने यस्य स अविषमलोचन अनूरदर्शिरित्यर्थ । रागद्वेषरहितसमदर्शी। अथवा शास्त्रोक्तलोचन-मयुक्त । लाट् लोचृ गत्यर्थत्वात्। तस्य धातो प्रयोगत्वादन्यथा टश्चमिति भवति। अपि निश्चयेन सम्पन्ना परिपूर्णा या उमा कीर्ति समश्च समतापरिणाम सर्वज्ञेषु साम्य आगमश्च सिद्धान्तो यस्यति सम्पन्नोमासमागम । **सुदर्शनविराजित**.—Read **श्रुतसागर**–शोभनाकारेण सम्यग्दर्शनेन सद्धावालोकनमात्रेण अहितमतेन वा सुद र्शनवत् मेरुविशेषवत् विशेषण राजित सुदर्शनविराजित । It is stated that belief or conviction in things ascertained as they are, is सम्यग्दर्शन cf तत्त्वार्थश्रद्धान सम्यग्दर्शनम्। तत्त्वार्थसूत्र chapter I, Sūtra 2 Again तत्त्व *i e* substances or principles are seven in number such as जीव, अजीव, आस्रव, बध, सवर, निर्जरा and मोक्ष (for detail explanation, see Introduction) **अशुद्धनय चरित** — Read **श्रुतसागर**—ननु य अशुद्धनयनीतिरन्यायवृत्ति स महाभागचरित पुण्यकर्मेश्वर कथम्। विरुद्धमेतत्। परिह्रियते-परस्परसापेक्षो वस्तुधर्मनिरूपणप्राय अशुद्धनय तत्र नीति प्रवृत्तिर्यस्य स अशुद्धनयनीति । अपि निश्चयेन (मन्तो) महाभागा महायोत तथा गच्छति (तत्) चरित चरण यस्य स महाभागचरित ।
नय—It plays a very important part in Jaina Logic It is considered to be the second means of understanding things, the first being प्रमाण According to Jaina Metaphysics, all concrete things are extremely complex they have innumerable qualities and relations The reals being such complex entities, they may be examined from different aspects This apprehension of a thing from a particular point of view is known as *naya*=an opinion or an assertion from some one aspect Every aspect of a thing in its own way reveals the nature of that thing Hence Naya is a means of insight into the nature of Reality Theoretically the possible Nayas are infinite in number, since the reals have infinite qualities and relations Generally, there are two main aspects or Nayas-निश्चय and व्यवहार or उपनय, The former represents the true and complete point of view,

whereas the latter represents the partial point of view of निश्चयमिह भूतार्थं व्यवहार वर्णयन्त्यभूतार्थम्। भूतार्थबोधविमुख प्राय सर्वोऽपि ससार। पुरुषार्थसिद्ध्युपाय verse V The former निश्चय नय is divided into शुद्ध निश्चय नय and अशुद्ध निश्चय नय Similarly the व्यवहार नय is divided into main heads सद्भूतव्यवहार नय and असद्भूतव्यवहार नय. Each of these two again is divided into two other minor kinds उपचरित and अनुपचरित So these four kinds of व्यवहार नय together with the two निश्चय नयs constitute the six Nayas **कठिनवृत्तिरपि क्षमास्वभाव** —Read **श्रुतसागर**—ननु य कठिनवृत्ति कठारस्वभाव क्षमास्वभाव कथम। *विरुद्धमेतत्।* *परिह्रियते*—(अ कठिनवृत्तिरपि (अ)कठिना गृहस्थाना अपीडनकरी अक्षम्रक्षणगर्तपूरणगोचारिभ्रामरिवृत्तिराजीविका आहारो यस्य स (अ)कठिनवृत्ति। **अव्यालहृदयोऽपि ग्राम** - Read **श्रुतसागर** (।) न व्याल सर्पो हृदय कण्ठ यस्य स अव्यालहृदयो यो महादेव नास्ति स त्रिपुरदाहसहित कथम्। विरुद्धमेतत्। परिह्रियत-अव्यालमदुष्ट हृदय मनो यस्य स अव्यालहृदय अपि निश्चयेन नियमितो वशीकृत करणग्राम इन्द्रियसमूहो येन स।

19 The main sentence is this —यस्य च भगवता हेमन्ते शीत काल विभावर्यो रात्रयो विभान्ति गच्छन्ति। **शिशिरकण - कुले**—Read **श्रुतसागर**– शिशिरस्य हिमस्य कणाश्चूर्णानि तथा मञ्जर्यो वल्कर्यस्तासा जालान समूहास्तेषा जयस्तिरस्कारस्तस्मिन् विजृम्भमाण अनिलकुल वातसमूहो यस्मिन् हेमन्ते स तथा तस्मिन्। **वज्रपालीविलासिनी - शालिनि**—Read **श्रुतसागर**– वज्रपालाना गोकुलिकाना या विलासिन्यो गोपाङ्गनास्तासा कपोलानि गण्डस्थलानि च विधनश्च द्रमस्तेषा दैन्य शुक्लत्व पातयति विधमयत्येवशील स तथा तस्मिन्।

Page 13

मुनिकामिनी सङ्गे—Read **श्रुतसागर**—मुनीना ग्राम्यर्षीणा कामिन्यस्त पत्निन्यस्तासा करा हस्ता त एव किसल्यानि पल्लवा। अरुणत्वकोमलत्वगुणविराजमानत्वात्। तेषु कृतो विहितस्तरङ्गसङ्गो लहरीसङ्गतिर्येन स तथा तस्मिन्। The lotus like hands of female ascetics were quivering on account of the intense cold **विरचयति विलोचनानि**—Read **श्रुतसागर**—अभिसारिकाणा कान्ताधन सङ्केतस्थान यान्तीना स्त्रीणा अरालपक्ष्माग्रन्थ्रे वक्रलोचनरोमाग्रभागे तुषारासारशीकरे हिमसमूहकणे कृता

लुलितमौक्तिकेयशुक्तिपुटस्पर्धीनि लुलितानि पर्यन्त(क्ष)स्थितानि शौक्तिकेयानि
मुक्ताफलानि यासां शुक्तीनां मुक्तास्फोटानां पुटैः सह स्पर्धन्ते उपमां धरन्तीत्ये-
वशीलानि विलोचनानि नेत्राणि विरचयति कुर्वति सति। The dew-drops
having been collected on the curved eyelashes, the eyes
of अभिसारिकाs looked like pearl-oyster shells **उरुपर्यन्त-**
पाटलपटलकारिषु—Read **श्रुतसागर**— उरुपर्यन्तेषु सन्निधप्रान्तेषु।
स्मरमन्दिरसमीपं यावत्। पाटलानां श्वेतरक्तानां लान्छनानां पटलानि समूहान्
कुर्वन्तीत्येवंशीलाम्ते तथा तेषु। **पवर्णलयमनोहराणि**-Read **श्रुतसागर**-पपपेति
पुनः पुनः जनस्य लयः साम्य व्यञ्जनस्तेन मनोहराणि चेतोऽनुरञ्जकानि।

20 **चाटुक्रियाम्**-Read **श्रुतसागर**—मिथ्यास्तुतिकरणम्। **चञ्चु-**
पुटान्तराल.... स्मालकः— From whose beak the moss is fall-
ing down. **सीदति**—Read **श्रुतसागर**—बुभुक्षितास्तिष्ठति। गजं
मारयित्वा न भक्षयतीत्यर्थः। **भूमिन्यस्तकरा**—who has placed her trunk
on the ground **अवशक्षीरस्तनी ....ताम्यति**—Read **श्रुतसागर**—
परवशक्षीरस्तनी दु:खिनी भवति। तस्याश्चिक्कस्तस्याः स्तनं शीतपीड़ितः पातु न
शक्नोति यतः। **डिम्भविचेष्टि .. नात्**—Read **श्रुतसागर**—डिम्भस्य
निजबालकस्य निचेष्टि चलनादिक्रियारहितं तुण्ड मुखं तस्य कलनात्। कलनादिक्रि-
यारहितं तुण्ड मुखं तस्य मृतोऽयमिति सम्भावनात्। **जनितकुङ्कुमपङ्करागे**—

Page 14.

Read **श्रुतसागर**—जनित उत्पादितः कुङ्कुमपङ्के काश्मीरजन्मकेसरकर्दमे रागः
प्रीतिर्येन स तथा तस्मिन् (काले)। कुङ्कुमपङ्क उष्णस्वभावो भवति यस्मात्।
लीलाविलासविरलैः—Read **श्रुतसागर**—लीलाविलास उत्फुल्लोचनत्वं तेन
विरलै पेलवैः। तुच्छैरित्यर्थ।

21 **स्थण्डिलशायिन्**-an ascetic who sleeps on the ground.
अन्तःप्रवर्ध ....व्यूहस्य—Read **श्रुतसागर**—अन्तश्चेतसि प्रवर्धमानं वृद्धिं
गच्छत् यद्ध्यान धर्मध्यान तत्र यद्धैर्यं अकातरत्वं निश्चलत्वं तदेव धनञ्जयोऽग्नि।
पापकर्मणा दाहकारकत्वात्। तेन अवधूतः स्फोटितः हिमसमयस्य शीतकालस्य
प्रत्यूहव्यूहो विघ्नसमूहो येन स तथा तस्य।

22. **तपनोपलशैल .. राजिभिः**—Read **श्रुतसागर**—तपनोपलाः
सूर्यकान्तमणयस्तेषां शैलाः पर्वतास्तेषां शिलाः प्रस्तरास्तासां शिखाभ्यः उच्छलन्तः
उत्पतन्त. अविरला अविच्छिन्नाः ये स्फुलिङ्गा अग्निकणास्तेषां सङ्गेन सन्तापिता

उपतापिताः स्वल्पजलजाना स्वल्पकमलाना राजयः श्रेणयो येसे तथा तै (करैः)। **तरमूलविलार्ध.... प्रसरैः**-Read **श्रुतसागर**-तरूणा वृक्षाणा मूलेषु यानि विलानि निलच्छिद्राणि तेभ्यः अर्धविनिर्गताः सामिप्रादुर्भूता ये आशीविषविषधराश्चुर्विषभुजङ्गास्तेषा वदनैर्मुखैरुद्गीर्णा उद्वान्ता या गाढगरलानलज्वालास्तीव्रविषवैश्वानरकीलाभिः कराल अतिरौद्राः प्रकाशप्रसराः प्रद्योतप्रवृत्तयो योनयो येषा ते तथा तैः। **कार्शानवकणगर्भनिर्भरैः**-Read **श्रुतसागर** कृशानोर्वैश्वानरस्येमे कार्शानवास्ते च ते कणा लेशास्तेषा गर्भेण आधानेन निर्भरा अतितीव्रास्ते तथा तैः। **जनिताङ्गहारे**-Read **श्रुतसागर**-उत्पादितशरीरनिक्षेपे शरीरशोषे वा। **शर्करिलासु**-Read **श्रुतसागर**-शर्करोपलगर्हितासु—stony or gritty **नखंपचपांसून्माथितातिथिषु**—Read **श्रुतसागर**—नखान् पचन्ति इति नखंपचा उष्णविधाभिः पांसुभिर्धूलिभिरुन्माथिता मृत्युमानीता अतिथयो अध्वगा येषु ते तथा तेषु (पथिषु)। **वितप्यमानमूषागुषिरेषु**—Read **श्रुतसागर**—वितप्यमानानि यानि मूषासुषिराणि सुवर्णउत्कावनभाजनमध्यानि तानि तेषु। **लेलिहानवनितासु**—Read **श्रुतसागर**—कुण्डलिनीषु। **समाचरित . . .गगनतलेषु**—गगनतलेष्वाकाशमण्डलेषु। कथंभूतेषु सत्सु। महीधराः पर्वतास्त एव तापसाः। जडत्वभावत्वात्। तेषा महीधरतापसाना प्रवृद्धो वृद्धिं गतो मूर्धसु मस्तकेषु योऽसौ निध्यामधूमो बाष्पधूमस्तेन घ्यामलानि मलिनानि तेषु। कथंभूताना महीधरतापसानाम्। उत्प्रेक्षते—समाचरितं पञ्चाग्निसाधने मानस चित्त यैस्ते तथा तेषाम्। **द्रुतदुर्वर्ण... कुल्येषु**—Read **श्रुतसागर**—मरुमरीचिवीचिविभिर्मृगतृष्णालहरीभिर्मरुस्थानानि यानि मनांसि चित्तानि तैर्व्याकुलानि किंकर्तव्यतामूढानि तेषु। कथंभूताभिर्मरुमरीचिवीचिभिः। द्रुतमुत्कालितं यत् दुर्वर्णं रूप्यं तस्य रसं तस्य रेणवत् रुचिः शोभा यासा तास्ताभिस्तथा। **घोरघृणि . . . सरसीषु**—Read **श्रुतसागर**—जरठेरताना जरठेरीना आतपसरसीषु गहसरोवरेषु। कथंभूतासु। दन्दशूकेश्वरेण नागराजेन अपाङ्गनिष्ठ्यूतैः कटाक्षोद्गतैः कोपकृशानुभिः क्रोधाग्निभिः क्वथ्यमानास्विव तप्यमानास्विव। कथंभूतेन दन्दशूकेश्वरेण। घोरघृणेः श्रीभास्करस्य पतस्तीव्रतरो योऽसौ घर्म आतपः स एव अङ्गारसारः अङ्गारवर्षणं तेन भृशः सन्तापितो योऽसौ भूगोल भूमिपिण्डस्तस्य स्पर्शात् फणासमुज्ज्वालानलात् प्रकर्षेण कुपितस्तेन तथोक्तेन। The idea is that the नागराज as he came in contact with the ground which was heated on account of the sun's rays, got angry. अपरं कथंभूतेन दन्दशूकेश्वरेण। उत्फणाल्लितदृशा उत्फणपरिभागे चलिताः प्रज्वलिता दृशो दृग्दग्धलोचनानि यस्य स तेन।

Page 15.

निजनिवास ....पितासु—Read **श्रुतसागर**—आत्मीयगृहवनदावानलेन उद्दिक्तं अधिकमित पितमायुर्यासां तास्तथा तासु (वनदेवीषु)। **विरहिणी .... च्छदासु**—Read **श्रुतसागर**—विरहिणीनां पतिवियुक्तानां स्त्रीणां कपोलवत् गण्डस्थलवत् मर्मराः शुष्काश्छदाः पत्राणि यासां तास्तथा तासु (लतावनपङ्क्तिषु)। **कृतकृष्णवर्त्मकर्महसु**—Read **श्रुतसागर**—कृतं विहितं कृष्णवर्त्मकर्म अग्निप्रवेशो यैस्ते तथा तेषु (पादपेषु)। अग्निप्रवेशं कृत्वा निर्गतेष्वित्यर्थः। **दैर्घिकेयकान्तारेषु**—Read **श्रुतसागर**-कमलवनेषु। **क्षयामयमन्देष्विव**—Read **श्रुतसागर**—उत्प्रेक्षते—क्षयामयेन राजरोगेण मन्देष्विव रोगेष्विव **कासारवसुन्धरासु**—Read **श्रुतसागर**—सरोभूमिषु। **कठोराष्ठील...... वारिषु**—Read **श्रुतसागर**—यत्रप्राय अष्ठील गर्भो मध्यप्रदेशो यस्य पृष्ठस्य तेनोपलक्षिता ये कमठाः कूर्मराजास्तेषां निर्लोठनेन प्रणेन लुठन्तो यत्र तत्र पतन्तो ये पाठीनाः सहस्रदंष्ट्रिणो मत्स्यास्तेषां क्षोभेण मज्जनेन कलुषाणि अनच्छानि वारीणि जलानि येषां विश्याणां ह्रदानां ते तथा तेषु। **प्रधावधरणिष्विव**—Read **श्रुतसागर**—पायालीप्रदेशेष्विव। यत्र गजाश्वाः शीघ्रगतिं कार्यन्ते सा प्रधाव धरणिरुच्यते। **धान्वनधरारन्ध्रेष्विव**—Read **श्रुतसागर**—धन्वन इव धान्वनी सा नाम्नी धरा धान्वनधरा तस्या रन्ध्राणि तेषु धान्वनधरारन्ध्रेषु मरुस्थल भूमिच्छिद्रेष्विव। उदकरहितेष्विति भावः। **चुलुकोच्चुलुम्पनोचितेष्विव**—Read **श्रुतसागर**—चुलुकैः करपुटैरुच्चुलुम्पनं उत्पुटन तस्मिन् उचितेषु योग्येषु। अल्पजलेष्वित्यर्थः।

23 Verse 60. *Construe*—चण्डतापी मरुभुवामिमाः दधानो मार्तण्डस्तपति। काम पुरस्तात् भाव्ये स्थिति योनि व्योमान्तराणि स्मयति। ग्रावादानन्तरालं ऊर्ध्वं निर्ध्यामयीनौनय विसृजतीव। निम्नगानां पयसि ममाङ्गान करिण प्राप्य यातं याति। **निर्ध्यामयीर्न्तीचयम्**—Read **श्रुतसागर**—वाष्पलहरी-समूहम्। **शोणितत्तुण्डः**—Read **श्रुतसागर**—शोणेन शरीरपरितापेन उत्तुण्डः ऊर्ध्वमुख विमृशति—(The peacock) searches **आर्मानप्रचलायितैः**-Read **श्रुतसागर**—आर्माने प्रचलायितैः मन् प्रचलायितैर्घूर्णितैः कृत्वा। **शीर्णाभ्ररन्ध्रः ..... कन्धरः**—Read **श्रुतसागर**—शीर्णाभ्रस्य रन्ध्रे विवरे योऽसौ द्रुमो वृक्षस्तस्य स्कन्धः प्रकाण्डः शाखाप्रभिकार्य तत्र आलम्बिता आरोपिता कन्धरा ग्रीवा येन सः। **भद्रिश्रोणि - वपुः** Read **श्रुतसागर**—भद्रेः

पर्वतस्य द्रोणि. सन्धिप्रदेशस्तत्र दर ईषत् यथा भवत्येवं आदरेण तत्परतया अर्पितं आरोपितं वपुः शरीरं येन स ।

Page 16

24. **परमानन्दस्यन्दसुधापयोधिना**-Read **श्रुतसागर**-परमानन्दो निजशुद्धबुद्धैकस्वभावध्यानसमुत्पन्नसौख्यं परमानन्द उच्यते, तस्य स्यन्दः क्षरणं प्रवाहः स एव सुधापयोधिरमृतसमुद्रः । जरामरणनिवारकत्वात् । तेन । **विकर्तन-तरुमूल .. .श्रितस्य**—Read **श्रुतसागर**—विकर्तनः श्रीभास्करस्तस्य कराः किरणास्तेषां मूलमुत्पत्तिस्थानम् । श्रीसूर्यबिम्बमित्यर्थः । तत्र विल्ग्ना समीपवर्तिनी शिखा शिखरं यस्येति विकर्तनमूलविलग्नशिखः स चासौ शिखरी पर्वतस्तस्य शिरश्चूलिका तत्र श्रित आश्रितस्तस्य तथोक्तस्य ।

25 The main sentence is this —येन च सुदत्ताचार्येण तत्र तेषु वारिवाहवासरेषु वारिवाहस्य मेघस्य वासरा दिवसा वारिवाहवासरास्तेषु मेघदिवसेषु तरुमूलनिवासिना सता शर्वर्यो रात्रयो नीयन्ते निर्गमयन्ते । अत्र वासरशब्द 'क्लीबे दिनवासरौ' इतिवचनात् यद्यपि नपुंसकलिङ्गे वर्तते । तथाप्यत्र पुल्लिङ्गो विवक्षित इति ज्ञातव्यम् । वासरशब्दस्य विशेषणानि पुल्लिङ्गे सूचितत्वात् । **पयोधरोन्नति..... निचोलेषु**—Read **श्रुतसागर**—पयोधराणां मेघानां उन्नत्या आडम्बरेण जनित उत्पादितो जगद्वलयस्य नीलनिचोलः कृष्णवर्णनिचोलक-कञ्चुको यैस्ते तथा तेषु (वारिवाहवासरेषु ।) The clouds are here considered to be the black veil of the earth. **खण्डितविलासिनी-मनोरम.. ...परिपन्थिषु**—Read **श्रुतसागर**—खण्डितानां पत्या मानभङ्ग प्रापितानां विलासिनीनां स्त्रीणां मनोरथानां दोहदानां परिपन्थिनः शत्रवस्ते तथा तेषु । उक्तं च । निद्राकषायमुकुलीकृतताम्रनेत्रो नारीनखव्रणविचूर्णितसर्व-गात्रः । यस्याः कुतोऽपि गृहमेति पतिः प्रभाते सा खण्डितेति कथिता कविभिः पुराणैः । **प्रभिन्नगज... .. दुःसहेषु** – Read **श्रुतसागर**—प्रभिन्ना मदं प्राप्ताः । 'प्रभिन्नो गर्जितो मत्तः' इति वचनात् । ते च ते गजाः करिणस्तेषां गर्जनेन शब्देन ऊर्जिता अप्रतिहतव्यापाराः (द्विगुणीभूत गर्जना इत्यर्थः ।) ते च ते पर्जन्या वारिवाहास्तेषाम-विच्छिन्नैः निरन्तरैः स्वनैः शब्दैः दुःसहा दुःखेन महता कष्टेन सोढुमशक्या ये वासरास्ते तथा तेषु । The roaring of the intoxicated (प्रभिन्न) elephants multiplied the thundering of the clouds and thus their mutual noise became unbearable. **विसंस्थुलायमानस्रस्तसमीरसूत्कार-चण्डेषु**-Read **श्रुतसागर**-विसंस्थुलायमाने प्रलयकाले सरन् प्रवर्तमानो योऽसौ समीरो

वायुमन्य सूत्कारेण शब्दविशेषेण चण्डा प्रचण्डतरास्ते तथा तेषु । **दिगन्तरधर .....पोतेषु**—Read **श्रुतसागर**—दिगन्तरेषु दिङ्मण्डलेषु ये धराः पर्वतास्तेषां दरा· कन्दरास्तैरुद्गीर्णानि उद्वान्तानि यानि जलानि उदकानि तै (तेषु) भ्रामिता निमज्जिता दन्तिना हस्तिना पोता शिशवश्छिश्रा येषु ते तथा तेषु । **पोतसम्भावना. .... संघट्टेषु** -Read **श्रुतसागर**—पोताना मृगशिशूना, सम्भावना धारण रक्षणं तत्र आकुला विह्वलीभूता या कुरङ्गय मृग्यस्तासां जीवितस्य प्राणधारणस्य आशा इच्छा तस्या विनाशे अपलापे पिशुनानि यानि तडिद्दण्डानि विद्युता यष्टयस्तेषां संघट्टो भटभेटको येषु वारिवाहनामरेषु तथा तेषु । The idea is that there was flashing. of lightening which is described as the destroyer of hope for life of the deers, who were confused as to how to protect their young ones **संघट्टमुखरवारिवाह ... सञ्चिषु**- Read **श्रुतसागर**—संघट्टेन परस्परनिष्ठुरप्रहारेण मुखरा वाचाला ये वारिवाहा मेघास्तेषां वपुर्मण्डन कायशृङ्गार यदाखण्डलकोदण्ड इन्द्रधनुस्तस्य विलोकने अध्वन्याना पथिकाना त्वरा वेगस्तत्र सञ्चयन्तीष्वेवंशीलास्ते तथा तेषु । The clouds which were roaring due to the clashes of the lightenings against each other, were producing the rainbow On seeing this rainbow, the travellers were hastening to reach the shelter

26 Verse 65, What sheter should a female deer with her young cub resort to in the rainy season, in which the elephants are disquieted due to the terrible shower of trail pouring down from the clouds, in which the water of the ocean was made unsteady on account of the aggregation of the trees on the shore which was inundated by the floods,, in which the deers that have become uneasy at the howling of jackal affected by (आश्रयेग) a voilent gust of wind caused by the (terrible flow of) water, (and) in which the night was associated with the pitchy darkness. **अजडायनार** —Read श्रुतसागर—जलागमरहित ।

Page 17.

धारासारभरेण—Read श्रुतसागर—धारा जलच्छटास्ता एव शरा बाणा । पथिकानां मर्मविदारणहेतुत्वात् । तेषामासारा वेगवद्वर्षणानि भरो अतिशयस्तेन तयोरेन ।

27. **विहितवनदेवतारक्षाधिकारेण**—Read **श्रुतसागर**—विहित आचरित वनदेवताना कान्तारदेवताना रक्षायाः प्रतिपालनस्य अधिकारो नियोगो यस्य स तथा तेन (सुदत्ताचार्येण)। **अभिसारिकाजनमनोऽपत्यपोषणगर्व्यः**—Read **श्रुतसागर**—अभिसारिकाजनाना कान्तार्थिनीसङ्केतका कामुकस्त्रीसमूहाना मनास्येव अपत्यानि बालका । अज्ञानमनस्कत्वात् । तेषा पोषणे प्रतिपालने समर्थीकरणे गर्व्यः महिषीसमानः (गर्व्यः) ।

28. **निरन्तरज्वल.....पर्यन्तानि**—Read **श्रुतसागर**—निरन्तर-मर्हनिश ज्वलन्ति प्रज्वलन्ति यानि ज्वालाजालानि कीलसमूहास्तेषा प्रकाश उद्योतः स एव पिष्टातकः सिन्दूरादिचूर्णं तेन निकीर्णा व्याप्ताः ककुप्सीमन्तिनीना दिग्वनिताना सीमन्तपर्यन्ता केशमार्गपर्यन्तप्रसनानि यैर्वडवानलमण्डलैस्तानि । **हेरम्बगुरुशिरसि**—Read **श्रुतसागर**—हेरम्बस्य लम्बोदरस्य गुरुः पिता श्रीमहादेवस्तस्य शिरसि मस्तके। **कपर्दिनितम्बिनी ...महांसि**—Read **श्रुतसागर**—गोमिनी लक्ष्मी तस्याः पतिर्भर्ता श्रीनारायणस्तस्य श्यालो मैथुनश्चन्द्रस्तस्य वपुषि (कुरङ्गाङ्कशरीरे चन्द्रमण्डले) कुरङ्गाङ्कतिलाञ्छनमहांसि व्यधात् कुरङ्गाङ्कति मृगाकारं यल्लाञ्छन चिह्न तस्य महांसि तेजांसि व्यधात्। कथभूतानि ..महांसि। कपर्दी श्रीमहादेवस्तस्य नितम्बिनी भार्या पार्वती तस्याः स्तनौ वक्षोजौ तयोराडम्बरतो विस्तारितो मृगमदपत्रभङ्गः कस्तूरिकातिलकरचना तद्वत् सुभगानि मनोहराणि। **प्रकाम ...कृतीनि**—Read **श्रुतसागर**—प्रकाममतिशयेन पूर्वं पीताः पश्चाल्लीढितास्तदनन्तर मुक्ताः महत्तराणा भर्तॄणा वरपलरवनैः प्राणिप्रवालवायुभिर्निराप्यमाना आप्यायमाना ये विद्याधरीणा विद्याधामिनीना स्त्रीणा विम्बाधरा पक्वबिम्बसमानोष्ठास्तेषामाकृतय आकारा येषां तानि तथा । **ललितापतिशैलमेखलासु**—Read **श्रुतसागर**—ललितापतिशैलः कैलासपर्वतस्तस्य मेखलासु कटिनीषु । **निजनाथावसथ ...मनोहराणि**—Read **श्रुतसागर**—निजनाथस्य कन्दर्पस्य योऽयमावसथो गृहं तस्य पन्था मार्गस्तस्मिन् प्रस्थान गमन तस्मिन् परिणता व्याप्रता याऽसौ रतिः कन्दर्पभार्या तस्याश्चरणौ पादौ तयोर्विषये शिञ्जानाः शब्दायमाना ये हिङ्गीरा नूपुरास्तेषा मणितानि कामक्रीडानमरे कूजितानि तद्वन्मनोहराणि चित्तानुरञ्जकाणि तानि तथा ।

29 **यथादेशनिवेशित ....विभूषणा**—Read **श्रुतसागर**—यथा-देश स्थितिस्थानमनतिक्रम्य निवेशितानि परिकल्पितानि विवाहानुरूपाणि विवाहयोग्यानि गुणैर्व्यवरैः प्रोता ये मणयो रत्नानि तैरुपलम्भितानि विभूषणानि सुवर्णा-भरणानि यस्याः सा (कीर्तिपतिरा) । अत्र व्यङ्गम् । यथादेशं आदेशानतिक्रमेण उप-न्यासस्य परिपाटचा निवेशिता आरोपिता अन्यस्याः परि समन्तात् ये तथा विन्यासेन ।

'सकलादेश प्रमाण विकलादेशो नय इति वचनात्। तेषु प्रचणा अनुकूला ये गुणा अविनिश्चितपदार्था। 'विवक्षितो मुख्य इतीष्यतेऽन्यो गुणोऽविवक्षो न निरात्मकस्ते' इति वचनात्। त एव मणयो रत्नानि विभूषणानि शोभाजनकानि आभरणानि यस्याः कीर्तः सा तथा। Pramana and Naya refer to understanding cf प्रमाणनयैरधिगम। तत्त्वार्थसूत्र Chapter I, Sûtra 6. The former refers to the apprehension of reality or valid knowledge, whereas Naya corresponds to the different aspects of considering things These are the two means of enriching knowledge Right knowledge or all comprehending knowledge grasps objects which, as a matter of fact, have many aspects, while Naya can comprehend things but partially, from one particular point of view The Jainas maintain that things possess many attributes, however mutually conflicting they may be, and that valid knowledge consists in perceiving these as possessing many attributes This view of the Jainas is called the अनेकान्तवाद multisided reality One and the same thing appears to have many properties and is so regarded by different persons The nature of things is ever changing and not fixed Their quality also is manifold It is, therefore, impossible, as the Jainas say, to admit uniformity and fixity in things A thing can be comprehended in its entirety only by the valid knowledge, *i e* प्रमाण, but one sided knowledge can be had from the *nayas* which are generally of seven kinds (1) नैगम— It is the first of the *nayas* which comprehends things in their generic properties, not distinguished from each other. It is Figurative. Not literal Taking something for granted. Speaking of a past or future event as a present one Speaking of a thing in hand, as a completed fact It is of three kinds relating to past, present and future, *e g* saying on Divali day "Lord Mahavir attained liberation to day' The present is used figuratively of the past, similarly for future or present When

the cook is lightening fire and some one asks her what she is doing, she may answer, "I am cooking," although she is only preferring to cook This method of comprehending a thing in its generic properties which is peculiar to *naya*, and Vaisesika schools, is called the *naigam naya* (2) सग्रह This is the second *naya* by which things are comprehended in their generic pro perties alone to the total exclusion of their specific properties Thus when we speak of a mango tree, we understand only its generic property, viz, its being a tree, without understanding its specific property such as its being a mango tree The Advaita and Samkhya stystems, follow this method (3) व्यवहार-The third *naya* is that by which we comprehend thirgs in their particular and practical properties alone and reject the rest as inadmissible The Charvakas follow this method of comprehending things (4) ऋजुसूत्र—This is the fourth *naya*, called ऋजुसूत्र, the straight expression, by which we comprehend things as they exist for the present without any reference to their past or future The Buddhists follow this method of comprehending things (5) शब्द is that method of comprehending things which recognises the conventional sense of synonyms to be one and the same and does not admit of any distinctions between them Indra, S'akra and Purandara thus denote one and the same individual (6) समभिरूढ recognises distinctions in the conventional sense of synonyms based upon their etymology (7) एवंभूत—The last one restricts the use of words in naming things only when they possess their etymological sense *e. g* calling a ' tripod ' as such only when it has got three legs to support it. cf. नैगमसग्रहव्यवहारर्जुसूत्रशब्दसमभिरूढैवंभूता नया । तत्त्वार्थसूत्र chapter I, Sūtra 33 The reader should not be confounded with these seven kinds of Nayas and with the former six kinds (see page) These seven kinds of *nayas* com-

under निश्चयनय. The object of these Nayas generally of the above seven and specially of the former six is to reveal the intrinsic nature of personality in its comic environment. **अहल्यापतिपरिग्रह**—the wife of गौतमऋषि, अहल्या. **युवतिमुद्रा**—Read **श्रुतसागर**—(सहस्र)भगलक्षणा **अनेकवीक्षण**—Read **श्रुतसागर**—. गौतमशापेन सजातसहस्रभेचन । **नार्हसि प्रणयकलह विधातुम्**—Read **श्रुतसागर**—त्व मे मम अनुनयनानि माननानि प्रसन्नीकरणानि विधातु कर्तुं न अर्हसि न योग्यो भवसि । केन कृत्वा । करजराजिपाटनप्रदानदण्डेन कृत्वा करजा मम नखास्तेषा राजिः श्रेणिस्तया पाटनेन नखैश्चूर्णप्रदानेन दण्डन येन कृत्वा अनुनयनानि कर्तुं न शक्नोषि । दण्डरहितत्वात् सर्वाङ्गभङ्गकारत्वात् । कथभूताया मे । प्रणयकलहकुपिताया स्नेहयुद्धकोप प्राप्ताया । अत्र व्यङ्गयम् । य परस्त्रीलम्पटो भवति युवत्याकार धृत्वा परस्त्रिय गच्छति । युक्ति विना अनेकस्त्रीनिलाक्ने क्षतकरण अङ्गविकलो भवति, श्वशुरमारकश्च स्यात् । प्रकृष्टना नयाना स्यात्स्त्यादीना सप्त **भङ्गानां** कलहे युद्ध विवादे सति कोप करोति, युक्त्या मिथ्यावादिन न वारयति । कलहवचनश्रेणिभिर्निग्रहस्थान न करोति । अनुगतानि नयनानि परस्परापेक्षत्वात् नयात् न विदधाति । **वृद्धावस्यन्दी**—Read **श्रुतसागर**—सप्तमधातुद्रावको (भवति तस्य कीर्ति न भवति इति भाव)। **सप्तभङ्गीनय**–There are generally seven kinds of Nayas, each of them comprehends things only from one particular stand-point, knowledge derived from a Naya, therefore is partial and incomplete To comprehend things in all their aspects, therefore, a special mode or form of comprehension is stated in Jaina Philosophy which is called स्याद्वाद or doctrine of many possibilities This स्याद्वाद considers things from seven points of view and hence is also called सप्तभगीनय These seven points of view are (1) स्यादस्ति, possibly it is, (2) स्यान्नास्ति, possibly it is not, (3) स्यादस्ति च नास्ति च, possibly it is and it is not (4) स्यादवक्तव्य, possibly it is indescribable, (5) स्यादस्ति चावक्तव्य, possibly it is and it is indescribable, (6) स्यान्नास्ति चावक्तव्य—possibly it is not and it is indescribable (7) स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्य—possibly it is, it is not and is indescribable These seven modes, the Jainas think, are quite

sufficient to comprehend things, and hence स्याद्वाद is considered to be the highest source of valid knowledge in all its entirety सप्तभंगी or the seven aspected logical predication is an important doctrine of Jaina logic The same object may be described by seven distinct propositions These are the seven possible ways of a *priori* description We can not have another proposition about an object which can not be brought under any one of the seven propositions The complex nature of a real object or Draya is amenable to description by the above seven and only seven propositions To have a complete description then, the thing must be taken in all the seven ways In each case it is the same fact that is the subject of the propositions which are certainly diverse in nature That only means that different and apparantly conflicting ideas may be predicated of the same subject The different propositions are all beginning with the term ' स्यात् " which means *perhaps* The proposition aims, at the most only at the probable truth With the consciousness of seven possible predications Jaina Logicians never assert anything categorically about anything Absolute categocical assertion is never aimed at in Jaina philosophy But the Jaina thinker in his dread of such absolutist attitude never hesitated to emphasize his relativistic philosophy even at the cost of verbal redundency The prefix ' स्यात् ', therefore, saves the proposition from becoming an absolute assertion The quality predicated is probably or perhaps true The predication is accepted provisionally with the full recognition that the same may be denied and that other ideas may be affirmed of the subject

1 The first proposition " स्यादस्ति द्रव्यम् " means that existence is affirmed of a thing from the point of view of its own Draya or essence The affirmation has meaning with reference

to its own क्षेत्र or place i e you can say that "a thing is' when you refer to its place of existence Similarly the proposition is significant with reference to its own काल We can affirm the existence of a thing during its life time Again affirmation is relevant if reference is to its भाव or quality The quality of a thing can be safely predicated of the thing Hence the proposition स्यादस्ति द्रव्यम् is an affirmation about the Draya with reference to its own द्रव्य (substance), क्षेत्र (place), काल (time) and भाव (quality)

2 The second proposition 'स्यान्नास्ति द्रव्यम्" This proposition is a negation about a thing from the point of view of परद्रव्य (alien substance), परक्षेत्र (alien place), परकाल (alien time) and परभाव (alien quality) i e we can have a negative proposition of a thing in the following manner —

i A is not B (परद्रव्य)

ii A is not in B (परक्षेत्र)

iii A is not now (परकाल) i e, it ceased to exist or it is not yet born

iv A has not the quality B (परभाव)

Thus, a thing is affirmed in its four-fold relation form, matter, place and time and is denied in its foul-fold alien relation

3 स्यादस्ति च नास्ति च द्रव्यम्—(Perhaps the thing is and is not) Both the conflicting predicates may be applied to the same subject, provided the following condition is satisfied The affirmed predicate must refer to स्वद्रव्य स्वक्षेत्र, स्वकाल and स्वभाव, and the predicate denied must refer to परद्रव्य, परक्षेत्र, परकाल and परभाव

4 स्यादवक्तव्य द्रव्यम्—(Perhaps the thing is indescribable) There is no word which would bring out the implication of both the affirmation and negation of a thing at the same time

अवक्तव्य should not be interpreted to be absolutely indescribable, for then अवक्तव्य itself would become meaningless. It only refers to the impossibility of finding an idea which would include both the thesis and antithesis at the same time.

5. स्यादस्ति चावक्तव्य द्रव्यम्—(Perhaps the thing is and is beyond description.) When reference is made to स्वद्रव्य, स्वक्षेत्र etc., The *thing exists and hence the affirmation, and when* reference is made at the same time स्वपरद्रव्य, स्वपरक्षेत्र, स्वपरकाल and स्वपरभाव, the thing becomes beyond description and when attention is directed to both the abovementioned aspects, affirmation and indefinability will be the fifth भङ्ग.

6. स्यान्नास्ति चावक्तव्य द्रव्यम्—(Perhaps a thing is not and is indefinable.) Here the first reference is negation from the point of view of परद्रव्य, परक्षेत्र etc., Secondly the reference is to the indescribability and when both these characteristics, denial and indefinability, are associated with the thing at the same time, then the sixth mode becomes significant.

7. स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्य द्रव्यम्—(Perhaps the thing is, is not and is indefinable.) Affirmation is with reference to स्वद्रव्य etc., negation is with reference to परद्रव्य etc., indefinability when these two are taken at the same time. When all the three above characteristics are attended to together then the thing may be said to exist, and yet not to exist, and to be beyond description.

Page 18

स्वरुचिविरचितकान्तस्वीकाराया—Read **श्रुतसागर**—(1) स्वरुच्या निजश्रद्धया विरचित कृत कान्तस्य भर्तुः स्वीकारो अङ्गीकारो यया सा तथा तस्या । (2) स्वस्मिन् आत्मस्वरूपे रुच्या सम्यग्दर्शनेन कान्तस्य परमब्रह्मण स्वीकार न करोति तस्य अनेकान्तनयेषु अविनीतस्य यते कीर्तिनं भवति । The suggested meaning is that the sage who has not taken five vows as well as who is not actuated by right belief etc., does not

become famous **वातापिरिपुदिगन्तवास**—Read **श्रुतसागर**—वातापिन् इल्वल भ्रातुर्दैत्यविशेषस्य रिपुः शत्रुरगस्त्य इत्यर्थस्तस्य दक्षिणाशा तस्या अन्ते अवसाने वासो निवासो यस्य स तस्य सम्बोधनम्। **काकिलादिकरणोदाहरणानाम्**—Read **श्रुतसागर**—परावर्तितग्रीवयोर्दम्पत्योरपि(भि)प्रायाग काकिलमुच्यते, तदादिर्येषां चुम्बनसूयणआवर्तननिवर्तनप्रवेशादीनां तानि काकिलादिकरणानि च। तानि उदाहरणानि दृष्टान्तवचनानि तेषां काकिलादिकरणोदाहरणानाम्। **नलकूबरपितरम्**—Read **श्रुतसागर**—धनदम्। **अनिष्टकुष्ठद्रवद्रुतचरणनख**—Read **श्रुतसागर**—अनिष्टमनभिलषितं यत् कुष्ठं पापरोगं तस्य द्रवेण पूयादिना द्रुता गता चरणनखा पादपुनर्भवा यस्य स तस्य सम्बोधनम्। **हरितवाहनवाहनम्**—The sun **प्रबन्धनिधुवनविधीनाम्**—Read **श्रुतसागर**—(1) प्रबन्धेन दीर्घ स्तम्भेन निधुवनं मैथुनं तस्य विधयः कारणानि प्रबन्धनिधुवनविधयस्तेषाम्। (2) प्रबन्धाना महापुराणादिशास्त्राणां निधुवनविधीन् वाचनादिविधीन् (क्षयवान् मुनिन जानातीति व्यङ्ग्यार्थः ।) **अवतानकालायस मुकुन्दम्**—Read **श्रुतसागर**—अवताना अधोमुखा या कालायसस्य लोहस्य तल्लिका कटाहिका तदाकृत्या तदाकारेण वल्लया एककेशिकया उपलम्भितो मस्तकदेशः शिरःप्रदेशो यस्य पुराणपुरुषत्वात् स तथा तस्य सम्बोधनं हे अवतान कालायसतल्लिकाप्रतिमस्तरस्क हे हृषीकेश हे नारायण। त्वं मे कुटिलकुन्तलाविलविलोचनचुम्बनानां समीपे निकटवर्ती न भवसि। कुटिलाः शृङ्गारसर्पवत् वक्रीभूता ये कुन्तलाः केशास्तैराकुले मिलिते विलोचने नयने तयोश्चुम्बनानि वक्त्रसंयोगास्तेषां तथोक्तानाम्। कथंभूताया मे। अदय कचग्रहग्रहिलविग्रहायाः अदयं दयारहितं यथा भवति तथा कचग्रहे, हस्तद्वयेन कुन्तलग्राहे ग्रहिलः अतिनिरुद्धो विग्रहः शरीरं यस्याः सा तथा तस्याः। अत्र व्यङ्ग्यम्। यो मुनिर्वार्धक्ये वल्वाटमस्तकः सन् दीक्षावान् न भवति, तारुण्येन तपो न गृह्णाति, हृषीकेशिन्द्रिये प्रभूतो योजितो भवति, वृद्धत्वेन लोचकरणे रक्तदन्तुरौ पातयति, शिरस्लोचकरणे अङ्गुष्ठतर्जनीग्रहणसमर्थो न भवति तद्यपि कीर्तिन भवति। **कुम्भीनसप्रभुम्**—Read **श्रुतसागर**—धरणेन्द्रम्। **अविरलगरलोल्बणफणजाल**—Read **श्रुतसागर**—अरः अविरलगरलोल्बणफणजाल अविरलं अविच्छिन्नं गरलेन विषेण उल्बणं उत्कटम् फणजालं सहस्रफणसमूह(न)फणसमूहो यस्य स तथा तस्य सम्बोधनं विधीयते। हे अविरलगरलोल्बणफणजाल। हे भुजङ्गमलोकपाल हे शेषनाग। त्वं मे कुम्भीरायवरामृतानां कुम्भाद् पयोनिम्नफल तथाकारौ यावद्वरौ दन्ताग्रमसी तयोरमृतानि पीयूषपानकानि तथा कुम्भाधरामृतानां सद्भावागमनसङ्गमप्राप्तिर्न भवति। कथंभूताया मे। अनल्पवल्गमकल्पित

प्राणितायाः अनल्पकल्पेषु असख्येयप्रलयकालपर्यन्तेषु सङ्कल्पित नैमित्तिकैरादिष्ट प्राणित जीवित यस्या. सा तथा तस्याः। अत्र व्यङ्गचम्। यो मुनिर्मधुरभाषी न भवति, मुखात् निरन्तर् कटुकानि वचनानि वर्षति, अनु च भुजङ्गमलोकान् कामुकान् पालयति तथापि कीर्तिर्न भवति। **निखिलमल मनीषेव**—Read **श्रुतसागर**–मुनेर्मनीषेव योगिना बुद्धिरिव। केवलज्ञानमित्यर्थ। कथ भूतस्य मुने। निखिलमलविलयोन्मीलितान्तरालोकलोचनस्य निखिलाश्च ते मलाश्चिपञ्चप्रकृतयस्तेषा विलये विनाशे उन्मीलितान्तरात् प्रादुर्भूत अन्तरालोकलोचन केवलज्ञान यस्य स तस्य।

30 **तपस्तपत कवलयात्**—Read **श्रुतसागर**—तपो द्वादश विध तदेव तपन श्रीसूर्यस्त्रिभुवनद्योतकारकत्वात् तस्य करा किरणास्त एव काश्मीर-केसराणि वाह्लीकदेशकुङ्कुमानि तैररुणितानि रञ्जितानि रङ्गितानि स्तुतिमुखराणा स्तवनवाचालाना सुरयोषिताना देववल्लभाना अलकवल्यानि मस्तकाग्रथितचूर्णकुन्तल-मण्डलानि यस्मिन्नुदयाचलदरीमन्दोहे स तथा तस्मात्। द्वादशविध तप — There are two main types of austerities —external and internal Again external austerities are of six kinds —(1) अनशन, Fasting, (2) अवमोदर्य, Eating less than one's fill, than one has appetite for, (3) वृत्तिपरिसंख्यान—Taking a mental vow to accept food from a house-holder, only if a certain condition is fulfilled, without letting any one know about the vow (4) रसपरित्याग—Daily renunciation of one or more of six kinds of delicacies, viz -(a) Ghee, (Butter, clarified butter) (b) milk (c) curd (d) Sugar (e) salt (f) oil (5) विविक्तशय्यासन—Sitting and sleeping in a lonely place, devoid of animate beings (6) कायक्लेश—Mortification of the body, so long as the mind is not disturbed cf अनशनावमोदर्यवृत्तिपरिसंख्यानरसपरित्यागविविक्तशय्यासन-कायक्लेशा बाह्य तप। तत्त्वार्थसूत्र chapter IX Sūtra 19 The internal austerities are also of six types —(1) प्रायश्चित्त Expiation (2) विनय Reverence, (3) वैयावृत्य Service (of the saints or worthy people) (4) स्वाध्याय Study, (5) व्युत्सर्ग Giving up attachment to the body, etc (6) ध्यान Concentration cf प्रायश्चित्त-विनयवैयावृत्यस्वाध्यायव्युत्सर्गध्यानान्युत्तरम्। तत्त्वार्थसूत्र chapter IX, Sutra 20

उपलान्तरालदेशाः—Read श्रुतसागर—शिलानामभ्यन्तरप्रदेशाः । मन्दर-धराधरनितम्बात्—Read श्रुतसागर—अस्माचल्पर्ततटात् । मेखलाकुल . कन्दरात्—Read श्रुतसागर—मेखलाना कटिनीना कुलानि समूहा तेषा कुहराणि विवराणि तेषु निलीना उपविष्टा या स्त्रियों देवाङ्गनाविशेषास्तासा गणै समूहैः गीयमानानि गान प्राप्यमानानि दया कारुण्य दमो जितेन्द्रियत्व नियमाश्च पञ्चमव्रतानि रात्रिभोजनवर्जनपञ्चानि नाम च श्रीसुदत्ताचार्य इति तैः शुचीनि पवित्राणि यानि पञ्चमान्त(दि)रागगीतानि तैर्वाचाला वाचाला कन्दरा गुहा यस्य मन्दरधराधरनितम्बस्य स तथा तस्मात् । पञ्चमहाव्रतानि—In Jaina religion there are two kinds of vows, partial (अणुव्रत) and full (महाव्रत) Those vows are five in number (1) अहिंसा–non injury (2) सत्य truth. (3) अस्तेय non-theft (4) ब्रह्मचर्य chastity (5) अपरिग्रह abstention from worldly attachment The partial vows are observed by the householders whereas the full vows by the saints. धराधरनितम्बाडम्बर वदनात्—Read श्रुतसागर—धराधरस्य गिरे-रस्य तलस्य ये नितम्बास्तटानि तेषामाडम्बर आटोपस्तस्मिन् स्पृष्ट उच्चनीचो योऽसौ प था मार्गस्तस्य प्रस्थानेन प्रयाणेन मन्थरिता मन्दगमना गतिर्गमन यस्या सा चासौ कीर्ति पुण्यगुणगण मेव मन्दाकिनी गङ्गानदी त्रैलोक्यमार्गतस्यगमितान तस्या-स्तरङ्गा कल्लोला स्यादस्त्यादिलक्षणास्तैरेन्दुराणि उन्नतदन्तानि दन्तदनानि गुणामु-खानि यस्य तद्दिग्शैलचूलिकाचक्रवालस्य तथा तस्मात् ।

31 **पुरम्** a capital and fort-city स्थानीयम् is the centre of 800 villages **द्रोणमुख**—a cap tal of 400 villages or a place to be approached only through boats **कार्वटिक** comprises 200 villages **संग्रह** has ten villages under it **निगम**—It comprises a lakh of villages

Page 19

चरणकरण . भूषणे.—Read श्रुतसागर—चरणकरण च सम्यक्चारित्रा नुष्ठान नयनिरूपण च नयनरूपास्त्रविवरण गुणाश्च ज्ञानध्यानादयस्त एव हारा मुक्ता-कलापस्तैर्विहितानि अनुष्ठितानि हृदयभूषणानि वक्षःस्थलमण्डलानि येषा पारामर्शिना ते तथा तै । The sages were actuated by the right conduct, well versed in explaining the principle stand-points (नय) and were possessing the right krowledge and engrossed in the self-medi-

tation **समस्तश्रुतधरोद्धरणधृतादिपुरुषधिषणैः** –Read **श्रुतसागर**-
समस्त समग्र यच्छ्रुत शास्त्र द्वादशाङ्गलक्षण तदेव धरा भूमिधरः पर्वतो वा तदुद्धरणे
तदुच्चालने धृता आत्मन्यारोपिता आदिपुरुषस्य श्रीनारायणस्य वृषभजिनस्य वा
धिषणा बुद्धिर्यैः पारासरिभिस्ते तथा तैः । For द्वादशाङ्गश्रुत, see page 6.
वृषभजिन—He is the first Tirthankar according to Jaina tradition The Scripture consisting of twelve अंग is compared to the *mountain* *The sages are described to have committed to the* memories the fundamental doctrines preached by Lord Rishabhadeva to enable them to go through the scripture भव्य He is capable of attaining liberation He has a faith in preaching of the Jaina saint and is candidate for the three jewels (रत्नत्रय) **नव्यानव्यकाव्योपदेश .. नीकैः** – Read **श्रुतसागर**—
नव्यानि च आधुनिकानि च अनव्यानि च चिरतनानि यानि काव्यानि साहित्यानि
तेषामुपदेशो व्याख्यान स एव स्वच्छ पुष्पवाटिका तस्य स्व उन्दोलन यथेष्टसञ्च-
यस्तदर्थमागच्छन्तो ढौकमाना अतुच्छा बहुला छेका दक्षतरा ये छात्रा अन्तेवासिनस्तै
रुजानि व्याप्तानि व्याख्यानमण्डपानीकानि व्याख्यानस्थानसमूहा येषा पारासरिणा ते
तथा तैः । **ऐन्द्रजैनेन्द्र वनीकैः** Read **श्रुतसागर**-एन्द्र इन्द्रेण रचिता कृत,
चन्द्रेण रचिता कृत चान्द्र, आपिशलिकेनिना कृतमापिशल, पाणिनाय च पणिपुत्र
रचित, तानि आदिर्येषा शाकटायनामरकाशकृत्स्नादीना तानि च अनेकान्यष्ट
सख्यानि बहुसख्यानि वा यानि व्याकरणानि तैरुपदिश्यमानो जिगीषमाणा योऽसौ
शब्दार्थो. सम्बन्धस्तस्य वैदग्धी चातुर्यता सैव सरित् शब्दनदी तया भावितता
निर्मलीकृता शिष्याणा विद्यार्थिना शेमुष्या. बुद्धः पदार्थियामभूमिय पारासरिभिस्ते तथा
तै. । Here are references to the different schools of grammar The sages are described to have taught their disciples the grammar portions composed by the grammarians such as इन्द्र, चन्द्र, शाकटायन पाणिनि and आपिशलि **परिमुषितकषायकालुष्यै** –Read **श्रुतसागर**—
परिमुषित दूरमुन्मूलित कषायकालुष्य क्रोधमानमायालोभपाप यैस्ते तथा त । **कषाय**-
It is the technical term used in Jaina religion There are four passions (कषाय) such as क्रोध, मान माया and लोभ These passions are considered to be real cause of the transmigration, hence to be free from the bondage of these passions is the

liberation Each of these four passions is again of four kinds. (1) अनन्तानुबन्धी—Error feeding or wrong-belief assisting These passions are so called because they keep the soul bound in संसार which is called अनन्त and in which the soul is kept wandering by these passions feeding its erroneous belief अनन्त also means wrong belief And these passions are called अनन्तानुबन्धी, because they nourish or feed wrong belief It is very lasting like a stone engraving (2) अप्रत्याख्यान—Partial-vow preventing It is less lasting as a furrow It prevents the soul from taking partial vows (3) प्रत्याख्यान—Total vow preventing The soul does not at all incline towards the vows on account of this sort of passions, It is mild as a line in dust (4) संज्वलन—Perfect-right conduct preventing It is very mild as a line in water Thus, we get 16, i e (4 × 4) kinds of passions **मदरहिते.**—Read **श्रुतसागर**—(1) ज्ञानपूजाकुलजातिबलर्द्धितपोवपुस्तया पञ्चगणाग्रनिभगर्वरहिते । (२) पानरहिते । There are eight kinds of pride described in Jaina religion A सम्यग्दृष्टी, i e a man who has strong faith in Jaina philosophy should be free from the eight kinds of pride Then and then alone his belief is considered to be a right one cf ज्ञान पूजा कुल जाति बलमृद्धिं तपो वपु । अष्टावाश्रित्य मानित्व स्मयमाहुर्गतस्मया ॥ रत्नकरण्डश्रावकाचार verse 25 **प्रणीतविग्रहदण्डे**—Read **श्रुतसागर**—(1) प्रणीत सम्यगनुष्ठितो विग्रहदण्ड कायक्लेशो यैस्त तथा ते । (२) विग्रह युद्ध दण्डश्च सैन्यत्वाल्प्न प्रणयति कुर्वन्ति (ते तथाशीले)। **प्रकाशितशमयोगतीर्थोद्योगे.** Read **श्रुतसागर**—प्रकाशित प्रकटीकृत शमे कर्मक्षये याग च ध्यानशास्त्रे तीर्थेच ऊर्जयन्तादौ उद्योगा उद्यमा यैस्ते तथा ते । ऊर्जयन्त—It is the name of the गिरनार mountain which is in Kathiawar The twenty-third Tirthankar Lord Neminath, attained liberation on this mountain **नीतिशास्त्रविव प्रकाशितशमयोगतीर्थोद्योगे**—Read **श्रुतसागर**—यथा नीतिशास्त्राणि राजशाद्धान्ता शमे स्वमदत्तौ यागे च अलब्धलाभे तीर्थेषु च सेनापत्याद्यष्टादशतीर्थेषु उद्योगमुद्यम प्रकाशयन्ति । The Tirthas of the अर्थशास्त्र mentioned here are the 18 offices

of the State Mantris, 8 Commanders in-chief etc, cf सेनापतिर्गणको राजश्रेष्ठी दण्डाधिपो मन्त्री महत्तरो तलवरश्चत्वारो वर्णाश्चतुरङ्गबलं पुरोहितोऽमात्यो महामात्यश्चेत्यष्टादश राज्ञां तीर्थानि भवन्ति। **अखिलद्वीपदीप** —The Sun **वीतस्पृहः**—Read **श्रुतसागर—**(१) निर्विषयाभिलाष: (२) चैतन्यरहित। **मूलोत्तरगुणोदाहरणभूमिभिः**—Read **श्रुतसागर**— मूलगुणा पञ्चमहाव्रतानि, पञ्चसमितय। पञ्चेन्द्रियनिरोधा। लोचश्च षडावश्यकानि च निरम्बरत्व च अस्नान भूमिशयन दन्तप्रक्षालनाभाव: स्थितभोजन एकभक्त च। उत्तरगुण —उत्तमक्षमादयो दशशीलसहस्राणि द्वाविंशतिपरीषहजयश्च। तेषामुदाहरणस्य दृष्टान्तवचनस्य भूमय: पृथ्वीमण्डलानि। तत्पुरुषोऽत्र समास। स्थानभूतैरित्यर्थ। मूलगुणs—Primary virtues are twenty-eight in number in case of ascetics and eight in case of house holders Here the reference is made to the ascetics Mainly the Jaina ascetic emblem is of two kinds internal and external These two fold emblems impose on a sage internal and external purity Absolute non-attachment is the motto of a monk and the details of his duties are all deduced from this virtue The internal emblem which aims at literation consists in being free from infatuation and preliminary sins, in being endowed with pure manifestation of consciousness and activities, and in having no desire at all The external one consists in possessing a form in which one is born, in being free from harm unto beings and in not attending to the body The external ascetic emblem prescribed for women is slightly of different character consisting of clothing etc, owing to their natural and inherent disabilities and they are called nuns The twenty Mulgunas comprise the course of conduct of a monk he should observe five great vows such as (1) अहिंसा, (2) सत्य (3) अस्तेय (4) ब्रह्मचर्य and (5) अपरिग्रह He should be careful in his five-fold activities. (समितय) which are as under —(1) ईर्यासमिति proper care in walking

(2) भाषासमिति " " " speaking

(3) एषणासमिति " " " eating

(4) आदाननिक्षेपसमिति proper care in lifting and laying
(5) उत्सर्गसमिति " " " excreting

He should fully control five senses, he should observe six essential duties, he should pull out his hair periodically, he should remain naked, he should not take bath, he should sleep on the ground, he should not clean his teeth, he should take his meal in a standing posture, and he should take only one pure meal a day These 28 primary virtues must be strictly observed by a monk If these are violated, inspite of his carefulness, he should report and confess before a worthy teacher and practise the prescribed lustral course उत्तरगुण- Secondary virtues When the sage carefully observes the above mentioned 28 Primal virtues, he has to practise the secondary virtues as well in order to purify his soul Thus, by observing मूलोत्तरगुण, a saint becomes an ideal one and fit and competent as well for shedding of Karmic matter and stoppage of inflow A saint becomes more pure and pure as he concentrates himself on observing these rules and regulations prescribed in Jaina Scripture The secondary virtues comprise ten kinds of Observances such as (1) उत्तमक्षमा Forgiveness. (2) उत्तममार्दव Humility (3) उत्तम आर्जव Straightforwardness (4) उत्तम शौच contentment (5) उत्तम सत्य Truth (6) उत्तम संयम Restraint (7) उत्तम तप Austerities (8) उत्तम त्याग Renunciation (9) उत्तम आकिंचन्य non-attachment (10) उत्तम ब्रह्मचर्य chastity; all of the highest degree Similarly, a monk should observe the course of conducts of ten thousand kinds, and undergo the twenty-two 'sufferings' (परीषह) such as (1) क्षुधा Hunger (2) पिपासा Thirst. (3) शीत cold (4) उष्ण Heat (5) दंशमशक Insectbitings (6) नाग्न्य Nakedness (7) अरति Languor, dissatisfaction (8) स्त्री Woman. (9) चर्या Walking too much not to feel the fatigue, but to bear it calmly (10) निषद्या sitting Not to disturb the posture of meditation, even if there is danger from

lion, snake etc, etc (11) शय्या Sleeping Resting on the hard earth (12) आक्रोश Abuse (13) वध Beating (14) याचना or याच्ना Begging (To refrain from begging even in need) (15) अलाभ Failure to get alms (16) रोग Disease (17) तृणस्पर्श Contact with thorny shrubs, etc (18) मल Dirt. Discomfort from dust, etc (19) सत्कारपुरस्कार Respect or disrespect (20) प्रज्ञा Conceit of knowledge (21) अज्ञान Lack of knowledge. (22) अदर्शन slack belief, *e g* on failure to attain supernatural powers Thus, the मूलगुण्s and उत्तरगुण्s are most essential virtues for becoming a perfect monk **चित्रशिखण्डि .. पुण्याचरणै** —Read **श्रुतसागर**— चित्रशिखण्डिन । मरीचिरङ्गिरा अत्रि पुलस्त्य पुलह क्रतु । वसिष्ठश्चेति सप्तैते ज्ञेयाश्चित्रशिखण्डिन ॥ तेषां मण्डली श्रेणिस्तया स्तूयमानानि श्लाघ्यमानानि पुण्याचरणानि पवित्राचारा येषा ते तथा तै । चित्रशिखण्डिन्—is an epithet of the above-mentioned seven sages **अनूचानेन**—Read **श्रुतसागर**— साङ्गे प्रवचने अधीतिना श्रमणसंघेन ऋषिमुनियत्यनगारलक्षणेन A group of श्रमण well acquainted with the twelve kinds of the sacred treatises **अन्वाचयीकृतकुसृतिसर्गाचरणै** —Read **श्रुतसागर**— अन्वाचयीकृत अप्रधानीकृत कुसृतिमार्गस्य मिथ्यामार्गस्य आचरणमनुवर्तितैर्यैस तथा तै । अन्वाचय —Statement of a secondary rite **अवधिना बोधेना**— By Visual or direct material knowledge This Visual knowledge is of three kinds, (1) देशावधि, Partial Visual knowledge (2) परम अवधि High Visual knowledge (3) सर्व अवधि Full Visual knowledge A Partial Visual knowledge is the very limited faculty of perceiving things beyond sense perception It is able to apprehend only a limited number of things within a limited space and within a limited time A High Visual knowledge is the higher अवधि ज्ञान which is free from such limitations And the last *i e* a Full Visual knowledge is the perfect faculty which perceives all reality. This is associated with the perfect self. These three faculties are respectively acquired by psychic development, *i e* as

long as certain Psychic qualities are present, these metemperical faculties spontaneously manifest themselves But in the case of the last when once it is aquired it becomes permanent and everlasting Whereas the first is also present as a matter of birth right in Celestial and Hellish beings till death just as human beings have sensitive and scriptual knowledge (Celestial and Hellish beings have sensitive and scriptural knowledge also) But in the case of man and some higher animals it is to be acquired by developing the psychical nature Thus, देशावधि is said to be of two kinds – (2) भवप्रत्यय-Birth-born Visual know ledge (2) गुणप्रत्यय–a Visual knowledge acquired by merit as distinguished from in born Visual knowledge The latter is associated with man and animals and the former with celestial and Hellish beings All these kinds of Visual knowledge have gross matter and embodied souls as their subject matter without their modifications From here onward the description of the garden is given **अमृतासिक्तोदयम्**–This is the correct reading instead of मृतासिक्तोदयम् which is printed in Text through oversight **अन्योन्यविभवसम्भावनोद्भटाशयम्**—Read **श्रुतसागर**—अन्यो यस्य परस्परस्य विभवस्य धाम्य सम्भावनया दर्शनेन उद्भट उत्कट आशयो अभिप्रायो यस्य तत्तथोक्तम्। **अनङ्गमुनि - रोधमिव**—Read **श्रुतसागर**–उत्प्रेक्षते–अनङ्गस्य आकाशस्य सम्बन्धिना ये मुनय मतयंय आकाशचारिणो वा मुनयस्तेषा मण्डल अगस्त्यया सह विहित कृत• महस्राम सङ्गतिस्तस्य अनुरोध आग्रहो यस्य तत्तथोक्तम्। मुनयो यथा परेषा बाधा निराकुर्वन्ति, तथेद वनमपि।

Page 20

अभिनयागमप्रस्तारमिव—Read **श्रुतसागर**—उत्प्रेक्षते—यथा अभिनयागमस्य भरतशास्त्रस्य प्रस्तारस्तारमहुल्यवहारो भवति द्रुतविलम्बितप्रवर्तनो भवति। **मन्दारायतनम्**—Read **श्रुतसागर**—(1) मन्दाराणा पारिजातपुष्पाणामायतन स्थान। (2) मन्दस्य शनैश्चरस्य आरस्य मङ्गलस्य च आयतन स्थानम्। **जीमूत-वाहन .. सुन्दरम्**—Read **श्रुतसागर**—नागरस्त्रीना ताम्बूलखाना विभवो घारा सुन्दर मनोहरम्। पुन उत्प्रेक्षते—जीमूतवाहनचरितास्तारमिव यथा जीमूत-

वाहनस्य विद्याधरविशेषस्य चरितस्य चरित्रस्य अवतारः कथासम्बन्धो नागवल्लीनां सर्पश्रेणीनां विभवेन सुन्दरो भवति । **जीमूतवाहन**—Name of the king of विद्याधर, a hero of the play called नागानन्द. He was the son of जीमूतकेतु and मलयवती and renowned for his benevolent and charitable disposition. When his father's kingdom was invaded by his kinsmen, he scorned the idea of fighting with them and induced his father to leave it to those who sought for it and to repair with him to the Malaya mountain to lead a holy life. It is related that there he one day took the place of a young serpent who was, by virtue of an agreement, to be offered to गरुड as his daily meal, and induced, by his generous and touching behaviour, *the enemy of serpents to give up his practice of* devouring them. **मयूरबर्हातपत्रैरिव**-Read **श्रुतसागर** मयूरबर्हाणां मयूरपिच्छानां आतपत्रैरिव । मयूरपिच्छश्रीकारिभिरित्यर्थं । **क्वचिदक्षोल...शालम्**-Read **श्रुतसागर**-कस्मिंश्चित् प्रदेशे । कथंभूतमुद्यानम् । अक्षोलानां कर्परालानां कन्दरालानामक्षोटानां । गर्भभाण्डानामिति यावत् । जालैः समूहैः निर्जितास्तिरस्कृता ये खर्जूराः पिण्डखर्जूरवृक्षास्तेषां फलानां पचेलिमता स्वयमेव पच्यमानता । " पचे केलिमर् कर्मकर्तरि " इति वचनात् । तथा अरुणिता अव्यक्तरागसंयुक्ताः कृताः दिविजानां देवानां विमानानां व्योमयानानां चन्द्रशालाः शिरोगृहाणि यत्र तथोक्तम् । **क्वचिन्नमेरु.....प्रबन्धम्**—Read **श्रुतसागर**—क्वचित् कस्मिंश्चित् प्रदेशे नमेरुणा पारिजातवृक्षेण विराजितः शोभितो योऽसौ राजादनः क्षीरिवृक्षः । क्षीरिवृक्षोपरि नमेरुरुत्पन्न इत्यर्थः । तन्मूले आसीना उपविष्टा या सुरसुन्दर्यो देवाङ्गनास्तासां गणेन पेटकेन गीयमानः संशब्द्यमानः मनसिजस्य कन्दर्पस्य विजयप्रबन्धो जगज्जयनप्रभवको यत्र तत्तथोक्तम् ।

32. Here the main sentence is यत्र सुन्दरीजनेन सह कामिनो रमन्ते । **मधुकरकुटुम्बिनी.....विलासिनि**—Read **श्रुतसागर**—मधुकरा भ्रमरास्तेषां कुटुम्बिन्यो भ्रमर्यस्तासां निकुरम्बेण आडम्बरेण आटोपतया शब्दगर्जितया वा चुम्ब्यमानः आस्वाद्यमानो योऽसौ मकरन्दकदम्बस्तस्य मकरन्दस्य पुष्परसस्य कदम्बः समूहस्तस्य स्तम्बो गुल्मः स विलम्बितः अनुकूलः उपमानमानीयमानो निजनितम्बिनीनां स्वकीयकमनीयकामिनीनां विद्याधरः पक्वतिन्दुकेरीफलसमानोष्ठः तस्य पाने आस्वादने परवशा नायत्ताः पराधीना विलासिनः कामिनो यत्र तत्तथोक्तं तस्मिन्नुद्याने । **सुरतसुखोन्मुख ....मानसे**—Read **श्रुतसागर**—समीप-

शाखिभिर्निकटवर्तिभिर्द्रुमैः स्खलितप्रसंख्यानं विघटितध्यानं मरसमुनीनवैखानसाना तापसानां मानसं मनो यस्ते सम्मुनीनास्तत्परा ये वैखानसास्तपस्विनो वानप्रस्थास्तेषा मानसं चित्तं मरसंमुनीनवैखानसमानसं यत्र तत्तथोक्तम्। कथंभूतैः समीपशाखिभि। सुरतसुखे रतिक्रीडासौख्ये उन्मुखा बद्धोत्कण्ठा मुखरा वाचालाः परि समन्तात् खेलन्तो रममाणा सखीसखा निजपक्षिणीभिः सयुक्ता अनेका नानाप्रकारा ये विशेषपदकोपलम्भिताः खगा. पक्षिणस्तेषा प्रेङ्खन्ति प्रचलन्ति यानि नखमुखानि तैः अवलिख्यमानानि चुम्ब्यमानानि फलितशिखराणि फलवदग्राणि येषा समीपशाखिना ते तथोक्तास्तैः।
The central idea is that the trouble was created in the meditation of the sages by the trees under which they were practising penance as a result of the falling of fruits that were cut off by the talkative birds on the trees.
कितवसहचर.... . विटपिनि—Read **श्रुतसागर**—कितवसहचरैर्धूर्तभर्तृभिरुपचरितं निर्मितं यत्करग्रहं हस्तस्तम्भमवलम्ब्य लयेन नियासामेन लाम्यमाना नर्त्यमाना या म(धुम)त्तमीमत्तिन्यो मदे(न)न मत्ता कामिन्यस्तासा समालोकनकुतूहलेन निरीक्षणविनोदेन मिलन्त्य एकीभवन्त्यो या वनदेवता वन्तर्यमासा भरेण भुग्ना नोदिताः ककुभविटपिनः अर्जुनवृक्षा यत्र तत्तथोक्तम्।
वटविटप......सन्धिवन्धे— Read **श्रुतसागर**—विटाना कामुकाना निकटः प्रत्यक्षः प्रकटो योऽसौ रसाटोप. कामक्रीडावसरस्तस्मिन् चाटुशतं मिथ्यास्तुतिपद्धतं तेन विघटमान उद्घटमानो सुनीना ग्रामणींणा मनःकपाटपुटस्य चित्तारख्युगलस्य सन्धिबन्धः श्रेयो यत्र तथाक्तं तस्मिन्। कथंभूतेन वटविकटरसाटोपचाटुपाटेन। वटस्य न्यग्रोधवृक्षस्य विटप. शाखा कटप्रस्तस्य विङ्क पक्षोन्नताग्रभागस्तस्य सङ्कटः संकोचसहितो योऽसौ कोटर शाखान्तिकगर्भस्थानं तत्र उपविष्टं स्थित वाचाटानां चटुगर्ह्यवाचा शुकाना रक्ततुण्डाना यत्पेटक समूहः तेन पठ्यमान उच्चैरुद्गीयमानं यत् विटविकटरसाटोपचाटुपाट तत्तथोक्त तेन । The central idea is that the minds of the ग्रामणिs were perturbed on account of the flattery speeches of the paramours as well as the shrieking of the parrots sitting on the hollows of the fig trees **वितर्दिकायलिकर्म**—Read **श्रुतसागर**—वेदिकापूजाविधानम्।
पुलकवितरणम् Read **श्रुतसागर**—मसन्दपम्बननगंधागः। **मरलद्रुमस्तम्ब ......गन्धि**—Read **श्रुतसागर** – लीलान्दोलासु क्रीडाप्रेङ्खासु विलसन्तीना

१ ' विशेषणाभ्यां ' इत्यपि पाठः पुस्तकान्तरे.

रममाणानां उत्पतननिपतनानि कुर्वाणानां विलासिनीनां नवयौवनस्त्रीणां मुखराणि वाचालानि मणिभिरुपलम्भितानि मेखलाजालानि रसनासमूहास्तेषां वाचालिमा वाचालत्व शब्दबहुलत्व तेन बहुला द्विगुणीकृता या पञ्चमालसि: पञ्चमनाम ग्रामराग-विशेष: । सप्तमस्वरः इति यावत् । तया पल्लविता विरूढीरूत् विप्रलम्भलता यस्मिन् तत्तथोक्त तस्मिन् । कथभूतासु लीलादोलासु । पीनस्तनेषु लिखितानि यानि पत्राणि पत्रवल्यस्तैर्लाञ्छितानि शोभितानि यानि उर स्थलानि वक्षोजमण्डलानि तेषु विषये योऽसौ रमणरस. सम्भोगक्रीडारागस्तस्य रभसः औत्सुक्य तेन उच्छलन्त उत्पतन्त उत्तालाः शीघ्रतरा चलना॰ पादा यासु लीलान्दोलासु तास्तथा तासु । उक्त च-षड्ज मयूर॰ क्वते गावस्तु(स्त्व)षभमाषिण । अजादिरु तु गान्धार नौञ्च क्वणति मध्यमम् ॥ पुष्पसाधारणे काले पिक कूजति पञ्चमम् । धैवत ह्वेषत वाजी निषाद बहते गजः ॥ कथभूतासु लीलान्दोलासु । सरलद्रुमा देवदारुतरवस्त एव स्तम्भास्तेषु सम्भूता वृत्ता या लता वल्लयो अशोकतवश्च मञ्जुलरुश्रेणयस्तासु निर्मिता रचिता-स्तास्तथा तासु । **कदलीदलातपत्र मण्डलानाम्**-Read **श्रुतसागर**-केन

Page 21.

वायुना दल्यते विदीर्यते कदली वारणबुसा । अशुमत्फलेति यावत् । तस्या दल पर्ण तदेव आतपत्र छत्र तस्य उत्तम्भन उद्धरणमुबल्लन तस्य भारेण गुरुतया भरिता निचितो योऽसौ भर्तृभुजाभोग॰ कान्तस्य बाहुमण्डल तस्य सम्भावनेन विनयकरणेन विकस्वरीभूत कुचकुम्भमण्डल स्तनकलशाभोगो यासा तास्तथा तासाम् । **रमणरत गर्भे**—Read **श्रुतसागर**—रमणरतम् । उपरि स्त्री अध पुमान् रमणरतमुच्यते । तत्र निरता व्यावृत्तव्यापारवती या वनिता अत्यन्तोत्पादितरागा स्त्री तस्या रतिरसोमिश्रो भोगक्रीडारागाधिक्य तेन विचलत् नुम्बन् योऽसौ विकचाना विकसिताना विचकिलाना मोगरपुष्पाणा प्रालम्ब आजानुलम्बपुष्पमाला तस्य आमोदेन अतिनिर्हारिणा परिमलेन सुरभित सुगन्धिकृत॰ सुभगभुजङ्गस्य सौभाग्यवत् कामुकपुरुषस्य नाभीवलभिगर्भा यत्र । नाभिरेव वलभि । पटलप्रान्तो बडभवरो वलभिरुच्यते । तस्या गर्भो मध्य-प्रदेशो यत्र तत्तथोक्त तस्मिन् । **खलरताभियुक्त काहले**—Read **श्रुतसागर**-खलस्य दुर्जनस्य रते सम्भोगक्रीडाया अभियुक्ता नियोगिनी, अधिकारिणी या कुम्हारिका जलघटग्राहिका दासी तस्यास्तलतले काकुदमध्ये यदुत्तरलतर उत्सुकतर यद्रुत शब्दस्तेन उत्प्रावित उद्ग्रावितौ विच(चु)लस्य वृषभस्य मूत्रे अधोमार्गेण यद्विल छिद्र तस्मिन् निलीनो गुप्त स्थितो योऽसौ उद्दकशलकस्तस्यालोकनेन दर्शनेन आकुलानि विह्वली-भूतानि यानि काकोलकुलानि बलिभुक्समूहास्तेषां कोलाहलेन कलकलशब्देन काहल अस्फुटशब्दो (यत्र) तत्तथोक्तम् । **कलगल्लोल्लसल्लोह चेतसि**—

Read **श्रुतसागर**—(यस्याजनस्य) कठ मधुर गले कण्ठ उन्मन् उच्छलन् सन् गेहगेऽग्रपत्त अव्यक्तशब्दित तस्य अनुल्पन पुनर्जल्पन तत्र परान्परा ये शारिकाणाम् पीतपान्थालकानै मधुरा व्यासो योऽसौ कुलायो मानकस्तनोपलभिता योऽसौ करलो व्रश्नस्य उपकण्ठ समीपे जराठत प्राढित अभिनवाङ्गनाया बालवनिताया रतिचेत सम्भागनित्त यत्र उद्यान तस्मिन् । **निधुवनविधि विधुर. सीधुनि**—Read **श्रुतसागर**—निधुवनस्य सुरतस्य वालाया योऽसौ विधि कामशास्त्रोक्त विधान तेन निधुराणि पीडितानि पुरंध्रिकाणा नवयौवनस्त्रीणा यानि अधरदलानि स्वच्छदपक्कानि तेषु दयितन भर्त्रा दीयमान आरोप्यमाण आननचषक मुखपानपात्रेण चारित सयोजित दर्शराशीजसीधु दाडिमीजमद्य यत्र तत्तथोक्तम्। **रोधपरागवैभ्य - दर्पणेन**—th s and all onward adjectives qual fy the noun **सुदरीजनेन** Read **श्रुतसागर**—रोध्रस्य अनुनतरोस्तस्य परागस्य रजसो यद्वैभ्य शुभ्रता तेन नीरध्रितो निश्छिद्रीकृत । मदन व्याप्त इत्यथ । स च केतकीरज पटलनिमल्ति केतकीरजस पटलेन समूहेन निर्मार्जित उद्वर्तित कपोलदर्पणो गण्डस्थलादर्शो यस्य स तथा तेन। **रक्तोत्पल नालान्तराल कोटेन** Read **श्रुतसागर**—रक्तोत्पलस्य नाल तस्य अन्तराले मध्य मृणालवलय पादानीरक्कङ्ग तनाकुल सयुक्त नकाग (?) माहुर्यस्य स तथा तेन। **सिन्दुवारसर मेखलेन** Read **श्रुतसागर**—सिन्दुवार इन्दुसमस्य सरा हार तन मुक्ताणि मनोहराणि यानि वल्लीप्रवालानि रत्ना माल्यवल्लानि तथा मयला कटिमेखला यस्य स तथा तन।

Page 22

33 **ब्रह्मस्तम्ब - दया**—Read **श्रुतसागर**—ब्रह्मस्तम्बस्य जैना स्वस्य या नितम्बिन्य कामिन्यस्तासां रत सम्भागस्य यथाप्रारम्भा रात्रप्रथमा रमामस्य रात्र्या नान्यस्यमदना । नान्यस्य मात रात्रयाप्रारम्भा भवति । **याधाधिपति प्रवृत्ति** Read **श्रुतसागर** य भाविपतिस्यमामा आशान्ति नृपस्थानेऽपि मस्यराज्यमानयात स्थापयति। यथमिपति प्रवृत्ति परिग्रामकयाति नृपस्यराज्यमानयात । अपि तु स्वयंवर । **श्रूयते** प्रथमा (अ)मायाति कि पुनर मस्यराज्यमानयात । **प्रत्ययाय** -In **हि त्रिंशल्लक्ष्यजनमना दक्षसुताना जन्मनिविशेषनात्तप प्रत्ययाय** -In Ja na rel g on it is related that there were eleven रुद्रs in all the last was **मय** by name who was the son of a sage मान्धि at the t me of Lord Mahav r the last Jaina Tirthankar It is also stated that the production of these रुद्रs is from the association of sa ts and

nuns Here in this passage a mythological reference is made to the last रुद्र *i.e*, भव The story runs that this सात्यकिमुनिपुत्र became a *digambar* monk and resorted to the Mount कैलास for practising penance One day it so happened, the story goes on to tell us, that while t was devoting himself to meditation by the side of a well thereon, the most beautiful eight young girls of विद्याधर came to the well for bathing This रुद्र, seeing their beauty *par excellence* became enamoured of them and by the sheer power of devotion brought their all garments by his side When the young girls after finishing their bath came on the brink of the well, they failed to see their garments there At last, when they approached रुद्र and enquired of him as regards their garments, he said that he would give back their garments provided they would consent to marry him Thereupon, the girls told that they had no objection if their parents would permit them Then भव gave the kingdom of a पुरुष city to the parents of those eight young girls and thus in terms of obligation in return secured the permission for marriage from their parents But these eight wives of रुद्र died as a result of too much carnal enjoyment **पितामहस्य तिलोत्तमासंगीतकात् (तप प्रत्यवाय.)** ।—ब्रह्मदेव became disgusted with the fact that he was less valued than the Lord Vishnu and Shankar by the devotees and so went into the forest for practising austerity with a view to acquiring a more self-power than the other two Gods, महेश and विष्णु He practised penance in a lonely place for 4500 years The Gods made a careful search of him, but no use At last, when Indra came to know the exact place where he was indulged in austerity through the Wind the former sent a beautiful damsel named तिलोत्तमा in order to cause obstruction to his meditation. She came to the penance-grove and began to dance in the four quarters. Brahmadeva, then, at the cost of one thousand years'

penance each time made four faces to see her dance in four quarters When the damsel तिलोत्तमा began to dance in the sky right on his head, he at the cost of the remaining 500 years' austerity made the fifth face of an ass to see her dance As he became too much passionate and tried to catch her foot, she disappeared in the sky At this he became much disappointed and with that fifth head began to cry, "Alas ! you damsel, Tilottama !" Though Indra asked her to remain with him, she refused, then a damsel उर्वशी aggreed to remain with ब्रह्मदेव and begot from him a son वसिष्ठ by name It is stated as under :—

उर्वशी ब्रह्मणो,भार्या वेश्या विख्यातसुन्दरी ।
तस्याः पुत्रो वसिष्ठाख्यो देवविप्रगणे हित ॥

कैवर्तीसङ्गमात् पाराशरस्य (तप. प्रत्ययाय:) । —A king, मगर by name, tied a trough containing his semen to the neck of a parrot and sent him to his wife तपोधी On the way, when a hawk caught the neck of the parrot, the semen-trough fell down into the water of Ganges Then that semen was devoured by a (female) fish in consequence of which she became pregnant Afterwards a fisherman, named गगाभट, caught her in a net and no sooner did he cut that (female) fish to pieces than was seen a beautiful daughter in her belly Then the fisherman took her and named her मत्स्यवती When she became young, she used to take the people in a boat from one shore to the other One day a sage पराशर sat in her boat and as he was being rowed across the stream in her boat, he became impassioned by her beauty Then there he created a darkness by efficacy of his devotion and enjoyed her in the boat Then tha sage, being much pleased, made her body having a sweet smell She, then, gave birth to a sage व्यास by name, who went into the forest along with his father पराशर for

austerity Afterwards सत्यवती or योजनगधा became the wife of शतनु and gave birth to the three children such as चित्र, विचित्र and चित्रागद रथनेमेश्च नटीनर्तनदर्शनात् (तपः प्रत्यवाय')। There was a king मरक who was ruling over the city मिथिला He had three sons शूर, पद्मरथ and रथनेमि The last son *i e* रथनेमि became a naked monk at the feet of a great sage named दमधर One day when रथनेमि was seeing his reflected face in water his preceptor दमधर said, "Oh you sage! You are seeing your face in water, but mind well! it will result in deviating you from your penance at the hands of woman Afterwords, the sage रथनेमि went alone into the forest for meditation As the days gone by, a merchant happened to come to that forest with an actor named गोविंद This actor had a beautiful daughter काचन माला with him The sage रथनेमि seeing her attractive beauty, fell at once in love with her When the sage pointed out some defects in the actor s dance the latter became much pleased and offered his daughter काचनमाला to the sage रथनेमि in marriage She produced a son दुर्मुख in course of time Afterwards the sage रथनेमि married a daughter of a potter Then he married a princess too From these three wives, he got three sons After some days, रथनेमि again became a monk along with his three sons These four saints visited a city called कुम्भकार There when they sat practising penance near the pottery of a certain potter, they were burnt unknowingly there and thus attained at last liberation on account of complete purification of their soul

34 विध्यापित. Read श्रुतसागर—नीतल्ता नीत । अङ्गकानि- Read श्रुतसागर—कोमलधातून् ।

Page 23

भ्रूचाप हते —Read **श्रुतसागर**—भ्रुवावेव चाप धनुस्तत्र विश्रान्ता आरोपिता ये नेत्राणा अपाङ्गदारा कटाक्षबाणास्तेषा हतेस्ताडनात् ।

35. **प्रत्यवस्यन्तम्**-Read **श्रुतसागर**-(1) पर्यटन्त मदेन विघटमानम्। (2) विषयसुखं ग्रसमानम् । तथा चाह विश्वानन्दिः—प्रत्यवस्यति-ग्रसते, वि (ष्य) स्यति उद्यमं करोति अभ्यवस्यति शक्नोति । ' भरते व्याप्नोति ' इति । **द्वन्द्वपरिगतः**—Read **श्रुतसागर**—(1) एकान्ते प्राप्तः । (2) आपद्भिः वेष्टितः । **पुरश्चारिलोकः**—Read **श्रुतसागर**—(1) मुनिजनानां मुख्यः सूरिलोकः । (2) हस्तिपकः, an elephant-rider **अबलालाप . . . कर्णे**—Read **श्रुतसागर**—अबलानां स्त्रीणां आलापाः परस्परभाषणानि त एव जलानि पानीयानि तेषां पतः प्रस्तेन रञ्जितौ अश्रुतीकृतौ कर्णौ शब्दग्रहौ यस्य स तस्मिन्

36. **सततजिह्वा . . . लावण्यम्**-Read **श्रुतसागर**—सततजिह्मस्य अग्नेः अजिह्मा अकुटिला । उन्नततरा इत्यर्थः । या ज्वाला अर्चिषः तासां जालानि समूहास्तेषु आहुतीकृत वपट्कृत । हवनीकृतमित्यर्थः । आकाशस्य व्योम्नो लावण्य कान्तिर्येन तत्प्रोक्तम् (श्मशानारण्यम् ।) **कालोत्पात . . . चर्येः**—Read **श्रुतसागर**—

Page 24

कालो यम स एव उत्पातमङ्गमुः अशुभनिमित्तशुक्रास्तस्य इव पशाभ्येषां तथा समूहा यासमस्तदर्शे. । **भण्डणोद्भट . . . न्तैः**—Read **श्रुतसागर**—भण्डने युद्ध उद्भटानि बद्धाटोपानि रटन्ति कुणित शब्द कुर्वन्ति गलान्तराणि कण्ठमध्यानि येषां ते तथा तैः । विश्वशम्भुः ।। **गृध्राघ्रात . . . न्यथाः**—Read **श्रुतसागर**—गृध्रै श्यामविशेषैराघ्रातानि गृहीतानि समामांसानि मांससहितानि यानि कीकसानि अस्थीनि तेषां स्खलनेन रणरणकेन व्यथा असमांसां (पादपा.) । तेषु पादेषु मग्नानि न शक्ता इत्यर्थ । **प्रेतान्त . . प्रायाः**—Read **श्रुतसागर**—प्रेतानां मृतकानां उपान्तेषु समीपेषु वलन्तः आगच्छन्तो ये पतत्त्रिणः पक्षिणस्तैः परुषप्रायाः कठिनप्राया । This adjective can be taken with both पादपा. as well as दिश प्रदेशा । **दाहदग्धच्छन्न कठिना**-Read **श्रुतसागर**-दहनि भस्मीकरणेन दग्धानि आर्द्राणि यानि शवानां मृतकानां वपूंषि शरीराणि तथा स्फुटन्ति भट प्राप्नुवन्ति यानि अस्थीनि दृढानि तेषां मध्ये अन्तरालेषु प्रारब्धा गतस्य प्रासा ये शब्दा तेषु निराकृतप्रायाः । **सर्वदेहभृतसम्मानिकायः**— This adjective goes with the वायु and नगर Read **श्रुतसागर**—सर्वस्मिन् देहे दिर्शास्मिन शरीरे भृत आपादित सम्मानिकाय ममनिकायः यन स तथोक्तः । **प्रमथनाथसमानः**-Like the Lord Shiva **कन्दलस्थलवपुः** – Whose body was clotted with cheeks and temples (कन्दल) **अट्टयच्छ . . . स्वार:**-Read **श्रुतसागर**—अट्टानि घटे पाप घर्षन्ति शरीराणि येषां शवानां यानि

भ्रष्य शरीराणि यानि च तानि शवानि मृतकानि तेषा शीर्णा शरीरा पतिता ये शिराजा• केशास्त एव मार्गो भव यस्य तातस्य स तथोक्त । कुथ्यत्कलेवर चारः— Read श्रुतसागर—कुथ्यति दुर्गन्धं प्राप्नुवन्ति यानि कलेवराणि तेषा करङ्क शरीरास्थिसंभूतदेहैस्तो विनाशित प्रचारो गतिर्यस्य स तथोक्त । दग्धार्ध प्रबन्ध —Read श्रुतसागर—दग्धा भस्मीभूता अर्धदेहा शरीराणि येषा तानि दग्धार्धदेहानि तानि च तानि मृतकानि तेषां सम्बन्धी योऽसौ अग्निस्तेन निवृत्तो निष्पन्नो दग्धार्धदेहमृतकाग्निमय प्रबन्धो यस्य तातस्य स तथोक्त । माश्रतरात्—

Page 25

who was dead शङ्का—Read श्रुतसागर—गुर्वादिभयो विचार । दहन गन्धवक्षयजात्—Read श्रुतसागर—उष्णयते–शीतादिना दहनो वैश्वानर स च गन्धश्च कुटुम्बवर्गस्तस्य क्षये विनाशे जाते उत्पन्ने दहनगन्धवक्षयसमात् । ।' सप्तमी पञ्चम्यन्ते जनेडे '। पश्चात्तापान्वि । दन्तोत्कीलित तालुका — Whose palates were rent asunder on account of the spikes in the form of dried bone pieces that were nailed up by the teeth कण्ठान्त प्रविलग्न स्तुक्षय.—Whose bellies were (fast) moving due to the throwing out the piece of bones that came into their throats प्रेतप्रान्त दशा —Whose eyes were raged due to the falling of the leaves of the old trees that were by the side of the dead bodies गण्डमण्डला नतस्मा—Read श्रुतसागर—गण्डमण्डल कपोलस्थल आभासा मात्कं यस्य स गण्डमण्डलाभास स चासौ वायस वायस्तस्य पक्षप्रान्तन पक्षाग्रेण आपादित रचित अवतस स्तपूरो यस्या सा तथा। The idea is that crows were sitting on the cheeks of the woman who was more beautiful and attractive in the eyes of the young people कामकोदण्डकोटिप्रकटविभ्रमे—Which have the clear resemblance of the end of the bow of the Cupid

Page 26

जीर्णोदश्चन सन्निभे—Read श्रुतसागर—जीर्ण शन्ति उदञ्चन नालिकेरफले (ये छिद्र) रोके तयोश्छिद्रयोर्निपय योऽसौ द्रवो दुर्गन्धनिर्यासस्तस्मिन् यौ बुद्बुदौ जलस्फोटौ ताभ्या सन्निभे सदृशे । The eyes of the dead lady are compared with the bubbles on the ill smelling juice in the two holes of the coconut विचटद्वद्ध स्थिती—Read श्रुतसागर—

निवरन्ती स्फुरन्ती नद्धा न घन प्राप्ता या याभ्री चर्मरज्जुस्तस्या रन्ध्र छिद्र तद्वदधमा निम्न स्थितिर्नसास्था यशो. श्रुत्यो ते तथोक्ते। **विवरावशीर्ण .. पूया**—Read **श्रुतसागर**–विवरस्य छिद्रस्य अवशेष उद्धारो योऽसौ निवेश स्थान तस्मात् निर्गच्छन् निर्गच्छत् अतुच्छ प्रचुर पूय नष्टरुधिर यस्या यस्या ता सा तथोक्ता (गन्धवाहा)। **अजस्रविस्र .. वृत्ति**—Read **श्रुतसागर**—अजस्र निरन्तर विस्रमपक्व निर्गन्ध विस्रेण परत्वेन स्रुत निगलित यत्पूय नष्टरुधिर तस्य पूर प्रवाह पर्यन्तवृत्तौ प्रान्तस्थाने यस्याधरस्य तथात । **पूतिपुष्पफलदुष्टदर्शौ**—Read **श्रुतसागर**--(पूति यत्) पुष्पफल कपित्थफल तद्वद् दुष्ट दशा अवस्था ययोस्तौ (नभोदृशौ)। **गतजङ्गलौ**—Devoid of flesh **निर्गतान्त्रान्ता**—Whose edge of entrail has come out

Page 27

गलवेणुपरप्रभा—Whose matchless lustre is similar to an old bamboo **हृदयगमा**—Read **श्रुतसागर**—(1) मनोवल्लभा (2) मनस उद्वेगजननी।

Page 28

Verse 124 Construe —आमुर्निष्फलस्य मायासाम्राज्यवर्या कविजन रत्नाहरणविधुर्यैधुर्या स्वप्नाप्तैश्वर्यशोभा कुहकनयमयारामरम्योत्तरामा पर्जन्यागारसारा त्रिदिवपतिधनुर्बंधुरा च (भवन्ति)। तदपि इद जगत् अत्र सत्तम्। नित्य (गतत्)। **मायासाम्राज्यवर्या**—Which were attractive (वर्य) like the illusory sovereignty **कुहकनयमयारामरम्योत्तरामा**—Which were beautiful like the gardens produced by the magical tricks (कुहकनय) **पर्जन्यागारसारा**—Which were as charming as the mansion of the clouds

Page 29

38 **मानस्तम्भ**—A huge high pillar erected before the Audience-Hall (see page 2) They are four in number at the four entrances on four sides It is believed that the pride of wrong-believer (मिथ्यादृष्टि) is suppressed at their sight cf. ये दूरादीक्षिता मान भञ्जन्त्याशु दुर्दृशाम् ॥ महापुराण, Parva 22 verse 95 Each of these four pride-suppressing pillars is made of gold and has three mushrooms at its head It is specially prepared by

Kubéra at the instance of Indra, hence it is otherwise called इन्द्रध्वज The purpose of these four pride-suppressing huge pillars is mentioned in the महापुराण, पर्व (section) 22, through the verse 102 —

मानस्तम्भान् महामानयोगात् त्रैलोक्यमाननात् ।
अन्वर्थसंज्ञया तज्ज्ञैर्मानस्तम्भाः प्रकीर्तिताः ॥

शिवशातकुम्भप्रदेश इव विदूरितदयितासमावेश —Read **श्रुतसागर**— विदूरितो दूरीकृतो निषिद्धो दयितानां स्त्रीणां समावेशः प्रवेशः यत्र स तथोक्तः । शिवः मोक्षस्तदेव शातकुम्भं सुवर्णं तस्य प्रदेश इव । This line clearly suggests that the author of यशस्तिलकचम्पू belongs to the Digambar sect, which maintains that the women are not capable of attaining liberation in so long as they are in that state On this and other two topics, such as केवलमुक्ति and सवस्त्रमुक्ति, the main two sects i e दिगम्बर and श्वेताम्बर of Jaina religion differ. The former condemns the three above mentioned topics, whereas the latter accepts the same **अलोकाकाश इव विगतजन्तुजातावकाश**.--Read **श्रुतसागर**—विगतो नष्टो जन्तुजातानां पिपीलिकादिजीवसमूहानामवकाशः प्रवेशो यस्मिन् स तथा । अलोकाकाशं प्राणिप्रचाररहितो भवति । **अलोकाकाश**—It is that part of space which lies beyond the Universe In this space the five substances such as jiva, matter, the principle of motion, the principle of rest and time, are not found (see pages 7 and 8) **समुत्सारितवर्षधरसमागम**.—Read **श्रुतसागर**— समुत्सारितो दूरीकृतो वर्षधराणां नपुंसकानां समागम आगमनं यत्र तथा । यथा तत्र-श्रमणागमो दीक्षासिद्धान्तो नपुंसकप्रवेशनिषिद्ध । **क्षपकश्रेणिरिव तप प्रत्यवाय-रहितभूमि**.-Read **श्रुतसागर**—तप प्रत्यवायेन तपोदोषेण रहितभूमि क्षपक-श्रेणिरिव । यथा क्षपकश्रेणि अपूर्वगुणस्थानादारभ्य द्वादशगुणस्थानपर्यन्तं गुणस्थानं चातुर्व्यदोषरहितभूमिक भवति । **क्षपकश्रेणि**.-The Ladder of annihilation In Jaina religion there are fourteen stages in spiritual evolution by which the soul passes from the lowest state of bondage and ignorance to that of full illumination and Godhood They are called गुणस्थान These are (1) मिथ्यादृष्टि । (2) सासादन सम्यग्दृष्टि ।

pass on at once to the twelvth stage without passing through the 11th stage, whereas the soul who is the representative of उपशमश्रेणि goes to the eleventh stage where spiritual peace is secured, but here peace is the result of suppression Hence it may not be quite secure The spiritual harmony may yet be disturbed therein If it gets disturbed then there may be the misfortune of slipping down again But the fall will be to the 8th stage from which the two ascents are branched off So the ladder of annihilation is more stronger than that of suppression for the former is considered to be the necessary way to liberation A soul who has mounted to the 12th stage by the क्षपक mode of ascent never falls down, For this and many other reasons it is stated to be devoid of any impedement. **महावृत्तप्रस्तारः**—Read **श्रुतसागर**—महावृत्त षड्विंशतिवर्णपाद श्लोकस्तस्य प्रस्तार इव। प्रस्तार—(In prosody) a tabular representation of the long and short vowels of a metre with all possible varieties **क्षुपावृतोपान्तोपत्यकः**—Read **श्रुतसागर**—क्षुपैर्ह्रस्वशाखैर्वृता वेष्टिता उपान्ते समीपे उपत्यका पर्वतासन्नभूमिर्यस्य स । **लयनशिलाश्लाघ्यमेखल- गानाम्**—Read **श्रुतसागर**—लयनै शिलोत्कीर्णगृहै शिलाभिश्च बहुपाषाणै श्लाघ्या प्रशसनीया मेखला कटिनी यस्य स तथोक्तानाम्। द्वयातिगानाम् रागद्वेषरहितानां परिकल्पितोशीर इव। उद्भेशते-सम्पादितशयनासन इव। द्वयातिग –a saint whose mind is freed from the influence of two qualities such as राग and द्वेष **कर्मन्दिवृन्द**—a group of ascetics सङ्घ—Whole order as such (*i e* all the four classes of which the order corsists) ऋषि, a saint with miraculous powers, यति, a saint with control over five senses, मुनि, a saint with Visual and Mental knowledge, अनगार, a saint, a houseless ascetic, or, all the 4 classes of community -यति, monk आर्यिका-Nun श्रावक-layman, श्राविका-laywoman

39 **विश्वाणार्थम्**—for eating for repast

40. **नन्दिनीनरेन्द्रः**—A king of the city उज्जयिनी. **अनुजन्मता- त्मजास्तन्दयाम्**-Read **श्रुतसागर**—अनुजन्मना स्तुभगिनीति गेव त्मजास्तन्दनी

चन्द्रप्रभाग अनुजन्मलताकन्दली तस्या तथोक्ताया (कुसुमावल्याम्।) कुसुमावली is the name of a chief queen of a king, यशोमतिकुमार a son of यशोधर, Who has become now अभयरुचि

Page 30

उपासकदशाम्—Read श्रुतसागर—क्षुल्लकावस्थाम्। क्षुल्लक—In Jaina Faith there are eleven steps (प्रतिमा) for the house-holder to perfect himself in them all, if he wishes to make steady progress all along When a layman passes through all the former ten steps and takes the last, *i e* the eleventh *pratima* he is practically a monk The course of training here is two fold, the preliminary and the advanced The house-holder in the preliminary stage of this *pratima* is called क्षुल्लक and the one in the more advanced, ऐलक The क्षुल्लक wears a *langoti* and a sheet of cloth, three cubits long and of a single width As regards food, a क्षुल्लक if he belong to any of the three higher castes, should eat only what he gets from one household, but he may visit five houses one after another if he happens to be a *shudra* In no case should he call at another house after getting sufficient food for the day, but should sit down and eat it at the last house visited by him While calling for food, he should not penetrate beyond the court yard, hall or vestibule, nor ask or beckon for food, but should only wish the inmates *dharma-labha* (may you obtain spiritual merit) If not observed or welcomed with due respect, he should immediately depart from that place and proceed to another In no case should he call at that house a second time that day He should eat only once a day, and go out in search of food between the hours of ten and eleven in the morning A क्षुल्लक remains apart in religious building and acts according to the rules laid down in the scriptures for *sadhus* to follow. चरमाचार्यपदाम्

Read श्रुतसागर–चरमान्तादशा एकादशीप्रतिमा एकादश स्थान तस्य वशा आयत्ता तथोक्ताम्। एकादशीप्रतिमा—It has already been stated that the eleven stages are prescribed for the householder's life as under :— (1) दर्शनप्रतिमा A true Jaina must have perfect and intelligent belief in Jainism. He must have a good knowledge of its doctrines and their applications He must give up meat, wine and honey He must more or less observe the five vows such as अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य and अपरिग्रह (2) व्रतप्रतिमा—He must observe five अणुव्रतs without defect, the three गुणव्रतs (दिग्व्रत, देशव्रत and अनर्थदंडव्रत) and four शिक्षाव्रतs (सामायिक, प्रोषधोपवास, भोगोपभोगपरिमाण and अतिथिसंविभाग) The three गुणव्रतs and the four शिक्षाव्रतs are called the supplementary vows (for detail explanation, see रत्नकरण्डश्रावकाचार by श्रीसमन्तभद्र) (3) सामायिक–He must meditate faultlessly regularly, and for fixed hours at mid-day, evening and morning, not less than 48 minutes every time (4) प्रोषधोपवास—He must eat faultlessly on the 8th and 14th day of every lunar fortnight (5) सचित्तत्याग He must not take Animate vegetable and water without any fault (6) रात्रि भुक्त-त्याग—He must not take or give food, or drink at night, this must be faultless (7) ब्रह्मचर्य-He must give up sexual intercourse even with his wife This must be faultless (8) आरम्भत्याग–He must give up his means of livelihood, cooking etc (9) परिग्रहत्याग—He must give up his desire for the objects of the world and be contented with abandoning all his property, except a few clothes and utensils (10) अनुमतित्याग-He must not advise on any worldly activity (11) उद्दिष्टत्याग—He will beg for his food and refuse what is specially prepared for him He may be क्षुल्लक with a small sheet and cloth, or ऐलक with only cloth, dining only off his hands They both carry a pot of water, and a peacock brush The former i e क्षुल्लक carries an alms bowl also

So the last stage is a stage which will bring a layman near to the point when he will be able to take the five great vows of the ascetic In other words, this is considered to be the limit to the householder's life and beginning of the ascetic life All these eleven stages (प्रतिमा) of a layman s life come under the fifth गुणस्थान (for the fourteen गुणस्थानs see page 70) जिनरूपग्रहणम्-to become a naked mendicant **अन्त संकल्पकृशानुकृतप्रबोधेन**—Read **श्रुतसागर**—अन्त सङ्कल्पो मनोव्यापार स एव कृशानुर्वैश्वानर । उद्योतकारकत्वात् । तेन कृतो विहित प्रबोध प्रज्वलन यस्य स तथोत्पन्न (अवधिबोधप्रदीपेन) । उपशम —Right belief.

41 Here the main sentence is तैर्नागरिकानुचरगणैस्तं मुनिकुमारकयुगल महाभैरव नाम देवतायतनमानिन्ये । A description of the मुनिकुमारकयुगल is given onward **भगवन्तमुपसंगृह्य**—having bowed down to the venerable sage, **सुदत्ताचार्यं धर्मद्वयम्**—Read **श्रुतसागर**—अनगारागारधर्मयुगलमिव । **अनगार** a homeless one, an ascetic अगार—a house-holder or a layman The मुनिकुमारकयुगल, brother and sister, become newly क्षुल्लक and आर्यिका—*i e* nun *i e* in technical words, they were in preliminary stage, hence they are described as the examples of perfect Jaina gentleman as well as *muni* both **नययमलमिव**—like the two kinds of *nayas* **नययमलम्**—the term *Naya* has already been explained It is nothing but a means of understanding from certain stand point In short, *naya* means a point of view There are mainly two view-points—(1) द्रव्यार्थिकनय the aspect of substance, and (2) पर्यायार्थिकनय, the aspect of change or development These two *nayas* are the principle *nayas* and called the mouthpiece of the scriptures [The seven *nayas* enumerated above fall under these two heads The substantive aspect *i e* द्रव्यार्थिकनय comprises the first three *nayas i e* (1) नैगम, (2) संग्रह and (3) व्यवहार, whereas the modal aspect *i. e* पर्यायार्थिकनय includes the remaining four *nayas i e* (4) ऋजुसूत्र (5) शब्द (6) समभिरूढ and

(7) एवंभूत (see page 46) Similarly it has also been already stated that these seven *nayas* are the subdivisions of निश्चयनय. To recapitulate briefly, there are two main aspects-*nayas* निश्चय and व्यवहार-or उपनय The former has again two main divisions (1) द्रव्यार्थिक and पर्यायार्थिक (for detail explanation, refer to नयचक्रसंग्रह etc)] These two view-points-द्रव्यार्थिकनय and पर्यायार्थिकनय—deal with cognition in its general and particular aspect respectively. Dravyāstik is the view of looking at the identity of things, while Paryāyastik is the view which looks at the difference of things We think or speak of something either from the stand-point of identity or difference Statements of things from the former point of view come under the head of द्रव्यार्थिक or संग्रह or सामान्य-generalisation, whereas statement of things from the statement of difference fall under the category of पर्यायार्थिक or विशेष-particularization. In short द्रव्यार्थिक takes its stand exclusively upon the universality of a subject, while पर्यायार्थिक views the same object exclusively from the standpoint of particularization Every statement that deals with some sort of universal statement is the legitimate province of द्रव्यार्थिकनय, but at the same time the same statement except the statement of the highest universality, becomes the subject-matter of पर्यायार्थिक as well That very thing that is viewed by द्रव्यार्थिक from universal point of view is viewed by पर्यायार्थिक from the view point of particularization. These two *nayas* form the bedrock of अनेकान्तवाद, Versatility of aspects **प्रदर्शितात्मरूप प्रमाणद्वितयमिव**--Read **श्रुतसागर**—उत्प्रेक्षते-प्रमाणद्वितयमिव प्रत्यक्षपरोक्षलक्षण प्रमाणद्वयमिव । कथंभूत प्रमाणद्वितयम् । प्रदर्शितात्मरूप प्रकटितनिजशरीर सकलवस्तुग्राहक प्रमाणम । **प्रमाणद्वितयम्**—Pramān is authority by means of which we test direct or indirect right knowledge of the self and the non-self in all their aspects In short, it refers to the apprehension of

reality or valid knowledge. It is of two kinds. (1) प्रत्यक्ष प्रमाण Immediate apprehension of reality and (2) परोक्ष प्रमाण Mediate apprehension of reality Ordinarily the term प्रत्यक्ष refers to sense perception. This ordinary meaning of the word प्रत्यक्ष is considered secondary and subbordinate by Jaina thinkers. They call it व्यवहार प्रत्यक्ष. The real प्रत्यक्ष is known as पारमार्थिक प्रत्यक्ष or that which is apprehended by Atma immediately and directly, for the term अक्ष means the *atman* or soul, and प्रत्यक्षप्रमाण means the direct knowledge by the soul According to this view sense perception is indirect and mediate, for the sensory object is apprehended by the soul only through the medium of sense organs प्रमाणs in general are five—मति, श्रुति, अवधि, मन पर्यय and केवल These five are already explained (see page 3) Of these मति and श्रुति are considered as परोक्षप्रमाणs. The other three are considered to be प्रत्यक्षप्रमाणs. बहिःप्रकटव्यापारं शुभध्यानयुग्ममिव—Read श्रुतसागर-शुभध्यानयुग्ममिव धर्मध्यानशुक्लध्यान-युगलमिव। कथंभूतं शुभध्यानयुग्मम्। बहिःप्रकटव्यापारं मनसो निर्गत्य बाह्यस्फुरी-भूतम्। धर्मध्यान and शुक्लध्यान-In Jaina Faith meditation is considered to be of four kinds (1) आर्तध्यान Painful concentration (2) रौद्रध्यान Wicked concentration (3) धर्मध्यान Righteous concentration and (4) शुक्लध्यान Pure concentration. Of these the first two are characteristics of all deluded mundane souls and the last two of those who have acquired Right Faith The latter two meditations are considered to be the causes of liberation, whereas the former two the causes of mundane bondage धर्मध्यान is the mediation on the nature of *tattvas*, the means of the destruction of the eight karmas, the consequences and effects of different kinds of action, and on the nature and constitution of the Universe The Righteous knowledge leads to वैराग्य and enables the house-holder to renounce the world The fourth form of meditation i e शुक्लध्यान is beyond the house-

holder, who cannot, as such, aspire higher than devoting himself to धर्मध्यान, but practised by holy-saints well advanced in asceticism and self-control Self contemplation is only possibe in three ways, viz (1) with the aid of the mind *i e*, thought (2) by means of words, and (3) with the help of the body, *e g* The fixing of the mind on the nervous centre in the forehead This शुक्लध्यान consists of four parts as follows —(1) which is characterised by the changes of योग, that is, of the instruments or vehicles of meditation, (Being instrumental in self-contemplation the mind, speech and body are technically called *yogas*) (2) That in which there is no changing of *yogas*, but which is steadily maintained with only one *yoga* (3) That in which the bodily activity is the slightest and (4) that in which there is no bodily action whatsoever

शुक्लध्यान being considered to be the only direct means of self realisation, it occupies an intermediate position between *dharma dhyana* and actual self realisation धर्मध्यान is the instrument of developing the knowledge of the self and of engendering the spirit of *vairagya* in the soul whereas शुक्लध्यान is necessary to raise that knowledge to the degree of an actual affection, or feeling before the divinity in *embryo* may be expected to be transformed into a fully evolved God.

पुरोयुगान्तरायत्नैकप्राणिधानाधारे -Read श्रुतसागर—युगान्ते युगा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] आत्पोरी [illegible] I A Jaina sage has to observe certain forms of carefulness (समिति) which are five in number (see page 56) He must walk only by day observing the ground having the measurement of length equal to four *Hatis* (युगान्तर) with a view to avoiding injury to any living being समर्पोत्तवत्याम्—Read श्रुतसागर—[illegible] I [illegible]

[illegible]—Read श्रुतसागर—[illegible] [illegible] I [illegible]

मुनिवरेषु प्राणाना उच्छ्वासादीना दशप्राणाना दैन्यात् रक्षणात् विधावृत्तिः आहारप्रवृत्तिर्न वर्तते । यथा हृदयहरिणस्य मनोमृगस्य रतये रत्यर्थं सम्पोषणार्थमपि विधावृत्तिर्नैव वर्तते । यथा अङ्गाना अग्रसंख्याना दर्पात् दर्पहेतोर्बलवत्करणार्थं विधावृत्तिर्न वर्तते । तथा अस्य प्रत्यक्षभूतस्य करणकरिण. लिङ्गगजस्य मदनात् विधावृत्तिर्न वर्तते । किंतु एकस्मिन् कारणे विधावृत्तिर्वर्तते । किं तत् कारणं यस्मिन् विधावृत्तिर्वर्तत इत्याह । मुक्तेर्मोक्षस्य परे उत्कृष्टे हेतौ कारणे विधावृत्तिर्वर्तते । कथभूताया: मुक्ते: । क्षतमदनचरितश्रुतविधेः क्षतं विध्वस्तं मदनस्य कंदर्पस्य चरितं आचरण येन स क्षतमदनचरितः सर्वज्ञवीतरागस्तस्य श्रुतं दयारसप्रधान शास्त्रं तस्य विधिरनुक्रमो यस्या मुक्तौ सा तथा तस्याः । इह अस्मिन् संसारे मुनिषु यतिवरेषु इयं प्रत्यक्षीभूता स्थितिर्विधालक्षणाचार: खलु निश्चयेन वर्तते । This Verse gives us *the picture as to why a saint should take his meal. The pure meal, daily he takes, is neither meant for strengthing his desire* or pride nor mustering his sexual emotions, but for advancing the spiritual power which will lead him to the highest goal *i e.* मोक्ष. **त्रिचतुराणि निवर्तनान्यतिक्रान्तम्**—Read **श्रुतसागर**-त्रीणि वा चत्वारि वा निवर्तनानि क्षेत्रमयमानानि अतिक्रान्तं चलितं (तन्मुनिकुमारकयुगलम्) **महापरीषहैः**—For the sake of not falling-of from the path of *liberation and for the shedding of Karmic matter whatever sufferings are undergone are called* परीषहाः "Sufferings." cf. मार्गाच्यवननिर्जरार्थं परिषोढव्याः परीषहाः । तत्त्वार्थसूत्र chapter IX Sûtra 8. They are twenty-two (see page 57) A sage, who is aspirant after immortality must, go strictly through the endurance of hardships if and as they happen to fall to his lot. **प्रतिपक्ष......** **कर्मभिरिव**—Read **श्रुतसागर**—यथा ज्ञानावरणादीनि अष्टकर्माणि प्रतिपक्षस्य आत्मनो भावनायाः प्रकृष्टं कोपं कुर्वन्ति । प्रतिपक्षाणां शत्रूणां भावनया सम्भावनेन प्रकोपप्रपूर्तैः प्रकृष्टकोपपरिपूर्णैः (नागरिकानुचरगणैः ।). *Karma, according to the Jaina philosophy, is a reality, as real as the walls around us are, only the walls we see, but the karma one cannot see.* It is a fine subtle matter; and comes in contact with the soul which is surrounded by a large volume of the former on account of the latter's state of iniquity. In other words, the *Karma*

invades the soul and settles down with it whenever the soul is affected by the activities of the body, mind or speech due to the propelling force of wrong belief or moral failings or passions, namely anger, pride, deceit or greed This contact leads to the formation of what is called *Karman sarir* (body pertaining to work) which is associated with every *jiva* from the time eternal and will continue to accompany the soul till the time of its (soul s) liberation This *karman sarir* cannot be cast away during its existence in transmigration This subtle karmic body is formed of actual matter particles and hence is considered to be the non living substance It is quite different from the soul which is living substance by nature endowed with *chetana* So the *karma* being a foreign matter, it is always an obscuring element, obscuring some quality of the soul The abovementioned *Karman sarir* binds the soul in different ways according to the kinds of energies forged into it at the time the inflow of karma takes place These are called the eight *karmas* (1) ज्ञानावरणीय, (2) दर्शनावरणीय (3) मोहनीय (4) वेदनीय (5) आयु (6) नाम (7) गोत्र (8) अंतराय. The first two kinds obstruct knowledge and faith (दर्शन), the third causes delusion in the form of affections and passions (मोहनीय), the fourth brings about pleasure and pain (वेदनीय), the fifth determines the duration of any particular life period (आयु), the sixth gives the living being the various factors which are associated with objective individuality, i e the kindy of body, senses, colour, features etc , the seventh determines the social status at birth and the eighth produces hindrances in the way of realizing virtues and powers These eight kinds of karmas have been further sub-divided into 144 classes calculated to account for almost every experience that a man in life

Page 31

अशिश्चिदान—Read **श्रुतसागर**—अमलितचरित्र । **धर्मकथासनाथगल**- Read **श्रुतसागर**—धर्मकथाभिर्महापुराणादिशास्त्रैः सनाथः सयुक्तो गलः कण्ठो यस्य तत्तथा तथोक्त । **चातुराश्रमगुरू** —Read **श्रुतसागर**—ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थभिक्षूणा स्वामी । चातुराश्रम—There are four stages—(1) ब्रह्मचर्य the period of study (2) गृहस्थ-the period of married life (3) वानप्रस्थ-the period of retirement (4)-सन्यास the period of homelessness of life **अनायतनसेवनं तिमिरयतीति** Read **श्रुतसागर**-कुत्सितदेवतागृहगमन तदाराधनधृतधिषणाना सम्यग्दर्शनाराधनेन आरोपितमतीना पुरुषाणा अशङ्कय नि सन्देह तत् अनायतनसेवन दर्शन सयुक्तरन तिमिरयति मलिन करोति इत्यमुना प्रकारेण । The gist of this line is that if a सम्यग्दृष्टी i e one *who has right belief (सम्यग्दर्शन) visits a temple of the Godess* चण्डमारी, his right—belief will become defective सम्यग्दर्शनाराधना-There are four fold worships in Jaina relig on (1) सम्यग्दर्शनाराधना-worship of Right belief (2) ज्ञानाराधना-*worship of right knowledge (3)* चारित्राराधना-*worship of right conduct (4)* तप आराधना-*worship of austerity These four fold worships if practised in a right manner, one is sure to attain liberation* **कृतान्तदंष्ट्राकोटि पाणिभि** -Read **श्रुतसागर**-कृतान्तस्य यमस्य दंष्ट्रा दाढा तस्या कोटि अग्र तद्वत् कुटिले वक्रतरो योऽसौ करवाल खड्ग तस्य अर्धोद्दारेन अर्धनिष्कासनेन वसन्ति बिभ्यति वा मानसानि येषा ते मेषाश्च अवयो महिषा रजस्वला रक्ताश्च । तुलाया इति यावत् । मयाश्च क्रमेलका । उष्ट्र इति यावत् । मातङ्गाश्च हस्तिनो मितद्रवश्च अश्वास्तैरुपद्रुता सहिता पाणय करा येषा पञ्चजनानां ते तथोक्तास्तै । **कीनाशरसना - प्रयत्नै** —Read **श्रुतसागर**—कीनाशो यमस्तस्य रसना जिह्वा तद्वत् सरलश्चपलतरो योऽसौ तरवारि एकधार खड्गस्तस्य धाराजले अप्रपानीये यत् वर्तते रुधिर असृक् तस्य अन्लेहे समन्तादास्वादने लम्पटा अत्याकाङ्क्षा ये पलाना राक्षसास्ते पामारिणस्तत्वारिप्रवेशास्तस्य द्रयात् भयन्तोऽध पतन्त कुम्भीरा नक्रा मकराश्च जलहस्तिना सालूरा श्च दर्दुरा । मण्डूका इति यावत् । कुलीराश्च कर्कटा । कुरचला इति यावत् । कमठाश्च कच्छपा पाठीनाश्च सहस्रदंष्ट्रिणस्तेषा ग्रहणेन कठोर कर्कश । निर्दय इति यावत् । करणा हस्ताना प्रयत्न सावधानता येषां पञ्चजनाना ते तथा तै । पञ्चजना —(1) The five classes of beings i e the gods men,

Gandharvas, serpents and pitris **or** (2) The four primary castes of the Hindus (ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य and शूद्र) with the निषाद or barbarians as the fifth **यमावासप्रवेश भुजप्रयासै** -Read **श्रुतसागर**-यम कृतान्तस्य आवासो मन्दिर तस्य प्रवेशपरा सचारसदृशा ये प्रासा कुन्ता. पट्टिसाश्च पङ्का दु स्फोटाश्च मुसलानि भुशुण्डयश्च गर्जना भिण्डिमा(ल्पा)लाश्च गोफणा मुद्गराश्च लोहघनास्ते आदिर्येषा यष्टिशक्तिछुरिकाकट्टारकयमदंष्ट्रादीना तानि न तानि अनेकानि अगणितानि आयुधानि शस्त्राणि तैरबाध अनिवारित निरोधिता रुद्धा ये स्थलजाता मृगादयो जलजाताश्च मत्स्यादयो निलजाताश्च गोधा गोधाभजमर्पसरीसृपा दयो अन्तरालजाताश्च श्येनगृध्रग्रामल्किाचटकपारापतादयस्ते च ते जन्तव जीवा मैर्जनितो निष्पादिता भुवेषु बाहुदण्डेषु प्रयासो दु ख येषा पञ्चजनाना ते तथा तै ।

42 **शिपिविष्ट**—An epithet of Shiva **सपत्नलोहितविहित स्नानकाम. परशुराम इव शोणशरीर** -The king मारिदत्त is compared with परशुराम, Whose body was as red as blood and who has made a (dreadful) desire of bathing in the blood of the enemies परशुराम-Name of a Brahman warrier, son of जमदग्नि and the sixth incarnation of Vishnu While young he cut off with his axe the head of his mother, Renuka, at the command of his father Sometime after this, king कार्तवीर्य went to the hermitage of his father and carried of his cow But परशुराम when he returned home, fought with the king and killed him When his (king s) sons heard this, they became very angry, and repaired to the hermitage and finding जमदग्नि alone, they shot him dead When परशुराम, who was not ther also at home, returned he became very much exasperated and made the dreadful vow of exterminating the whole Kshatriya race He succeded in fulfilling this vow, and is said to have " rid the thrice seven times of the royal race He was afterwards destroyer of the Kshatriya as he was, defeated by Rama a son of Dashratha, though quite a boy of sixteen

43 **दंष्ट्राकोटि त्रिलोकीपति**—Read **श्रुतसागर**—दंष्ट्रा दाढा तस्या कोटिरग्र तत्र निविष्टा उपविष्टा त्रिलोकी याऽसौ इति लोचन तस्या कुटिल्या

लोकेन वक्रवीक्षितेन विस्फारित प्रचुरीकृतो योऽसौ भ्रूभङ्गो भ्रूविक्षेप तस्य उद्भट आडम्बरसहितो योऽसौ अभिप्राय. सर्वप्राणिभक्षणलम्पणस्तेन भीषण भयानक यन्मुख लपन तस्मात् त्रस्यन्तो बिभ्यतो भय कुर्वन्त त्रिलोकीपतय इन्द्रचन्द्रशेषनागादयो यस्मात् वपुपस्तथोक्तम् ।

Page 33.

ललाटोल्वण .. पुरत्रयम्—(The body) which has burnt to ashes the three cities of the demons in the sky that was rendered terrible looking on account of the encountering flames of the fire issued from the powerful third eye on the fore-head त्रिपुरम्—The three cities of gold, silver and iron built for demons by Maya, these three cities were burnt down, along with the demons inhabiting them, by Shiva at the request of the Gods **Verse, 137** Whose haughty shakings (उद्वेल्लितानि) were (of those types in) which the moons were made afraid of the formidable mass of twisted hair (of the Goddess चण्डमारी) wrapped up by the most torturous serpents, (in which) the staffs, with a skull at the top (खट्वाङ्ग), were having a jingling noise produced at the time of movement of the row of the skulls rolling on the front part of (her) body i e breast, (in which) the mountains were made (as if) dwarfs on account of the excessive agile of the arrogant hands (हस्ताभोग) in the joy by the killing of the demons महिषासुर etc, (and in which) the waters in the ocean were caused to move upwards by the violent striking of the foot on the ground **समाहितस्य**—Read **श्रुतसागर**—आर्तरौद्रध्यानरहितस्य । यथासभ। धर्मध्यानेन शुक्लध्यानेन च सहितस्य । (for this four fold meditation, see page 77 and 78)

Page 34

त्व मोक्षलक्ष्मी .. वपुर्मे—This line suggests that the women are not entitled to दिगम्बरदीक्षा without which the liberation is not attained. This view is held by Digamber Jaina, but S'vetambar maintains that the women can get emancipation and that

liberation is attained even though the sage possesses garment **देहायत्ते कर्मणि ... मध्यम पुरुषः**—This verse throws some light on the topic as regards लिङ्ग Though as a rule a male form is required to go to the liberation, still there is some condition If a man, who has no pure thought activity, is less superior to a woman with a pure thought activity Not only the body of the masculine *draya* is sufficient to attain liberation, but above all the thought–activity (भावलिङ्ग) is the most essential factor In this verse the nun, अभयमति says to his brother, अभयरुचि a क्षुल्लक that from the activities which are dependent on body, the man is called male or a woman is called female, but from the thought-activities, even a woman surpasses a man The Jainism is founded on the thought–activity rather than on the कर्म Thought-activity is most competent factor, and hence much emphasis is laid on भाव A woman like सीता becomes an object of reverence due to her pure thought activity, while a man like रावण becomes defamed on account of his wicked thought-activity It is the pure thought–activity that accounts much in Jainism With this most pure thought–activity, body must be accompained by masculine draya, if he is to secure निर्वाण **कुम्भोद्भवोदयात्तोयाशय इव**-अगस्त्योदयात् जलाशय इव । अगस्त्य The name of the star canopus The rise of canopus which takes place about the end of the month of Bhâdra makes the water clear **अपरनरपाला .. विभ्रमेण**—Read **श्रुतसागर**—अपरनरपालाना लम्भा लाघवेतरो (लघुत्वा)लघुत्वलम्भणो याऽसौ व्यवहारस्तेन तस्य परिच्छेदे परिज्ञाने विडम्बितस्तिरस्कृत तुलादण्डस्य यौतवदण्डस्य विभ्रम शोभा येन तथोक्तस्तत्र भ्रूलतोल्लासनसम्भ्रमेण । कोपे सति अपरनरपालाना लम्भी लाघव प्राप्नोति प्रमादे-नातिगुरुत्व गच्छतीति (भाव)। **प्रहर्षोत्कर्ष पल्लव**—Read **श्रुतसागर**—प्रहर्षेण आनन्द प्रहर्षस्य आनन्दस्य वा योऽसावुत्कर्ष अतिशयस्तद्युक्तानन्द अभिष्यन्दबिन्दूना करणनिपुणा मञ्जरीभिरन्दीभि जनिता कर्तुंग पक्ष्मास्त्या लोचनरोमाग्राणि यस्य तत्र स तथोक्त ।

Page 35.

आचकर्णम्—I heard. '' श्रीदुश्रुकमिकादिकान्तेभ्यश्चम् ' इति सूत्रेण नमि प्रत्ययेऽन्यतन्या अपि न सति द्विर्वचने जाते ' आचकर्णम् ' इति जायते । शौद्धोदन- Name of the celebrated Buddha. आहार्यहिंसामतयः—Read श्रुतसागर—संसर्गेण हिंसासंयुक्तमानसः पुमासः । स्वस्खलताद्गतिकान्तमूर्तिः- Read श्रुतसागर—भगिनीलताप्रादुर्भावेण मनोहरमूर्तिः । अभयरुचि is compared to कल्पद्रुम, while the nun अभयमति to the creeper.

Page 36.

49. समभ्यर्णोत्कीर्णतया—Read श्रुतसागर—निकटतरपाषाण-दिमिश्रितया । From here onward the description of the sword is given वेतालचमस्य......कराल इव—The idea is that as in that sword were reflected the curved large teeth of the group of vampire, the poet fancies that those reflected teeth were looking like the bones of enemies which were killed by the edge of that sword. प्रतिबिम्बित ....कानन इव—The central idea of this line is that the tongues, which were reflected in that sword, were looking as if the garden of lotuses that was arranged for amusement of the Goddesses of the Wealth belonging to enemies and who were brought forcibly after defeating their owners. प्रतिमासमागताङ्गार..ज्वालाधर—Read श्रुतसागर—प्रतिमा प्रतिच्छाया प्रतिबिम्बं समागता ये अङ्गारनिभनेत्रा अङ्गारसमानलोचना [illegible] समूहो यस्मिन् कराले स तथोक्तः । अपरं कथंभूतः करालः । उत्प्रेक्षते-प्रदर्शितः [illegible] इव प्रदर्शितः प्रकटितः शत्रुभ्रमतां [illegible] यस्मिन् कराले स [illegible] । प्रज्वलितासित...जटानल इव—Read श्रुतसागर- उत्प्रेक्षते तथोक्तः । प्रज्वलितः [illegible] अभिमानी [illegible] शत्रुसमूहानां [illegible] तथा । प्रतिफलितनागनाग......शेष इव—Read श्रुतसागर- [illegible] स तथोक्तः । [illegible]

समर्थं राजसाना क्षेत्र भूमिर्येन करवालेन स तथोक्त । **सर्वभुवन प्रजापतिरिव**—Read **श्रुतसागर**—सर्वेषां भुवनानां प्रचार पर्यन्ते कुतूहलिता दोहदवती विनोदवती या कीर्ति पुण्यगुणकीर्तन सैव कुलदेवता अवश्यम्य अधिष्ठायिका तस्या सहचर सखा स चासौ पराक्रम पौरुष तस्य प्रसूतौ उत्पादने प्रथमप्रजापतिरिव ब्रह्मसदृश । The sword is compared to the creator ब्रह्मा owing to the fact that it has created valour which is again fancied to be a lover of the Fame **महसाहस इव**—Read **श्रुतसागर**—कीलनमजनमदृश । **भेषजागम ' इव**—Read **श्रुतसागर**—मन्त्रागमसदृश । **कालेयकल .. भिचार इव**—Read **श्रुतसागर**—कलिकाले भव कालेय स चासौ कलङ्क लोकापवादस्तेन पङ्किल मपाप स चासावाचारस्तस्मिन् परास्तपरा पाविष्ठा शत्रव अथ पङ्किलाचाराश्च ते परे शत्रवस्तेषां परासुतावरिते मृत्युकरण चरणाभिचार इव उक्तृष्ट मारणमन्त्रसदृश । **धीरश्रीविभ्रमदर्पण**—This is the name of the sword **कलिकाल स्तम्भात्**—This is an adjective of the hand of the king मारित्त Read **श्रुतसागर**—कलिकालघुर्गैर्दु य(प)मकारभुद्रकीटै जरन् शतपञ्ची-भवन् योऽसौ जगत्प्रासादो भूमण्डलदेवतामन्दिर तस्य उत्तम्भने नीगाद्धारकरण स्तम्भात् महास्तम्भसदृशात् (करात्) । **दोलायमान सुभगम्**—Read **श्रुतसागर**—दोलायमान प्रेङ्खन्तौ ये मणिकुण्डले पञ्चविधमाणिक्यजटितसुवर्णकर्णवप्ने तयो किरणजालैरुत्प्रमम्रे पत्रयितो योऽसौ गगनारामो वियद्वन तेन सुभग सुन्दर यथा भवत्येवम् ।

Page 37

' 50 **अनवहेलविहितविग्रप्रदान** —Read **श्रुतसागर**—अनवहेलेन आदरेण विहितमनुष्ठित विप्रस्यामनस्य प्रदान विश्राणन येन स तथोक्त (राजा)[1] **धर्मद्वय** —(1) householder s conduct (2) ascetic s conduct

Page 38

यत्त श्रिता समृद्धयशा —Read **श्रुतसागर**—यत् यस्मात् कारणात् त सिन्धु श्रिता आश्रिता ये क्षोणीभृत पर्वता इह समुद्रे वर्तन्ते ते भोणीभृता विनि मग्नता विशेषेण पाताल गता वेणुक्षमा । स्वनुगास्तु भवत्येव राम्नु भोणीभृत राजान समृद्धता वृद्धि प्राप्ता यया वर्तन्ते । **आसमुद्रान्त .. प्रवाह** —Read **श्रुतसागर**—आसद्य अनिनिकटन्तर आसमुद्रान्तद्वीपान्तत्वात् योऽसावुल्लास समुद्रस्यासौ भनो ये अत्र पराम्भश्च द्वीपलीभिश्यन्नीभि अमरमणीभिर्याद्वना

भिर्गीता वीणावंशस्वरमण्डलादिष्ववतारितः कीर्तिप्रवाहः पुण्यगुणकीर्तनसंततिर्यस्य स तथोक्तः । **अमराम्भोधिः**—It is the name of the sea क्षीरसागर.

Page 39.

The *verse 174* is most important. All the adjectives therein follow the three nouns (1) pantomime, (2) sexual enjoyment and (3) the assembly hall (of the king मारिदत्त.), **चञ्चत्कुन्तलचामरम्**—(1) in which (pantomime as well as sexual enjoyment) beautiful hairs are scattered (चामर) (2) in which *i. e.* in the assembly hall are the beautiful *chowries* (in the hands) of spear-bears (कुन्तलाना=कुन्तहस्तपुरुषाणां । कुन्तान् लान्ति गृह्णन्ति ते कुन्तलाः ।) **कलरणत्काञ्चीलयाडम्बरम्**—This adjective qualifies the three nouns. Read **श्रुतसागर**—कलं मधुरं यथा भवत्येवं रणन्ती शब्दायमाना या काञ्ची कटिमेखला तस्या लयः क्रीडासाम्यं तस्य आडम्बर आटोपो यस्मिन् नृत्ये प्रमदारते नृपतिस्थाने च तथोक्तम् । **भ्रूभङ्गार्पितभावम्**—This also qualifies the three nouns. Read **श्रुतसागर**—भ्रूक्षेपेण अर्पितो भावः एकोनपञ्चाशल्लक्षणः संभोगदानाभिप्रायः कार्यनिवेदनं च यथासंख्यं यस्मिन् नृत्ये प्रमदारते नृपतिस्थाने च तत्तथोक्तम् । **ऊरुचरणन्यासासनानन्दितम्**—Read **श्रुतसागर**—(1) ऊरोः सक्थ्नश्चरणस्य पादस्य न्यास आरोपणं अष्टाधिकशतप्रमाणं तस्य चरणस्य आसनं क्षेपणं तेन आनन्दो यस्मिन् नृत्ये तत्तथोक्तम् । (2) ऊर्वोः पुरुषसक्थ्नोश्चरणयोः स्त्रीपादयोर्न्यासस्य पीडनस्य यदासनं आसनविशेषस्तेन आनन्दितं आनन्दो यस्मिन् प्रमदारते तत्तथोक्तम् । (3) ऊरूणां सक्थ्नां चरणानां पादानां न्यासासनेन गतागतेन आनन्दितमानन्दो यस्मिन् नृपतिस्थाने तत्तथोक्तम् । **खेलत्पाणिपताकम्**—Read **श्रुतसागर**—(1) खेलन्तौ यत्र तत्र पतन्तौ यौ पाणी करौ ताभ्यां पताके ध्वजौ यस्मिन् नृत्ये तत्तथोक्तम् । (2) खेलन्तौ नर्तनं कुर्वन्तौ पाणिपताके करपालिध्वजौ यस्मिन् प्रमदारते तत्तथोक्तम् । (3) खेलन्त्यः प्रेङ्खन्त्यः पाणिषु हस्तेषु पताका महाध्वजा यस्मिन् नृपतिस्थाने तत्तथोक्तम् । **ईक्षणपथानीताङ्गहारोत्सवम्**—Read **श्रुतसागर** –(1) ईक्षणपथे लोचनानां मार्गे आनीतः अवतारित. अङ्गहारोत्सवः अङ्गविक्षेपानन्दो यस्मिन् नृत्ये तत्तथोक्तम् । (2) ईक्षणयोः पन्थाः ईक्षणपथस्तस्मिन्नानीतः अङ्गेन स्मरमन्दिरेण हारेण च मुक्ताकलापेन उत्सव आनन्दो यस्मिन् प्रमदारते तत्तथोक्तम् । (3) ईक्षणपथेषु लोचनमार्गेषु आनीतो अवतारितः अङ्गानां हस्त्यश्वपदातीनां हारैः समूहैरुत्सवः प्रहर्षो यस्मिन् नृपतिस्थाने तत्तथोक्तम् ।

Page 40. 11093

53. **आनिगमसमानबल**—Read **श्रुतसागर**—आनिगमं ऐतिह्यपर्यन्तं सिद्धान्तो सूचितं असमानं अनुपमं बलं सामर्थ्यं यस्य स तस्य सम्बोधनम्।

Page 42

54. **त्रपुदर्पणसमानबिम्बः**—(The sun) Whose orbit was like the mirror made up of lead. (त्रपु)

Page 44.

56. **महेन्द्रामरमान्यधी**—Read **श्रुतसागर**—महेन्द्रै सर्वनरेन्द्रैरमरैः सर्वदेवैर्मान्या पूज्यनीया धीर्यस्य सः (जिन।) Here is the reference to the king महेन्द्रपालदेव. This verse has double meaning one goes to the poet श्रीसोमदेव and other to the Lord Jina. When the adjective महेन्द्रामरमान्यधी is taken to श्रीसोमदेव the meaning is this —whose talent was overvalued by the God-like king महेन्द्रपाल, similarly, the other adjectives should be translated.

11093



GLOSSARY.

अकल्प *a* weak

अङ्गार *m n* charcoal

अगरे *a* great

अग *m* a mountain, a tree

अगण्य *a* countless immaterial

अजकव *m n* a bow of Siva

अटनि *f* the notched extremity of bow

अनीक *m n* army, host

अनीहा *a* disregard indifference

अनोकह *m* a tree

अनुबन्ध *m* attachment

अपघन *m* a body

अपनोद *m* destroying

अन्तेवासिन् *m* a disciple

अपाङ्ग *m* the outer corner of the eye

अप्रन *a* new

अभिध्या *f* coveting another's property

अभील *n* distress

अभ्रमु *f* mate of ऐरावत

अमन्द *a* active great, violent

अर्हणा *f* worship

अराल *a* curved *m* an elephant in rut

अलगर्द *m* a black variety of cobra

अलिक *n* a forehead

अवसथ *m* a dwelling place

अश्मन् *m* a stone

अश्मन्तक *m* a name of a tree (सातल)

अश्वत्थ *m* A holy fig tree (नदीवृक्ष)

अग्रील the inside

अभुण्ण *a* unusual

आजवञ्जव *m* transmigration

आच्छोदन *n* Hunting

आडम्बर *m* Show

आतङ्क *m* disease, pain

आधोरण *m* elephant driver

आभा *f* lustre

आभील *a* terrible

आयःशूलिक *m* a man who in order to gain an object uses forcible instead of gentle means

आराम *m* a garden

आविल *a* Turbid

आशुशुक्षणि *m* a Fire

आसव *m* Any Spirituous liquor

इन्दिरा *f* Name of Laxmi

इन्दीवर *n* The blue lotus

इला *f* The earth

ईषा The pole of a carriage, a part of a chariot

उद्भट *a* formidable

उत्कर *m* heap

उच्छ्राय *m* rising growth

उत्ताल *a*. great, fierce
उत्तस *m*. crest
उदकोदरगद *m* dropsy
उदर्क *m*. end, result
उदन्वन् *m* sea
उदंचन *n*. a bucket, throwing upward
उन्मेष *m*. blowing
उपत्यका *f* a land at the foot of a mountain
उपदेह *m* cover
उपल *m* a stone
उमा *f*. Fame
उल्बण *a*. intense
उलूक *m* an owl
उल्लोच *m* a canopy
उल्लोल *a*. voilently moving
एण *m* a kind of black antelope
एणमद *m* musk
कदम्ब *m* a mass
कन्तु *a*. happy
कन्दल *m*. a new shoot
कपित्थ *m* the wood apple tree
कमलिन् *m* the moon
कम्रु *a* spotted
कमठ *m*. a tortoise
करंक *m* a skull, any bone of the body
कर्पर *m* a pot, an iron-sauce-pan
कर्पूरपारी *f* camphor
कर्मन्दिन् *m*, an ascetic
करोटि *f* the skull
क्रव्याद *a*. eating raw flesh
काकिल *m*. upper part of the neck; a jewel worn upon the neck
काण्ड *m* *n* an arrow
कासर *m*. a buffalo
काहल *a*. Dry. *m* a cat, a cock, a crow
किंकिरात *m* a parrot
कीकस *n*. a bone
कीनाश *m*. The God of Death
कील *m* a flame
कीलाल *m*. a beast, Honey *n* blood
कुञ्जर *m*. an elephant
कुटहारिका a female servant carrying a pot
कुम्भीनस *m* a kind of Venomous serpant
कुम्भीर *m* a shark
कुरर *m*. an osprey
कुलीर *m* a crab
कूर्च *m*. The part between the eyebrows
कैकसेय *m*. a demon
कोकनद *n* the red lotus
कोथ *a* churned *m* corruption
कोटीर *m*. a crest
कोण *m* a stick
कौणप *m* a demon
कंकेलि *m*. The Ashoka tree
कङ्क *m* a heron

गल्लतिल्लक *n.* A Name of the fort

गण्डशैल *m.* a small mountain

गुलुन्छ *m.* a bunch

गुग्गल *m.* a particular fragrant

गोमायु *m* a kind of frog, a jackal

गोमिनी *f.* a female jackal

गोरखर *m.* a wild monkey

ग्रहिल *a.* obstinate; (2) taking

घर्घर *m.* a low murmer

घस्मर *a.* a destroyer

घोरवृणि *m.* the sun

चमूरु *m.* a kind of deer

चल्लन *m.* a foot

चाष *m.* the blue jay.

चिल्ली *f.* Brow, eyebrow

चीवर *n.* a garment

चूचुक *m.* the nipple of the breast

चूलिका *f.* the crest of a cock

छेक *a.* shrewed

जटिल *a.* spotted

जम्बाल *m* moss.

जम्बीर *m* a criton tree

जरुथ *n.* not dried flesh

जलव्याल *m.* a water-snake

जुष्य *a.* to be worshipped

डमरुक *m.* a sort of small drum

डम्बर *a.* mass; pomp

डिण्डिम *m.* a kind of small drum.

डिण्डीर *m.* a foam

तटीभ्र *m.* a mountain

तनुच्छद *m.* an armour

तमंग *m.* a palace, a stage

तर्ष *m.* thirst

तापिच्छ *n.* Tamal Tree & its flowers

तुण्डीर *m.* a ripe Bimba fruit

तुन्दिक *a.* having a portuberant belly

तुम्ब *m.* a kind of gourd

तूर *n.* a kind of musical instrument

तैर्यत्रिक *n.* The Union of song, dance and instrumental music

दुर्वर्ण *n.* a silver

दंदशूक *m.* a serpent

द्रुमार्दन *m.* winter season

धनंजय *m.* a fire

धम्मिल्ल *m.* The braided and ornamented hair of a woman tied over the head and intermixed with flowers etc.

नखंपच *a.* Nail scorching

नल *n.* the bone of the foot

नाडिंधम *a.* causing a movement of a tabular organs. *m.* a goldsmith

नासीर *m.* an army
निकाय *m.* a heap, the body
निकुरम्ब *n.* a collection
निघ्न *a.* dependent, obedient
निचोल *m.* cover, veil
निधुवन *n* sexual enjoyment, sport
निशादर्शी *m.* the moon
पचेलिम *a.* ripening
पट्टिस *m.* a kind of spear with sharp edge
परिक्लृप्त *n.* arrangement
पलाश *a.* green, *m.* a demon
पवि *m.* a thunderbolt
पाठीन *m.* a kind of fish
पारद *m.* a quick-silver
पारावार *m.* sea
पारामरिन् *m* a religious mendicants
पुंग *m. n.* the feathered part of an arrow
पिशुर *m.* a demon
पिशुन *a.* displaying
पुटकिनी *f.* a lotus
पुरुदंश(स) *m.* a goose, a cat
पूग *n.* a betelnut
पूय *m. n.* a pus
पेटक *m.* a bag
पोत्रिन् *m.* a boar
प्सा *f.* matted hair
पृषत् *a.* spotted
प्रचलाकिन् *m.* a peacock
प्रचेतस् *m.* an ephithet of Varunas
प्रतान *n.* collection
प्रदेशिनी *f.* the fore-finger
प्रत्यवसान *n.* eating or drinking
प्रणयगङ्ग *m.* a king (मारिदत्त) who has beloved wife गङ्गा by name
प्रधि *f.* a well
प्रबंध *m.* continuity
प्रभेद *m* the flowing of rut from the temple of an elephant
प्रमाथ *m.* killing; a demon
प्रस्तर *m.* a stone
प्रास *m.* a spear
प्रालेय *n.* a snow
प्रियाल *n.* Name of a tree
फाल *m n.* a garment of cotton
फेल *n. f.* leaving of a meal
ब्रध्नदीधिति *m* the sun
बाण *m.* a kind of plant (नीलझिंटी)
बोधाधिपति *m.* soul
बृहद्भानु *m.* a fire
भण्डन *n.* quarrel, war
भिन्दिपाल *m.* a sling
भुजंगमलोक(कामुक) *a.* a lover
भुशुण्डि *f.* a sort of weapon
भेरुण्ड *m* a species of bird

भैरव *a.* terrible
मकरन्द *m.* flower juice
मञ्जरि *f.* a shoot
मण्डल *n.* an aeroplane, *m.* a dog
मन्थर *a.* dull, slow
मय *m.* a camel
मसी *f.* an ink
महीक्षित् *m.* a king
माकन्द *m.* a mango tree
मिण्डाः—sixteen officiating priests at sacrifice
मितंद्रव *m.* a horse
मिलिन्द *m.* a tree
मुचकुन्द *m.* Name of a tree
मुद्गर *m.* a hammer
मुस्ता *f.* a kind of grass
मूषा *f.* a crucible
मृद्वीका *f.* A vine or bunch of grapes
मेचक *m.* a kind of gem
मेदुर *a.* soft
यातुधान *m.* a demon
यावक *m n.* Lac.
योगिनी *f.* a witch
रजनि *f.* Turmeric
रङ्ग *m.* a Theatre
रय *m* force
राजादन *m.* the Piyāla tree
रोध्र *m.* a kind of tree, *n.* sin
ललान्त *n.* a flower
लडह *a.* charming
लयन *n.* a place of rest
लवली *f.* a kind of creeper
लाजा *f.* a fried grain
लालाटिक *m.* An attentive servant
लेलिहान *m.* a snake
लोहल *a.* made of iron
वनीपक *m.* a mendicant
वलि *f.* a fold (on the skin)
वशिक *a.* empty
वर्षधर *m.* an eunuch
वलभि *f.* top most part of the house
वल्लिका *f.* a chain
वल्लूर *m.* a Dried flesh
वानेय *n.* Name of a fragrant grass (मुस्ता)
वारला *f.* a goose, *m.* a duck, a swan
वालधि *m.* a tail
वाहरिक *m.* a tying post
वाहा *f.* an arm
विकिर *m.* a bird, a tree
विचकिल *m.* a kind of jasmine
विजृम्भण *m.* gaping, blowing
वितर्दिका *f.* a balcony
वितान *a.* extension
विटंक *m.* a dove-cot. 2. pinnacle
विरोचन *m.* The sun, The moon

विब्बोक *m.* an amorous gestures

विरय (ह्रद) *m.* a lake

विवर्त *m.* whirling

विशसन *n.* slaughter

विश्वद्रीची *f.* all-pervading

विस्र *n* a smell like that of raw meat

विषाण *m. n.* a horn

विश्वकद्रु *m.* a hound

विश्वद्युति *m* the sun

वीरण *n.* Name of a fragrant grass

वैरम (दक्षिणापथपतिः) a king belonging to south

वैखानस *m.* a hermit

वैतालिक *m.* a bard

वैशद्य *a.* whiteness

वैश्वानर *m.* an epithet of fire.

श्लक्ष्ण *a.* beautiful, charming

शर्करिल *a.* stony.

शाक्यशासन *n.* a teaching of Buddha.

शिञ्जित *p. p.* jingling

शुषिर *m.* a fire.

शूर्पकाराति *m.* Cupid

शेमुषी *f.* a talent

शौण्डीर्य *m. n.* valour, charity

षिड्ग *m.* a gallant,

सटा *f.* the mane of the lion

सब्रह्मचारिन् *m.* a fellow sufferer

सन्दोह *m.* a multitude.

संधुक्षण *n.* kindling.

सर्वंकष *a.* all destroying

सामज *m.* an elephant.

सारसन *n.* a girdle

सालूर *m* a frog

सिचय *m.* a cloth, a garment.

सिन्दुवार m. Name of a tree

सीधु *m.* rum .

सूती *f.* piercing.

सौरभेय *m.* An ox.

सौराष्ट्री *f.* relating to Surat

संतानकुम्पल *n.* (वृक्षविशेषपल्लव) an offspring of a tree

स्तबक *m.* Bunch of flowers.

स्थपुट *a* unevenly raised

स्फार *a.* large, great

स्यन्द *m.* flowing, trickling; a car

स्वर्ण *m.* Gold.

हरित् *m. n.* quarter

हला A plough

हाटककटक *n.* a golden bangle

हिञ्जीर *m.* A rope or fetter for fastening an elephant's feet

हृषीक *n.* an organ of sense

हृषीकेश *m.* an epithet of Vishnu or Krishna

क्षुप *m.* a shrub, bush

TEST PAPER I

Yas'astilaka Champu–Uchchhvas 1.

1. Translate into English any *four* of the following, adding explanatory notes where necessary :—

   (a) चञ्चत्कुन्तलचामरं............स्थानं च ते स्तान्मुदे । (Page 39)

   (b) सर्वदेहभृतभसानिकायः . ...प्रमथनाथसमानः । („ 24)

   (c) उत्सर्पद्दर्पसर्पाकुल...........द्वेल्लितानि । („ 33)

   (d) अचलापतिरप्यसौ मारि(र)दत्तः...... .रागोल्बणयामि । („ 34)

   or

   (d) पुनरप्यसौ वैतालिकः...........पेक्षितोऽसि । („ 35)

   (e) अरजस्तमोबहुलोऽप्यातत..........गुणमणीनाम् । („ 12)

2. *Explain the mythological allusions in the following* passages :—

   (a) श्रूयते हि किलाऽलक्ष्यजन्मनो दक्षसुतानां जलकेलिविलोकनात् तपःप्रत्यवायः, पितामहस्य तिलोत्तमासंगीतकात्, कैवर्तीसंगमात् पाराशरस्य, रथनेमेश्च नटीनर्तनदर्शनात्

   (b) सपत्नलोहितविहितकामः परशुराम इव शोणशरीरः

   or

   (b) जीमूतवाहनचरितावतारमिव नागवल्लीविभवसुन्दरम्

3. Explain fully the philosophical references in any *two* of the following passages :—

   (a) सुगतागमा इवाऽविकल्पप्रधानाः, बृहस्पतिनीतय इवाऽदेवमातृकाः, भागवता इव प्रतिपन्नकृष्णभूमयः, साङ्ख्या इव समाश्रितप्रवृत्तयः

   (b) शिवशातकुम्भप्रदेश इव विदूरितदयितासमावेशः, अलोकाकाश इव विगतजन्तुजातावकाशः, तपश्चरणागम इव समुत्सारितवर्षधरसमागमः, क्षपकश्रेणिरिव तपःप्रत्यवायरहितश्रेणिः

   (c) मनुष्यरूपेण परिणतं धर्मद्वयमिव, नयनविषयतां गतं नयद्वयमिव, प्रदर्शितात्मरूपं प्रमाणद्वितयमिव, बहिःप्रकटव्यापारं शुभध्यानयुग्ममिव

4. (a) Write explanatory notes on any *six* :—

   (1) मानस्तम्भ, (2) मूलगुण and उत्तरगुण (3) सप्तभंगीनय, (4) उपासकदशा (5) परीषह, (6) अवधिज्ञान, (7) श्रमणसंघ, (8) पञ्चजन, (9) ज्योतिर्लोक, (10) Eight Karmas in Jainism.

   (b) Write an essay on style and date of Somadeva.

TEST PAPER II

Yas'astilaka Champū-Uchchhvās I

1. Write full explanatory notes on any six:—

   चित्रशिखण्डी, क्षपकश्रेणी, नयमल्ल, क्षुल्लक, शुभध्यानयुग्म, प्रमाणद्वितयम्, त्रिपुरम, प्रस्तार, मूलोत्तरगुण and रत्नत्रय

2. Explain fully with reference to context any three of the following :—

   (i) देहायत्ते कर्मण्ययं नरः स्त्रीजनोऽयमिति भवति।
   चित्तायत्ते कर्मण्यधिका नारी तु मध्यमः पुरुषः ॥

   (ii) *अवतानकालायसतिलकाकृतिरलतिमस्तकदेश हृषीकेश, ! न समीपमदयकचग्रहग्रहिलविग्रहायाः कुटिलकुन्तलावलिविलोचनचुम्बनानामिति मुकुन्दम्*

   (iii) प्रतियातनागताङ्गसङ्गतामोगतनुः समाक्षिप्तविपक्षक्षयदक्षराक्षसक्षेत्र इव, अपि च यः स्वस्य स्वामिनो नृपयज्ञावसरेषु निजभुजप्रतापार्जनजनितसाचिव्य इव

   (iv) सितसिचयैरिव परिमुषितकषायकालुष्यैः, चित्रार्पितदीपैरिव मदरहितैर्विश्वंभरेश्वरैरिव प्रणीतविग्रहदण्डैर्नीतिशास्त्रैरिव प्रकाशितशमयोगतीर्थोद्योगैः.

   (v) अहल्यापतिपरिग्रहस्खलितजातयुवतिमुद्राचरणैककरीक्षण ! क्षतकरण ! पौलोमीरमण ! नार्हसि प्रणयकलहकुपितायाः करजराजिपाटनप्रदानदण्डेनाऽनुनयनानि विधातुमिति शृङ्गारस्यन्दिनम्

3. Translate into English; adding explanatory notes where necessary —

   (a) यत्र महानृपतय इव गोमण्डलवन्त ... . सन्ति ग्रामाः (Page 4)

   or

   तदपि त भगवन्तमुपसंगृह्य .. .. स्थितिरियम् („ 30)

   (b) पुष्पश्रीर्यस्य ताः .. .. („ 83)

   (c) सोढरुत्पाणयादनेन....... . . ... („ 31)

   (d) बीवल्लेषा यथैवाऽऽसीत्.. ...... („ 27)

4. (a) *Trace the beginning of the admixture of the prose and poetry in classical Sanskrit literature.*

   (b) Elucidate .—

   (i) The descriptive power of Somadeva.

   (ii) the Mythological & philosophical allusions in the portion of Yas'astilaka champū that your read.

   Or

   (b) " Somadeva was philosopher, preceptor and a first-class writer of poetry " comment.

ERRATA

(Introduction)

PAGE	LINE	INCORRECT	CORRECT
ii	10	Poineer	Pioneer
,,	12	Reilgious	Religious
xii	24	Cotagory	Category
xiii	5	The nature of existence attributed to	The nature attributed to
xiv	21	Indespensible	Indespensable
xv	9	critises	critisizes
xviii	27	attains to	attends to
xxviii	15	......our	......aur
,,	17	a part of might be a Karṇātaka	a part of Karṇātaka
xxix	29	mension	mention
xxxii	16	Mereover	Moreover

(Textual Portion)

PAGE	LINE	INCORRECT	CORRECT
1	7	यम्याऽङ्घ्रि	यम्याऽङ्घ्रि
,,	8	जगनयी	जगन्नयी
2	23	यद्युत्पत्यै	यद्युत्पत्यै
8	10	पंरिलुम्पमानैः	परिलुम्पमानैः
,,	20	दुर्दिनीकृन	दुर्दिनीकृत
9	25	स्नम्नकाभिः	म्नकाभिः
10	20	मकल्पयत.	मङ्कल्पयतः
11	16	व्योमनिर्मापयन्तीभिः	व्योम निर्मापयन्तीभिः
,,	19	निर्भत्मित	निर्भर्त्मित
,,	27	पुरुदंशकनिशाचर-नगर	पुरुदंशोनिशाचर-नगरनम्र

PAGE	LINE	INCORRECT	CORRECT
12	10	द्रुतमरस्वती	द्रवत्सरस्वती
”	22	महिम्रः	महिम्नः
”	23	निधिधैर्यम्य	निधिर्धैर्यस्य
14	22	निश्वद्रीचिलोके	विश्वद्रीचि लोके
”	24	मूपाशुगिरेष्विव	मूपाशुगिरेष्विव
15	3	पत्रपाण्डुपु	पत्रपाण्डुपु
”	3	ग्वकीय	स्वकीय
”	9	कथाशेभासु	कथाशेषासु
”	32	तद्वेष्टि	तद्द्वेष्टि
16	6	विजृम्भितेन	विजृम्भितेन
”	13	निधायिसु	विधायिषु
”	15	विल्रुतहिमधाम	विलुप्तहिमधाम
”	16	प्रताह्पतद्वारा	प्रवाहपतद्वारा
”	20	दिनमवनिमाशाः	दिनमवनिमाशाः
”	25	प्राय क्षपासङ्गिनि	प्रायः क्षपासङ्गिनि
17	6	जनमनोऽप्रत्ययोर्पण	जनमनोऽप्रत्ययोपण
17	28	दण्डेऽनानुनयनानि	दण्डेनाऽनुनयनानि
19	20	मृतसिक्तोदयमिव	अमृतसिक्तोदयमिव
23	28	सप्तजिव्हा	सप्तजिह्वा
25	16	अङ्गरा.	अङ्गारा
32	2	गौरखुर	गौरखर
34	13	मुक्त्यङ्गनासङ्गमन	मुक्त्यङ्गनासङ्गमने
35	6	छनातिथेये	छत्रातिथेये
”	7	मौ (शा) द्धोदनेरिव	सौ (शौ) द्धोदनेरिव
37	23	जयतादद्भुतनिधि	जयतादद्भुतनिधि
42	14	गृहव्याप्यः	गृहव्याप्यः
”	22	सदति	सदसि

(Notes)

Page	Line	Incorrect	Correct
1	29	Far fatched	far fetched
2	7	समवगारण	समवसरण
3	8	Jaina	Jina
4	29	नगोजृम्भ	नगोज्जृम्भ
14	12	Sine quo non	Sine qua non
,	16	It is in its first	It in its first place
17	5	Stretet	Stretch
18	19	borne	born
36	12	more faith	mere faith
	20	In the some way	In the same way
43	18	Shetei	Shelter
46	3	Prefering	Preparing
50	8	at the same time स्वपरद्रव्य	at the same time to स्वपरद्रव्य
55	27	Twenty-third	Twenty second
56	25	Twenty Mulgunás	Twenty eight Mulgunas
67	14	भण्णाद्र	भण्डनोद्र
70	5	मानसम्भार्	मानस्तम्भान्
	13	वेत्रमुक्ति	पत्रमुक्ति
80	25	The kinds of body	The kind of body
80	30	That a man in life	that a man has in life
84	4	If a man	A man

